НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ШЕВЧУК ВІТАЛІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.985

ДИСЕРТАЦІЯ

ОЦІНКА СУДОМ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **В. В. Шевчук**

Науковий керівник: **Вапнярчук В’ячеслав Віталійович**, доктор юридичних наук, професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Шевчук В. В. Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Харків, 2026.

Дисертація є комплексним дослідженням теоретичних, гносеологічних і правових засад оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні. У роботі визначено правову природу судової експертизи та висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів, встановлено закономірності формування й оцінки результатів експертного дослідження, розкрито зміст процесуальних гарантій вільної оцінки доказів. Обґрунтовано підходи до встановлення належності, допустимості, достовірності та доказової значущості висновку експерта з урахуванням його процесуальної форми, змісту й місця в системі доказів. Визначено специфіку оцінки висновку експерта слідчим суддею під час здійснення судового контролю, судом першої інстанції під час судового розгляду, а також судами апеляційної та касаційної інстанцій під час перегляду судових рішень.

На підставі історико-правового аналізу встановлено, що становлення судової експертизи відбувалося в умовах поступового розширення можливостей використання спеціальних знань у судочинстві, розвитку наукових методів дослідження та нормативного закріплення процесуального статусу обізнаних осіб. Визначено, що еволюція судово-експертної діяльності характеризується переходом від епізодичного залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями, до формування системи спеціалізованих експертних установ і нормативно врегульованого порядку проведення експертних досліджень. Встановлено взаємозалежність розвитку природничих і технічних наук, удосконалення методів дослідження матеріальних об’єктів та формування процесуальних гарантій використання результатів експертизи у кримінальному

провадженні. З’ясовано, що розвиток судової експертизи супроводжувався поступовим розмежуванням пізнавальної діяльності експерта та процесуальної діяльності суду щодо перевірки й оцінки отриманих результатів.

Узагальнення наукових підходів до визначення сутності судової експертизи дозволило встановити, що її правова природа характеризується поєднанням пізнавального, науково-методичного та кримінального процесуального складників. Визначено, що судова експертиза становить процесуально регламентовану форму використання спеціальних знань, спрямовану на встановлення фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження. Обґрунтовано, що наукова класифікація судових експертиз і їх нормативно визначена диференціація ґрунтуються на неоднорідних критеріях, унаслідок чого можливе перетинання класифікаційних груп. Встановлено, що предмет, об’єкти, завдання, характер застосовуваних спеціальних знань, суб’єктний склад і процесуальні умови проведення експертизи визначають її видові характеристики. З’ясовано, що розмежування первинних, додаткових, повторних, комісійних і комплексних експертиз має значення не лише для організації експертного дослідження, а й для встановлення меж компетенції експерта, перевірки застосованих методів та оцінки обґрунтованості отриманих результатів.

Встановлено, що експертне дослідження становить пізнавальну діяльність із застосуванням спеціальних знань, тоді як висновок експерта є її процесуально оформленим результатом, який набуває значення самостійного джерела доказів за умови дотримання встановлених законом вимог. Визначено, що доказове значення результатів експертного дослідження залежить від належності вихідних матеріалів, дотримання процесуального порядку їх отримання, компетентності експерта, обґрунтованості застосованих методів і повноти відображення результатів дослідження. Обґрунтовано, що процесуальна самостійність експерта забезпечує незалежність формування його професійних суджень, проте не виключає обов’язку суду перевіряти та оцінювати висновок відповідно до загальних правил кримінального процесуального доказування.

Встановлено, що реалізація засади змагальності передбачає забезпечення сторонам кримінального провадження процесуальних можливостей ініціювати експертні дослідження, отримувати висновки експертів, подавати їх суду та оспорювати результати проведених досліджень.

Визначено, що висновок експерта як самостійне процесуальне джерело доказів характеризується специфічним способом формування доказової інформації, оскільки відомості, які в ньому містяться, є результатом застосування спеціальних знань до дослідження відповідних об'єктів. Узагальнено, що його зміст має забезпечувати можливість перевірки вихідних даних, послідовності проведеного дослідження, застосованих методів і методик, отриманих результатів та обґрунтованості сформульованих відповідей. З'ясовано, що повнота й логічна узгодженість дослідницької частини висновку безпосередньо впливають на можливість оцінки його достовірності. Визначено, що категоричний або некатегоричний характер експертних суджень має враховуватися під час встановлення доказового значення висновку, однак сам по собі не визначає його належності, допустимості чи достовірності.

Обґрунтовано, що вільна оцінка висновку експерта судом ґрунтується на відсутності заздалегідь встановленої доказової сили результатів експертного дослідження та необхідності їх перевірки у взаємозв'язку з іншими доказами кримінального провадження. Встановлено, що внутрішнє переконання судді формується під впливом об'єктивних чинників, пов'язаних зі змістом і властивостями доказової інформації, та суб'єктивних чинників, зумовлених особливостями її сприйняття, осмислення й оцінки. З'ясовано, що специфіка висновку експерта як результату застосування спеціальних знань створює ризик його некритичного сприйняття судом, зокрема через складність самостійної перевірки наукової обґрунтованості експертних суджень. Визначено, що процесуальними гарантіями запобігання такому ризику є безпосереднє дослідження доказів, змагальність сторін, можливість допиту експерта, перевірки суперечностей між доказами та обов'язковість мотивування судових рішень. Доведено, що незгода суду з висновком експерта має ґрунтуватися на

встановлених під час оціннки обставинах і належним чином відображатися в мотивувальній частині судового рішення.

Визначено, що оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні передбачає встановлення його належності, допустимості, достовірності та доказової значущості. Обґрунтовано, що зазначені властивості характеризують різні аспекти доказової інформації та не можуть підміняти одна одну. Належність відображає зв'язок відомостей із предметом доказування, допустимість характеризує правомірність їх отримання та процесуального оформлення, достовірність стосується відповідності отриманих результатів фактичним обставинам, а доказова значущість визначає їх роль у встановленні обставин кримінального провадження. Встановлено, що оцінки цих властивостей має взаємопов'язаний характер, оскільки недоліки процесуального порядку отримання висновку, вихідних матеріалів або методичного забезпечення дослідження можуть впливати на можливість використання відповідної інформації в доказуванні. Водночас обґрунтовано необхідність розмежування правових наслідків виявлення процесуальних порушень і недоліків змісту експертного дослідження.

Встановлено, що належність висновку експерта визначається наявністю змістового зв'язку між відомостями, отриманими в результаті експертного дослідження, та обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. З'ясовано, що такий зв'язок залежить від предмета експертизи, характеру досліджуваних об'єктів, змісту поставлених перед експертом питань і фактичних даних, відображених у його висновку. Обґрунтовано, що належність не обмежується безпосереднім підтвердженням або спростуванням обставин, передбачених ст. 91 КПК України, оскільки результати експертного дослідження можуть мати опосередковане доказове значення та використовуватися для встановлення проміжних фактів. Визначено, що остаточне встановлення належності висновку експерта потребує врахування його змісту в сукупності з іншими доказами та відповідними обставинами кримінального провадження.

Обґрунтовано, що допустимість висновку експерта визначається дотриманням установленого кримінальним процесуальним законодавством порядку його отримання та використання в доказуванні. Встановлено, що під час оцінки допустимості необхідно перевіряти законність походження об’єктів і матеріалів експертного дослідження, належність процесуальних підстав його проведення, дотримання вимог щодо залучення експерта, забезпечення прав учасників кримінального провадження та процесуального оформлення отриманих результатів. З’ясовано, що порушення порядку отримання вихідних матеріалів може впливати на допустимість висновку експерта, навіть якщо безпосередньо експертне дослідження проведено відповідно до встановлених методичних вимог. Водночас визначено, що недоліки організаційного або документального характеру не в усіх випадках зумовлюють недопустимість висновку експерта. Обґрунтовано необхідність розмежування істотних порушень кримінального процесуального законодавства, які впливають на можливість використання доказу, та недоліків, що не порушують фундаментальних процесуальних гарантій і не перешкоджають перевірці отриманих результатів.

Встановлено, що достовірність висновку експерта характеризує обґрунтованість і відповідність фактичним обставинам відомостей, сформованих у результаті застосування спеціальних знань. Визначено, що її оцінки потребує перевірки компетентності експерта, достатності та достовірності вихідних даних, наукової обґрунтованості застосованих методів і методик, повноти дослідження, логічної послідовності викладених суджень та узгодженості сформульованих висновків із результатами дослідницької частини. З’ясовано, що складність оцінки достовірності зумовлена відсутністю у суду спеціальних знань у відповідній галузі, що обмежує можливості самостійної перевірки наукового змісту експертних суджень. Обґрунтовано, що оцінка достовірності не передбачає підміни судом експерта або самостійного проведення спеціального дослідження, а здійснюється шляхом перевірки обґрунтованості висновку, його внутрішньої узгодженості та відповідності іншим доказам. Доведено, що

наявність імовірнісних суджень, суперечностей у висновку або розбіжностей між результатами декількох експертиз потребує з'ясування їх причин і не може автоматично слугувати підставою для визнання відповідного висновку недостовірним.

Визначено, що доказова значущість висновку експерта відображає його роль у встановленні обставин кримінального провадження та залежить від характеру отриманої інформації, її зв'язку з предметом доказування й можливості підтвердження або спростування відповідних обставин іншими доказами. Встановлено, що доказова значущість висновку експерта не є сталою величиною та може змінюватися залежно від сукупності зібраних доказів і процесуальних завдань, для вирішення яких він використовується. Обґрунтовано, що найбільш істотного значення результати експертного дослідження набувають у кримінальних провадженнях, у яких встановлення фактичних характеристик предмета кримінального правопорушення неможливе без застосування спеціальних знань. Зокрема, визначено значення експертних досліджень для встановлення природи та властивостей зброї, бойових припасів, вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів, правовий режим обігу яких визначається законодавством. З'ясовано, що результати таких досліджень можуть мати визначальне значення для встановлення обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, однак вирішення питання кримінально-правової кваліфікації належить до компетенції уповноважених суб'єктів кримінального провадження, а не експерта.

Аргументовано, що оцінка висновку експерта слідчим суддею під час здійснення судового контролю має функціонально обмежений характер і визначається змістом процесуального питання, яке підлягає вирішенню. З'ясовано, що на відміну від суду, який розглядає кримінальне провадження по суті, слідчий суддя оцінює висновок експерта в межах перевірки обґрунтованості відповідного клопотання, наявності передбачених законом підстав для застосування заходів забезпечення кримінального провадження або здійснення інших повноважень судового контролю. Обґрунтовано, що така оцінка не

передбачає остаточного встановлення винуватості особи чи вирішення всіх питань доказування, а спрямована на перевірку достатності й належності доказової інформації для прийняття конкретного процесуального рішення. Визначено, що межі оцінки висновку експерта слідчим суддею залежать від предмета судового контролю, обсягу наданих матеріалів та процесуального стандарту, який застосовується під час вирішення відповідного питання.

Обґрунтовано, що оцінка висновку експерта судом першої інстанції характеризується найбільш повною реалізацією процесуальних гарантій безпосередності дослідження доказів, змагальності сторін і свободи їх оцінки. Встановлено, що суд зобов'язаний перевіряти висновок експерта не ізольовано, а в сукупності з іншими доказами, з'ясовуючи його відповідність фактичним обставинам кримінального провадження та наявність суперечностей із відомостями, отриманими з інших процесуальних джерел. Визначено, що процесуальні можливості сторін щодо постановки запитань експерту, перевірки застосованих методів, з'ясування вихідних даних і наведення аргументів на підтвердження або спростування експертних суджень є важливими гарантіями об'єктивності судової оцінки. З'ясовано, що наявність декількох висновків експертів із різними або взаємовиключними результатами не зумовлює автоматичної переваги одного з них, а потребує встановлення причин розбіжностей, перевірки їх обґрунтованості та зіставлення з іншими доказами. Обґрунтовано, що прийняття судом одних експертних висновків і відхилення інших має супроводжуватися наведенням конкретних мотивів відповідного рішення.

Встановлено, що оцінка висновку експерта судом апеляційної інстанції здійснюється з урахуванням переглядового характеру апеляційного провадження, меж апеляційних вимог і процесуальних умов повторного дослідження доказів. Визначено, що апеляційний суд перевіряє правильність оцінки висновку експерта судом першої інстанції, обґрунтованість відповідних судових висновків та дотримання процесуальних гарантій дослідження доказової інформації. З'ясовано, що повторне дослідження висновку експерта в

апеляційному провадженні залежить від установлених законом процесуальних передумов, змісту доводів апеляційних скарг і характеру порушень, допущених під час судового розгляду. Обґрунтовано, що переоцінка доказового значення висновку експерта потребує дотримання засади безпосередності та забезпечення сторонам можливості висловити свою позицію щодо результатів експертного дослідження. Встановлено, що використання нових експертних висновків під час апеляційного розгляду має відповідати процесуальним умовам подання та дослідження доказів, а висновки апеляційного суду щодо їх прийняття або відхилення повинні бути належним чином мотивовані.

З’ясовано, що оцінка висновку експерта судом касаційної інстанції має відмінну правову природу порівняно з його оцінки судами першої та апеляційної інстанцій. Встановлено, що касаційний суд не здійснює самостійного встановлення фактичних обставин кримінального провадження та не вирішує питання достовірності доказів шляхом їх повторної оцінки, а перевіряє правильність застосування норм матеріального і процесуального права судами попередніх інстанцій. Визначено, що предметом касаційної перевірки можуть бути порушення процесуального порядку отримання, дослідження та оцінювання висновку експерта, недотримання прав учасників кримінального провадження, а також неналежне мотивування судових рішень щодо використання результатів експертного дослідження. Обґрунтовано, що правове значення таких порушень визначається їх істотністю та впливом на законність і обґрунтованість судового рішення.

Наголошено, що рецензування висновку експерта має відмінну правову природу від проведення судової експертизи та не може ототожнюватися з отриманням самостійного процесуального джерела доказів, передбаченого кримінальним процесуальним законодавством. З’ясовано, що матеріали рецензування можуть використовуватися для виявлення й аргументації можливих недоліків експертного дослідження, обґрунтування процесуальних клопотань і постановки питань щодо повноти, методичної правильності та наукової обґрунтованості висновку експерта. Водночас визначено, що рецензія

не підміняє висновку експерта та не має заздалегідь установленого доказового значення, а можливості її використання у кримінальному провадженні залежать від змісту відповідного документа, процесуальної форми його подання та характеру обставин, для з’ясування яких він використовується.

Узагальнено теоретичні та правозастосовні проблеми оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні. Встановлено, що специфіка такої оцінки зумовлена поєднанням науково-пізнавальної природи експертного дослідження та процесуального характеру використання його результатів у доказуванні. Обґрунтовано необхідність комплексного встановлення належності, допустимості, достовірності й доказової значущості висновку експерта з урахуванням меж компетенції суду та експерта, характеру процесуальних завдань і змісту отриманої доказової інформації.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, судова експертиза, спеціальні знання, експерт, висновок експерта, оцінка доказів, внутрішнє переконання, належність доказів, допустимість доказів, достовірність доказів, судовий контроль, слідчий суддя, суд, судовий розгляд, судове рішення.

SUMMARY

Shevchuk V. V. Judicial Evaluation of Expert Opinions in Criminal Proceedings. – Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law» (08 – Law). – Academician V. V. Stashis Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation presents a comprehensive legal study of the theoretical, epistemological and procedural foundations of judicial evaluation of expert opinions in criminal proceedings. It examines the legal nature of forensic examination and the expert opinion as a procedural source of evidence, the formation and documentation of expert findings, procedural safeguards for the free evaluation of evidence, and the challenges associated with determining the relevance, admissibility, reliability and probative value of expert opinions. Particular attention is devoted to the evaluation of expert opinions by investigating judges exercising judicial oversight during pre-trial investigations, courts of first instance conducting criminal trials, and appellate and cassation courts reviewing judicial decisions.

The research explores the historical and legal foundations of the emergence and development of forensic examination, tracing the evolution of the use of specialised knowledge in judicial proceedings, the legal regulation of forensic activities and the institutional arrangements for conducting expert examinations. It identifies the principal stages in the development of forensic examination in the territory of present-day Ukraine, including the involvement of individuals possessing specialised knowledge in establishing the circumstances of criminal offences, the gradual establishment of procedural rules governing expert examinations and the development of specialised forensic institutions. The relationship between advances in scientific knowledge, improvements in technical methods of examination and the development of procedural safeguards for the use of expert findings in criminal proceedings is analysed. The study also demonstrates the significance of historical developments for

understanding the contemporary legal nature of forensic examination and its role within the system of criminal procedural evidence.

The dissertation critically examines scholarly approaches to defining forensic examination, its essential characteristics, objectives and role in criminal proceedings. Considerable attention is given to the classification of forensic examinations in criminal procedure and criminalistics. Existing approaches are systematised according to the subject matter and objects of examination, the tasks performed, the nature of the specialised knowledge employed, the composition of the experts involved, and the procedural and organisational arrangements governing the examination. The relationship between scientific classifications and legally established categories of forensic examinations is explored, with particular emphasis on inconsistencies in classification criteria and overlaps between classification groups. The characteristics of initial, supplementary, repeated, commission and multidisciplinary forensic examinations are examined, together with the significance of correctly identifying the type of examination for determining the limits of expert competence, assessing the methods applied and evaluating the justification of the findings.

A separate part of the research addresses forensic examination as a means of obtaining evidence in criminal proceedings. The study analyses its objectives, the participants authorised to initiate and conduct examinations, the subject matter and objects of examination, the procedural grounds for conducting examinations and the requirements for documenting their findings. A distinction is drawn between forensic examination as a specialised cognitive process and the expert opinion as its formally documented procedural outcome. The procedural independence of experts, the limits of their competence, the significance of the source data and materials submitted for examination, and the consequences of compliance or non-compliance with prescribed procedural requirements are examined. The research also addresses the implementation of the adversarial principle in initiating forensic examinations, obtaining expert opinions and submitting them to the court.

The legal nature of the expert opinion as an independent procedural source of evidence is examined, including its content, structure and evidentiary characteristics.

The dissertation analyses the requirements governing the presentation of the examination process, the description of methods and methodologies applied, the substantiation of findings and the formulation of answers to the questions referred to the expert. It also addresses categorical and non-categorical expert conclusions, the completeness of examinations, the sufficiency of the source data, the logical consistency of expert reasoning and the correspondence between the conclusions reached and the objectives of the examination.

The research examines procedural safeguards governing the free judicial evaluation of expert opinions in criminal proceedings. It explores the principle of free evaluation of evidence and its relationship with legality, judicial independence, the direct examination of evidence, the adversarial principle and the duty to provide reasons for judicial decisions. The concept of judicial inner conviction is further developed, with attention to the objective and subjective factors influencing its formation and the challenges of evaluating evidence obtained through the application of specialised knowledge. Procedural mechanisms intended to prevent the unjustified acceptance or rejection of expert opinions are analysed, together with the importance of adequately reasoned judicial decisions.

The dissertation examines the nature and interrelationship of the principal evidentiary characteristics of expert opinions subject to judicial evaluation. It addresses the assessment of their relevance, admissibility, reliability and probative value, distinguishing between the criteria applicable to each characteristic and emphasising the need to consider both the procedural requirements governing the acquisition of expert evidence and the substantive characteristics of the examination. The sequence of evaluation, the limits of judicial scrutiny of expert reasoning and the procedural consequences of deficiencies identified in forensic examinations are also explored.

With regard to relevance, the study investigates the relationship between information obtained through forensic examination and the circumstances requiring proof in criminal proceedings. It considers the subject matter of the examination, the questions referred to the expert, the nature of the objects examined and the conclusions reached. Particular attention is paid to situations in which expert findings have only an

indirect connection with the matters requiring proof or acquire evidentiary significance when assessed in conjunction with other evidence.

In examining admissibility, the dissertation analyses the procedural requirements governing the acquisition of expert opinions, the appointment and involvement of experts, the lawful origin of the objects and materials submitted for examination, compliance with the procedural rights of participants and the proper documentation of examination findings. The consequences of procedural violations committed during the collection of source materials, the commissioning of examinations and their conduct are considered. Particular emphasis is placed on distinguishing substantial violations of criminal procedural law from organisational or documentary deficiencies that do not necessarily render an expert opinion inadmissible.

The dissertation addresses the challenges of assessing the reliability of expert opinions arising from the specialised nature of forensic knowledge and the limited ability of courts to independently verify the scientific validity of expert findings. It examines the significance of professional competence, the sufficiency and reliability of source data, the appropriateness of the methods and methodologies selected, the completeness of the examination, the logical consistency of expert reasoning and the justification of the conclusions reached. The relationship between procedural verification and substantive scrutiny of expert opinions is explored, together with the procedural means through which specialised knowledge may assist the court in evaluating expert findings. The research also examines opinions containing probabilistic conclusions, insufficiently substantiated findings or inconsistencies with other evidence, as well as cases involving multiple expert opinions that differ or directly contradict one another.

The probative value of expert opinions and its relationship with other evidentiary characteristics are examined. The dissertation analyses how the nature of the expert’s task, the information obtained, its connection with the circumstances requiring proof and its consistency with other evidence influence the evidentiary significance of an expert opinion. Particular attention is devoted to criminal proceedings in which

establishing legally significant characteristics of the subject matter of a criminal offence requires specialised knowledge. Such examinations may concern the nature and properties of firearms, ammunition, explosives, narcotic drugs, psychotropic substances and other items whose circulation is regulated by law. The relationship between expert findings, proof of the constituent elements of a criminal offence and its criminal-law classification is examined.

A separate part of the dissertation is devoted to the evaluation of expert opinions by investigating judges exercising judicial oversight during pre-trial investigations. The purpose and limits of such evaluation are examined in relation to the nature of the procedural matter under consideration. The research analyses the use of expert findings when assessing applications submitted by the parties, deciding on measures to secure criminal proceedings and exercising other judicial oversight powers. It distinguishes the evaluation of an expert opinion for the purpose of resolving a particular procedural issue during a pre-trial investigation from its evaluation when determining the criminal case on the merits.

The dissertation also examines the evaluation of expert opinions by courts of first instance during criminal trials. It analyses the importance of the direct examination of evidence, the adversarial principle and procedural equality of the parties in forming the court’s inner conviction regarding expert findings. The procedure for examining expert opinions at trial, their assessment in conjunction with other evidence, and the parties’ procedural opportunities to challenge and scrutinise expert findings are considered. The research addresses the evaluation of conflicting expert opinions, the identification of reasons for discrepancies between them and the obligation to provide adequate reasons when accepting certain expert findings while rejecting others.

The specific features of evaluating expert opinions during appellate proceedings are examined. The dissertation considers the respective powers of courts of first instance and appellate courts to examine and evaluate evidence, the procedural prerequisites for re-examining expert opinions and the limits of appellate review of findings made by the court of first instance. Attention is paid to evidence not directly examined at first instance and the procedural conditions governing the consideration

of new expert opinions on appeal. The significance of the grounds of appeal, the nature of identified procedural violations and the completeness of the examination of evidence are analysed in determining whether expert findings require renewed scrutiny. The study also addresses the protection of the parties' procedural rights, compliance with the principle of direct examination of evidence and the requirement to provide adequate reasons for appellate findings concerning the probative value of expert opinions.

With regard to cassation proceedings, the dissertation examines the review of the legality of procedures followed by lower courts when examining and evaluating expert opinions. It analyses the limits of the court of cassation's powers, distinguishing the review of the correct application of substantive and procedural law from the impermissible independent establishment of new facts or reassessment of the reliability of evidence. The significance of substantial procedural violations concerning the acquisition, examination and evaluation of expert opinions, and their implications for the legality and justification of judicial decisions, is considered. Attention is also paid to the duty to give reasons, the protection of the parties' procedural rights and safeguards governing the use of specialised knowledge. The legal nature of reviews of expert opinions, their potential use in substantiating procedural applications and the limits of their evidentiary significance are examined.

The dissertation identifies and systematises the principal theoretical and practical problems associated with the judicial evaluation of expert opinions in criminal proceedings. These include determining their evidentiary characteristics, assessing the scientific justification of expert findings, ensuring procedural safeguards for the free evaluation of evidence and distinguishing the respective functions of the court and the expert. The specific features of evaluating expert opinions in the context of judicial oversight, criminal trials, appellate proceedings and cassation review are established. Areas for improving criminal procedural regulation and the practice of using forensic examination findings are identified with a view to ensuring comprehensive, objective and adequately reasoned judicial evaluation of evidence.ABSTRACT

The dissertation presents a comprehensive study of the theoretical, epistemological and legal foundations of judicial assessment of expert opinions in

criminal proceedings. The research establishes the legal nature of forensic examination and the expert opinion as an independent procedural source of evidence, identifies patterns in the formation and assessment of forensic examination results, and elucidates the substance of procedural safeguards governing the free evaluation of evidence. Approaches to determining the relevance, admissibility, reliability and probative value of expert opinions are substantiated, taking into account their procedural form, content and place within the body of evidence. The specific features of assessing expert opinions by investigating judges in the exercise of judicial control, by courts of first instance during trial proceedings, and by appellate and cassation courts when reviewing judicial decisions are identified.

Based on a historical and legal analysis, it is established that the development of forensic examination occurred alongside the gradual expansion of opportunities to apply specialised knowledge in judicial proceedings, the advancement of scientific research methods and the statutory recognition of the procedural status of persons possessing specialised knowledge. The evolution of forensic examination practice is characterised by a transition from the occasional involvement of individuals with specialised knowledge to the establishment of a system of specialised forensic institutions and legally regulated procedures for conducting forensic examinations. The interdependence between the development of natural and technical sciences, the improvement of methods for examining physical objects and the establishment of procedural safeguards for using forensic examination results in criminal proceedings is demonstrated. It is further established that the development of forensic examination was accompanied by a gradual distinction between the expert's cognitive activities and the court's procedural activities involving the verification and assessment of the results obtained.

A synthesis of scholarly approaches to defining the essence of forensic examination demonstrates that its legal nature combines cognitive, scientific-methodological and criminal procedural components. Forensic examination is defined as a procedurally regulated form of applying specialised knowledge aimed at establishing factual information relevant to criminal proceedings. It is substantiated

that the scientific classification of forensic examinations and their legally prescribed differentiation are based on heterogeneous criteria, which may result in overlaps between classification categories. The subject matter, objects, objectives, nature of the specialised knowledge applied, composition of the persons involved and procedural conditions of an examination are identified as factors determining its classification. It is established that distinguishing between initial, supplementary, repeat, examinations conducted by a panel of experts, and multidisciplinary examinations is significant not only for organising forensic examination but also for defining the limits of expert competence, verifying the methods employed and assessing the justification of the results obtained.

It is established that forensic examination constitutes a cognitive activity involving the application of specialised knowledge, whereas an expert opinion represents its procedurally formalised outcome, which acquires the status of an independent source of evidence provided that statutory requirements are met. The evidentiary value of forensic examination results depends on the relevance of the source materials, compliance with the procedural rules governing their acquisition, the expert's competence, the scientific justification of the methods employed and the completeness with which the examination results are documented. It is substantiated that the procedural independence of an expert ensures autonomy in forming professional judgments but does not relieve the court of its obligation to verify and assess the expert opinion in accordance with the general rules of evidence in criminal proceedings. The implementation of the adversarial principle requires that the parties to criminal proceedings be afforded procedural opportunities to initiate forensic examinations, obtain expert opinions, submit them to the court and challenge the results of the examinations conducted.

An expert opinion, as an independent procedural source of evidence, is characterised by a specific method of generating evidentiary information, since the information it contains results from the application of specialised knowledge to the examination of relevant objects. It is established that the content of an expert opinion must enable verification of the source data, the sequence of the examination, the

methods and methodologies applied, the results obtained and the justification of the answers provided. The completeness and logical consistency of the analytical section of an expert opinion directly affect the possibility of assessing its reliability. It is determined that the categorical or non-categorical nature of expert conclusions must be taken into account when establishing the probative value of an expert opinion, although this characteristic does not, in itself, determine its relevance, admissibility or reliability.

It is substantiated that the court's free evaluation of an expert opinion is based on the absence of any predetermined evidentiary weight attached to forensic examination results and on the need to verify them in conjunction with other evidence in criminal proceedings. It is established that a judge's inner conviction is formed under the influence of objective factors related to the content and characteristics of evidentiary information, as well as subjective factors arising from the particularities of its perception, interpretation and assessment. The specific nature of an expert opinion as a product of specialised knowledge creates a risk of its uncritical acceptance by the court, particularly because of the difficulty of independently verifying the scientific validity of expert judgments. The procedural safeguards against this risk include the direct examination of evidence, the adversarial principle, the possibility of questioning the expert, the examination of contradictions between items of evidence and the obligation to provide reasons for judicial decisions. It is demonstrated that a court's disagreement with an expert opinion must be based on circumstances established during its assessment and must be duly reflected in the reasoning of the judicial decision.

The assessment of an expert opinion in criminal proceedings involves determining its relevance, admissibility, reliability and probative value. It is substantiated that these characteristics concern different aspects of evidentiary information and cannot be treated as interchangeable. Relevance reflects the connection between the information and the facts to be proved; admissibility concerns the lawfulness of its acquisition and procedural formalisation; reliability relates to the correspondence between the results obtained and the actual circumstances; and probative value determines the role of the information in establishing the circumstances

of criminal proceedings. It is established that the assessment of these characteristics is interconnected, since deficiencies in the procedural acquisition of an expert opinion, the source materials or the methodological basis of the examination may affect the possibility of using the relevant information as evidence. At the same time, the need to distinguish between the legal consequences of procedural violations and deficiencies in the substantive content of forensic examination is substantiated.

It is established that the relevance of an expert opinion is determined by the existence of a substantive connection between the information obtained through forensic examination and the circumstances to be proved in criminal proceedings. This connection depends on the subject matter of the examination, the nature of the objects examined, the questions put to the expert and the factual information contained in the expert opinion. It is substantiated that relevance is not limited to the direct confirmation or refutation of the circumstances specified in Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, since forensic examination results may have indirect evidentiary significance and may be used to establish intermediate facts. It is determined that the final assessment of the relevance of an expert opinion requires consideration of its content in conjunction with other evidence and the relevant circumstances of the criminal proceedings.

It is substantiated that the admissibility of an expert opinion is determined by compliance with the procedure established by criminal procedural legislation for obtaining and using it as evidence. When assessing admissibility, it is necessary to verify the lawful origin of the objects and materials submitted for forensic examination, the existence of proper procedural grounds for conducting the examination, compliance with the requirements governing the engagement of an expert, the protection of the rights of participants in criminal proceedings and the proper procedural documentation of the results obtained. It is established that violations of the procedure for obtaining source materials may affect the admissibility of an expert opinion even where the forensic examination itself has been conducted in accordance with the prescribed methodological requirements. At the same time, organisational or documentary deficiencies do not necessarily render an expert opinion inadmissible. The need to

distinguish substantial violations of criminal procedural legislation that affect the possibility of using evidence from deficiencies that do not infringe fundamental procedural safeguards or prevent verification of the results obtained is substantiated.

It is established that the reliability of an expert opinion is characterised by the soundness of the information generated through the application of specialised knowledge and its correspondence with the actual circumstances. Its assessment requires verification of the expert's competence, the sufficiency and reliability of the source data, the scientific validity of the methods and methodologies applied, the completeness of the examination, the logical consistency of the reasoning presented and the correspondence between the conclusions reached and the findings set out in the analytical section. The difficulty of assessing reliability arises from the court's lack of specialised knowledge in the relevant field, which limits its ability to independently verify the scientific substance of expert judgments. It is substantiated that assessing reliability does not entail the court substituting its own judgment for that of the expert or independently conducting a specialised examination; rather, it involves verifying the justification of the expert opinion, its internal consistency and its correspondence with other evidence. It is demonstrated that the presence of probabilistic judgments, contradictions within an expert opinion or discrepancies between the results of several forensic examinations requires clarification of their causes and cannot automatically justify finding the relevant expert opinion unreliable.

The probative value of an expert opinion reflects its role in establishing the circumstances of criminal proceedings and depends on the nature of the information obtained, its connection with the facts to be proved and the possibility of confirming or refuting the relevant circumstances through other evidence. It is established that the probative value of an expert opinion is not fixed and may vary depending on the totality of the evidence collected and the procedural tasks for which it is used. It is substantiated that forensic examination results acquire particular significance in criminal proceedings where the factual characteristics of the subject matter of a criminal offence cannot be established without applying specialised knowledge. In particular, the importance of forensic examinations in determining the nature and properties of

weapons, ammunition, explosive substances, narcotic drugs, psychotropic substances and other items whose circulation is regulated by law is identified. It is established that the results of such examinations may be decisive in establishing the mandatory elements of a criminal offence; however, determining the criminal-law classification of the conduct falls within the competence of the authorised participants in criminal proceedings rather than the expert.

It is argued that the assessment of an expert opinion by an investigating judge in the exercise of judicial control is functionally limited and determined by the nature of the procedural issue to be resolved. Unlike a court hearing a criminal case on its merits, an investigating judge assesses an expert opinion within the scope of verifying the justification of the relevant application, the existence of statutory grounds for applying measures to secure criminal proceedings or the exercise of other judicial control powers. It is substantiated that such an assessment does not involve a final determination of the person's guilt or the resolution of all evidentiary issues but is aimed at verifying the sufficiency and relevance of evidentiary information for making a specific procedural decision. The scope of the investigating judge's assessment of an expert opinion depends on the subject matter of judicial control, the volume of materials submitted and the applicable procedural standard governing the resolution of the relevant issue.

It is substantiated that the assessment of an expert opinion by a court of first instance is characterised by the fullest implementation of procedural safeguards relating to the direct examination of evidence, the adversarial principle and the freedom of evidentiary evaluation. It is established that the court is required to examine an expert opinion not in isolation but in conjunction with other evidence, determining its correspondence with the factual circumstances of the criminal proceedings and identifying any contradictions with information obtained from other procedural sources. The parties' procedural opportunities to question the expert, scrutinise the methods applied, clarify the source data and present arguments supporting or challenging expert judgments constitute important safeguards for the objectivity of judicial assessment. It is established that the existence of several expert opinions

containing different or mutually contradictory findings does not automatically confer priority on any one of them but requires identification of the reasons for the discrepancies, verification of their justification and comparison with other evidence. It is substantiated that a court's acceptance of certain expert opinions and rejection of others must be accompanied by specific reasons for the decision.

It is established that the assessment of an expert opinion by an appellate court takes into account the review function of appellate proceedings, the scope of the grounds of appeal and the procedural conditions governing the re-examination of evidence. The appellate court verifies the correctness of the assessment of the expert opinion by the court of first instance, the justification of the relevant judicial findings and compliance with procedural safeguards governing the examination of evidentiary information. It is established that the re-examination of an expert opinion on appeal depends on the procedural prerequisites prescribed by law, the substance of the arguments raised in the appeals and the nature of the violations committed during the trial. It is substantiated that reassessing the probative value of an expert opinion requires compliance with the principle of direct examination of evidence and the provision of an opportunity for the parties to express their positions regarding the forensic examination results. The use of new expert opinions during appellate proceedings must comply with the procedural conditions governing the submission and examination of evidence, while the appellate court's findings concerning their acceptance or rejection must be duly reasoned.

It is established that the assessment of an expert opinion by a court of cassation differs in its legal nature from its assessment by courts of first instance and appellate courts. A court of cassation does not independently establish the factual circumstances of criminal proceedings or determine the reliability of evidence through reassessment; instead, it reviews the correctness of the application of substantive and procedural law by the lower courts. The subject matter of cassation review may include violations of the procedural rules governing the acquisition, examination and assessment of an expert opinion, infringements of the rights of participants in criminal proceedings and inadequate reasoning in judicial decisions concerning the use of forensic examination

results. It is substantiated that the legal significance of such violations is determined by their substantial nature and their impact on the lawfulness and justification of the judicial decision.

It is emphasised that the review of an expert opinion has a legal nature distinct from that of forensic examination and cannot be equated with obtaining an independent procedural source of evidence recognised under criminal procedural legislation. It is established that expert opinion review materials may be used to identify and substantiate potential deficiencies in a forensic examination, support procedural applications and raise questions concerning the completeness, methodological correctness and scientific validity of an expert opinion. At the same time, such a review does not replace an expert opinion and has no predetermined probative value. The possibilities for using it in criminal proceedings depend on the content of the relevant document, the procedural form in which it is submitted and the nature of the circumstances it is intended to clarify.

The dissertation synthesises the theoretical and practical problems associated with judicial assessment of expert opinions in criminal proceedings. It is established that the specific nature of such assessment arises from the combination of the scientific and cognitive nature of forensic examination and the procedural character of using its results as evidence. The need for a comprehensive assessment of the relevance, admissibility, reliability and probative value of an expert opinion is substantiated, taking into account the limits of the court’s and the expert’s respective competence, the nature of the procedural tasks and the content of the evidentiary information obtained.

Keywords: criminal proceedings, proof, forensic examination, specialised knowledge, expert, expert opinion, evaluation of evidence, judicial inner conviction, relevance of evidence, admissibility of evidence, reliability of evidence, judicial oversight, investigating judge, court, criminal trial, judicial decision.

Список публікацій здобувача:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Шевчук В. В. Процедура та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 5. Т. 2. С. 255–264. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.5.2.32.

2. Шевчук В. В. Характеристика елементів експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. Т. 38, № 1, ч. II. С. 53–62. DOI: 10.32631/vca.2026.1.p2.06.

3. Шевчук В. В. Загальні правила оцінки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 2 (72). С. 238–247. DOI: 10.33270/05267202.25.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Шевчук В. В. Проблеми оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 181–188.

5. Шевчук В. В. Особливості оцінки висновку експерта в суді. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 325–332.

6. Шевчук В. В. Критерії оцінки судом достовірності висновку судової психологічної експертизи із використанням комп’ютерного поліграфа. *Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз*: матеріали панельної дискусії IX Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 26 верес. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 163–169.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 28

ВСТУП 29

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ЗАСОБУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ ... 46

1.1. Ґенеза судової експертизи 46

1.2. Теоретико-правові засади визначення поняття та сутності судової експертизи 54

1.3. Класифікація судових експертиз у кримінальному процесі та криміналістиці 62

1.4. Характеристика елементів експертного дослідження, наділених процесуальною формою, як одного із засобів кримінального процесуального доказування 69

1.4.1. Завдання експертного дослідження 72

1.4.2. Суб’єкти ініціювання та проведення експертного дослідження 81

1.4.3. Результат експертного дослідження (висновок експерта) 82

Висновки до розділу 1 84

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ОЦІНКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 89

2.1. Процесуальні гарантії вільної оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні 89

2.2. Критерії та зміст оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні 110

2.2.1. Оцінка належності висновку експерта 118

2.2.2. Оцінка допустимості висновку експерта 136

2.2.3. Оцінка достовірності висновку експерта 150

2.2.4. Оцінка значущості висновку експерта 159

Висновки до розділу 2 174

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ТА В ОКРЕМИХ ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 181

3.1. Особливості оцінки висновку експерта слідчим суддею при здійсненні судового контролю під час досудового розслідування кримінального провадження 181

3.2. Особливості оцінки висновку експерта судом під час розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції 193

3.3. Особливості оцінки висновку експерта під час апеляційного та касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні 210

Висновки до розділу 3 222

ВИСНОВКИ 228

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 233

ДОДАТКИ 259

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

м. – місто

п. – пункт

р. – рік

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відповідно до ст. 22 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, засада змагальності передбачає рівність процесуальних можливостей сторін обвинувачення та захисту щодо збирання й подання доказів, зокрема отриманих із використанням спеціальних знань. Однією з процесуальних форм їх застосування є проведення судової експертизи, значення якої зростає внаслідок розвитку науки, техніки та вдосконалення експертних методик. Водночас розширення можливостей експертних досліджень підвищує вимоги до належного оцінки їх результатів судом.

Специфіка висновку експерта як процесуального джерела доказів зумовлена використанням спеціальних знань, якими суд зазвичай не володіє. Проте це не надає висновку наперед установленої доказової сили та не звільняє суд від обов'язку перевірки його належності, допустимості, достовірності й доказового значення. Особливої складності така діяльність набуває за наявності неповних, неясних або суперечливих висновків, зокрема отриманих за ініціативою різних сторін кримінального провадження.

Попри нормативне закріплення загальних правил оцінювання доказів, специфіка експертного пізнання зумовлює необхідність подальшого дослідження критеріїв, меж і механізму оцінювання висновку експерта судом. Така діяльність має охоплювати не лише перевірку процесуального порядку його отримання, а й оцінювання вихідних даних, повноти дослідження, науково-методичної обґрунтованості та логічної узгодженості результатів, а також їх співвідношення з іншими доказами кримінального провадження.

Проблематика використання спеціальних знань, проведення судових експертиз, формування висновку експерта як процесуального джерела доказів, його дослідження, оцінки та перевірки стає предметом уваги науковців. Відповідні питання розглядалися у працях С. А. Альперта, В. Д. Берназа, В. С. Бондара, В. В. Вапнярчука, І. В. Гловюк, В. П. Гмирка, В. Г. Гончаренка,

І. В. Гори, Ю. М. Грошевого, М. В. Дементьєва, С. В. Євдокіменка, В. А. Журавля, О. В. Капліної, Н. І. Клименко, Є. Г. Коваленка, С. О. Ковальчука, І. І. Котюка, Г. Р. Крет, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, А. А. Павлишина, І. А. Петрової, І. В. Пирога, М. А. Погорецького, А. М. Проценко, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, Е. Б. Сімакової-Єфремян, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В. Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, М. Г. Щербаковського та ін.

Вагомий внесок у розроблення цієї проблематики зроблено й на дисертаційному рівні. Зокрема, досліджувалися теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування, процесуальні форми використання спеціальних знань, правовий статус експерта та інших обізнаних осіб, висновок експерта як процесуальне джерело доказів, правові й організаційно-тактичні засади проведення експертиз, а також загальнотеоретичні питання кримінального процесуального доказування, перевірки та допустимості доказів. Цим питанням присвячено дисертаційні роботи І. В. Пирога «Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування» (2015 р.), А. В. Дудича «Експерт як учасник кримінального провадження» (2016 р.), А. В. Панової «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні» (2016 р.), І. Ю. Кайла «Допустимість доказів у кримінальному процесі України» (2016 р.), Д. В. Куриленка «Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні» (2017 р.), К. А. Садчикової «Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект)» (2017 р.), В. В. Вапнярчука «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» (2018 р.), А. Р. Воробчака «Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні» (2019 р.), Б. В. Шабаровського «Перевірка доказів у кримінальному процесі України» (2019 р.), В. В. Бажанюка «Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні» (2023 р.) та інших учених.

Безпосередньо питання оцінки та перевірки висновку експерта набули комплексного опрацювання у дисертації М. В. Дементьєва «Гносеологічні та процесуальні засади оцінки і перевірки висновку експерта» (2023 р.). Автором досліджено окреслені питання у структурі кримінального процесуального доказування, визначено коло суб'єктів такої діяльності, розкрито поняття та способи оцінки і перевірки висновку експерта, а також запропоновано критерії визначення його допустимості та достовірності.

Суміжний, але більш предметно зорієнтований на судове провадження напрям розроблено А. М. Проценко у дисертації «Процесуальні, тактичні та організаційні засади проведення експертизи в суді» (2023 р.). У цій роботі оцінку та перевірку висновку експерта розглянуто як заключний етап проведення експертизи в суді поряд із допитом експерта та отриманням пояснень спеціаліста. Авторкою запропоновано двоетапну модель оцінки висновку експерта, диференційовано критерії такої оцінки на чотири блоки та акцентовано увагу на обмежених можливостях судді самостійно оцінювати наукову обґрунтованість експертного дослідження без володіння відповідними спеціальними знаннями.

Сучасний розвиток наукових досліджень у сфері судової експертизи водночас свідчить про подальшу диференціацію проблематики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Так, у дисертації Є. В. Тирлича «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» (2026 р.) комплексно опрацьовано процесуальний і криміналістичний аспекти отримання зразків стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування, зокрема проблеми нормативного регулювання цієї процесуальної діяльності. Це додатково підтверджує тенденцію до поглибленого дослідження окремих складових оцінки матеріалів, що стають предметом експертного пізнання під час проведення судової експертизи.

Разом із тим, віддаючи належне науковому внеску зазначених учених, слід констатувати, що наявні теоретичні напрацювання не вичерпують проблематики оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. У попередніх дослідженнях відповідні питання переважно розглядалися в контексті загальної

теорії кримінального процесуального доказування, допустимості та перевірки доказів, правового статусу експерта, проведення судових експертиз або використання спеціальних знань різними суб'єктами кримінального провадження. Водночас недостатньо досліджено оцінку висновку експерта як самостійний напрям пізнавальної та процесуальної діяльності суду. Зокрема, подальшого наукового опрацювання потребують система, зміст і послідовність застосування критеріїв оцінки належності, допустимості, достовірності та доказової значущості висновку експерта; співвідношення його процесуальної та змістовної оцінки; межі перевірки судом науково-методичної обґрунтованості експертного дослідження; можливості використання спеціальних знань для сприяння суду в такій оцінці; процесуальні засоби реагування на неповні, неясні, необґрунтовані або суперечливі висновки експертів. Окремої уваги потребує визначення особливостей оцінки висновку експерта з урахуванням функціонального призначення судової діяльності, меж компетенції суду та специфіки вирішуваних процесуальних питань на різних стадіях і в особливих порядках кримінального провадження.

Таким чином, розвиток судово-експертної діяльності та розширення можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, специфічна правова й гносеологічна природа висновку експерта як процесуального джерела доказів, складність перевірки його наукової обґрунтованості судом, який не володіє відповідними спеціальними знаннями, а також наявність невирішених теоретичних і правозастосовних питань зумовлюють необхідність комплексного дослідження правових, пізнавальних і процесуальних засад оцінки висновку експерта судом та визначають актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження узгоджується зі Стратегією розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженою рішенням вченої ради Інституту від 24 березня 2021 р. (протокол № 3), з

урахуванням змін, схвалених рішенням вченої ради Інституту від 7 серпня 2024 р. (протокол № 9).

Тематика дисертаційної роботи також відповідає стратегічним напрямам державної політики у сфері забезпечення права на справедливий суд та ефективного захисту прав і свобод людини, визначеним Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженою Указом Президента України від 12 жовтня 2026 р. № 1038/2026. Зокрема, дослідження спрямоване на вдосконалення теоретичних і процесуальних засад оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні, забезпечення належної реалізації принципу вільної оцінки доказів, дотримання вимог законності, обґрунтованості та вмотивованості судових рішень, а також процесуальних гарантій справедливого судового розгляду.

Тему дисертації затверджено постановою Вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 03.11.2023 р. № 12.

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертаційного дослідження* є розроблення й уточнення теоретичних положень і гносеологічних засад оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні, а також формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Для досягнення зазначеної мети передбачається вирішення комплексу взаємопов’язаних завдань, а саме:

– розкрити поняття судової експертизи та визначити її значення у кримінальному провадженні;

– з’ясувати місце судової експертизи в системі форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні та встановити її співвідношення з іншими формами їх використання;

– систематизувати наукові підходи до класифікації судових експертиз у кримінальному процесі та криміналістиці, визначити критерії їх класифікації;

– охарактеризувати елементи експертного дослідження, наділеного процесуальною формою, як засобу кримінального процесуального доказування, зокрема визначити його завдання, суб'єктів ініціювання та проведення, а також результат такого дослідження - висновок експерта;

– розкрити зміст процесуальних гарантій вільної оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні та визначити їх значення для формування внутрішнього переконання суду;

– визначити зміст і критерії оцінки судом властивостей висновку експерта, зокрема його належності, допустимості, достовірності та значущості (сили) в системі доказів у кримінальному провадженні;

– з'ясувати особливості оцінки висновку експерта слідчим суддею під час здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування;

– охарактеризувати особливості оцінки висновку експерта судом під час судового провадження у першій інстанції;

– визначити особливості оцінки висновку експерта під час перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій;

– розкрити особливості оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного та медичного характеру.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з оцінкою судом висновку експерта у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є теоретичні, гносеологічні та кримінальні процесуальні засади оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні, а також особливості її здійснення на різних стадіях та в особливих порядках кримінального провадження.

Методи дослідження обрано відповідно до мети й завдань дисертаційної роботи з урахуванням специфіки її об'єкта та предмета. Методологічну основу дослідження становить комплексний підхід до пізнання теоретичних, гносеологічних і кримінальних процесуальних засад оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні, що передбачає поєднання

загальнофілософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Їх комплексне застосування забезпечило можливість дослідити правову природу судової експертизи, особливості формування висновку експерта як процесуального джерела доказів, критерії та межі його судової оцінки, а також специфіку реалізації відповідної процесуальної діяльності залежно від повноважень суду та завдань кримінального провадження.

Діалектичний метод застосовано для дослідження закономірностей становлення й розвитку судової експертизи, еволюції форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, взаємозв'язку пізнавального та процесуального аспектів експертної діяльності, а також співвідношення спеціальних знань експерта й внутрішнього переконання суду під час оцінки результатів експертного дослідження (розділи 1–3).

Історико-правовий метод використано для встановлення передумов виникнення та основних етапів розвитку судової експертизи, дослідження історичних форм залучення обізнаних осіб до судочинства, становлення нормативно-правового регулювання експертної діяльності та формування процесуального статусу висновку експерта як джерела доказової інформації (підрозділ 1.1).

Логіко-семантичний метод застосовано для уточнення змісту понять «судова експертиза», «експертне дослідження», «висновок експерта», «оцінка висновку експерта», «внутрішнє переконання суду», «належність», «допустимість», «достовірність» і «доказова значущість висновку експерта», а також розмежування суміжних категорій, що характеризують процесуальну форму, пізнавальний зміст і доказові властивості результатів експертного дослідження (підрозділи 1.2, 1.4, 2.1, 2.2).

Системно-структурний метод використано для визначення місця судової експертизи в системі форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, дослідження структури експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування, встановлення взаємозв'язку його

окремих елементів, а також систематизації властивостей висновку експерта та критеріїв їх оцінки судом (підрозділи 1.2–1.4, 2.2).

Метод класифікації застосовано для систематизації судових експертиз за предметом, об'єктами, завданнями, характером спеціальних знань, процесуальними й організаційними особливостями проведення, а також для диференціації критеріїв оцінки висновку експерта та процесуальних ситуацій, що зумовлюють необхідність перевірки результатів експертного дослідження (підрозділи 1.3, 2.2, 3.1–3.3).

Методи аналізу та синтезу використано для дослідження окремих елементів експертного дослідження, зокрема його завдань, суб'єктів, предмета, об'єктів і процесуальної форми, встановлення змістовних і процесуальних характеристик висновку експерта, визначення критеріїв оцінки його належності, допустимості, достовірності та доказової значущості. Застосування зазначених методів дозволило узагальнити особливості оцінки висновку експерта залежно від характеру встановлюваних обставин, процесуальних завдань суду та наявності суперечностей між результатами експертних досліджень (підрозділи 1.4, 2.2, 3.1–3.3).

Формально-юридичний метод застосовано для дослідження положень кримінального процесуального законодавства, що регламентують підстави та порядок проведення судових експертиз, залучення експерта, отримання й використання його висновку в доказуванні, процесуальні гарантії вільної оцінки доказів, а також повноваження слідчого судді, судів першої та апеляційної інстанцій щодо дослідження й оцінки висновку експерта. За допомогою цього методу проаналізовано нормативні вимоги до процесуальної форми отримання експертного висновку та правові наслідки їх недотримання (підрозділи 1.2, 1.4, 2.1, 2.2, 3.1–3.3).

Герменевтичний метод використано для з'ясування змісту кримінальних процесуальних норм, які визначають правила оцінки доказів, критерії допустимості та достовірності висновку експерта, межі суддівського розсуду, порядок дослідження експертних висновків і процесуальні способи усунення

сумнівів щодо їх обґрунтованості. Особливу увагу приділено тлумаченню положень законодавства у взаємозв'язку з правовими позиціями Верховного Суду щодо оцінки результатів експертних досліджень та мотивування судових рішень (розділи 2, 3).

Гносеологічний метод застосовано для дослідження пізнавальної природи експертного дослідження та висновку експерта, особливостей формування спеціального знання і його трансформації в доказову інформацію, співвідношення наукової обґрунтованості експертних суджень та їх процесуальної оцінки. За допомогою цього методу досліджено можливості й межі пізнавальної діяльності суду під час перевірки достовірності висновку експерта, співвідношення об'єктивних характеристик експертного дослідження та суб'єктивних чинників формування внутрішнього переконання судді (підрозділи 1.2, 1.4, 2.1, 2.2).

Метод узагальнення судової практики застосовано для виявлення типових проблем дослідження й оцінки висновків експертів, зокрема визначення підстав визнання їх недопустимими доказами, встановлення обставин, що викликають обґрунтовані сумніви в достовірності результатів експертного дослідження, з'ясування процесуальних способів реагування суду на неповні, неясні та суперечливі висновки. Аналіз судових рішень використано також для встановлення особливостей мотивування прийняття або відхилення висновку експерта, оцінки декількох експертних висновків із різними результатами та визначення меж судової перевірки їх наукової обґрунтованості (розділи 2, 3).

Метод правового моделювання використано для обґрунтування напрямів удосконалення кримінального процесуального механізму оцінки висновку експерта судом, визначення послідовності перевірки його доказових властивостей, розмежування формально-процесуального та змістовного аспектів такої оцінки, а також формування рекомендацій щодо вибору належних процесуальних засобів перевірки результатів експертного дослідження, зокрема у випадках їх неповноти, неясності, недостатньої обґрунтованості або суперечності іншим доказам (підрозділи 2.2, 3.1–3.3).

Комплексне застосування зазначених методів забезпечило всебічне дослідження теоретичних і кримінальних процесуальних засад оцінки судом висновку експерта, дозволило встановити взаємозв'язок його пізнавальних, процесуальних і доказових характеристик, визначити особливості оцінки результатів експертного дослідження залежно від процесуальних завдань суду та сформулювати науково обґрунтовані висновки й рекомендації щодо вдосконалення відповідної правозастосовної діяльності.

Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці з кримінального процесу, криміналістики, судової експертології, теорії кримінального процесуального доказування, теорії пізнання, юридичної психології та інших галузей наукового знання, присвячені правовій природі судової експертизи, використанню спеціальних знань у кримінальному провадженні, формуванню висновку експерта як процесуального джерела доказів, а також теоретичним і практичним проблемам його оцінки судом. Використано також довідкову літературу, енциклопедичні видання та науково-методичні матеріали з питань судово-експертної діяльності.

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, КПК України, Закон України «Про судову експертизу», інші закони України, нормативно-правові акти, що регламентують проведення судових експертиз, правовий статус судового експерта, порядок отримання й використання висновку експерта у кримінальному провадженні, а також процесуальні повноваження слідчого судді та суду щодо дослідження й оцінки доказів.

Емпіричне підґрунтя дисертації становлять судові рішення слідчих суддів, судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій у кримінальних провадженнях, у яких предметом дослідження й оцінки були висновки судових експертів, зокрема рішення щодо визнання експертних висновків недопустимими доказами, встановлення їх достовірності та доказового значення, вирішення суперечностей між висновками експертів, а також призначення додаткових і повторних експертиз. Емпіричну базу також становлять матеріали судової

практики щодо оцінки висновків експертів у провадженнях про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації на основі комплексного дослідження правової та гносеологічної природи судової експертизи, процесуальних засад формування висновку експерта як джерела доказів, гарантій його вільної оцінки судом, а також критеріїв визначення належності, допустимості, достовірності та доказової сили висновку експерта сформульовано нові наукові положення, висновки й рекомендації щодо вдосконалення теоретичних і процесуальних засад його оцінки судом на різних стадіях та в особливих порядках кримінального провадження, а також розвинуто наявні доктринальні підходи до визначення змісту, меж і способів здійснення такої оцінки. Основними з них є такі:

Уперше:

– обґрунтовано концепцію функціональної диференціації оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні, відповідно до якої реалізація єдиних нормативних критеріїв оцінки доказів, передбачених ст. 94 КПК України, характеризується відмінностями у змісті, межах і глибині їх застосування слідчим суддею, судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій, що зумовлено процесуальними повноваженнями відповідного суду, предметом судового провадження, характером ухвалюваного процесуального рішення та сутністю експертних завдань, а також доведено, що така диференціація стосується не змісту самих критеріїв оцінки, а обсягу та способів їх реалізації;

– виокремлено три самостійні об’єкти оцінки результатів застосування спеціальних знань слідчим суддею: 1) наявний висновок експерта як процесуальне джерело доказів; 2) факт призначення, проведення або незавершеності експертного дослідження як обставина, що впливає на вирішення процесуальних питань; 3) потенційний висновок експерта, необхідність отримання якого оцінюється під час розгляду відповідних клопотань; обґрунтовано, що кожному з них властиві власні предмет, критерії

та наслідки оцінки, а перевірка передумов формування майбутнього доказу не може здійснюватися за критеріями оцінки наявного доказу;

– сформульовано критерій розмежування повноважень судів апеляційної та касаційної інстанцій щодо оцінки висновку експерта, яким є характер питання, що потребує вирішення: фактичні питання (достовірність і доказова значущість висновку) вирішуються апеляційним судом за умови повторного безпосереднього дослідження доказів, а правові (допустимість висновку, порядок його отримання та дослідження, мотивованість оцінки) становлять предмет касаційної перевірки; доведено, що касаційний суд перевіряє достовірність висновку експерта лише опосередковано — через встановлення істотних порушень кримінального процесуального закону під час його оцінки;

– розмежовано доказове значення результатів експертних досліджень у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру залежно від того, чи використовуються вони для встановлення обставин суспільно небезпечного діяння, чи для з’ясування особливостей особи неповнолітнього, які враховуються під час обрання заходу виховного характеру, а також обґрунтовано, що висновок експерта, отриманий для вирішення одного з цих питань, не може без додаткової перевірки бути підставою для вирішення іншого.

Удосконалено:

– поняття судової експертизи шляхом розкриття взаємозв’язку її гносеологічного, процесуального, доказового та організаційно-методичного аспектів, що дало змогу конкретизувати її сутнісні ознаки як процесуально регламентованої форми застосування спеціальних знань, спрямованої на встановлення фактичних даних шляхом проведення самостійного експертного дослідження, сформульовано пропозиції щодо уточнення законодавчого визначення судової експертизи;

– наукові підходи до класифікації судових експертиз шляхом систематизації критеріїв їх диференціації за предметом дослідження та характером спеціальних знань, експертними завданнями, співвідношенням із

раніше проведеними дослідженнями, кількістю експертів, характером поєднання спеціальних знань, суб'єктом проведення, процесуальною стадією та процесуальною доцільністю проведення експертизи; обґрунтовано необхідність розмежування наукової класифікації судових експертиз та їх процесуально-організаційної диференціації;

– теоретичні положення щодо процесуальних гарантій вільної оцінки висновку експерта судом шляхом розроблення їх функціональної класифікації з виокремленням інституційно-правових, нормативно-регулятивних, пізнавально-процесуальних, змагально-компенсаторних і контрольно-мотиваційних гарантій;

– науково-методичний підхід до оцінки властивостей висновку експерта судом, що передбачає взаємопов'язану перевірку його процесуальних і змістовних характеристик; конкретизовано послідовність перевірки допустимості висновку експерта, критерії встановлення науково-методичної обґрунтованості та перевірюваності результатів дослідження, а також підстави визначення доказової значущості експертних відомостей з урахуванням їх ролі у встановленні обставин кримінального провадження;

– підхід до порівняльного оцінювання суперечливих висновків експертів судом першої інстанції шляхом конкретизації критеріїв їх зіставлення, серед яких обсяг і достовірність вихідних даних, придатність та достатність об'єктів, наукова обґрунтованість методів і методик, повнота дослідження, логічна узгодженість результатів і їх відповідність іншим доказам; обґрунтовано, що перевага одного висновку експерта над іншим повинна визначатися встановленими характеристиками його обґрунтованості й достовірності, а не процесуальним становищем сторони, за ініціативою якої проведено експертизу;

– наукові положення щодо меж і способів перевірки висновку експерта судом шляхом розмежування процесуальних засобів залежно від характеру виявлених недоліків експертного дослідження; конкретизовано умови застосування допиту експерта, додаткової та повторної експертиз, а також

критерії визначення необхідності повторного дослідження експертного висновку в апеляційному провадженні;

– положення щодо темпорального аспекта оціннки висновку судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, зміст якого полягає в розмежуванні достовірності експертних відомостей про психічний стан особи на момент проведення дослідження та їх актуальності на час ухвалення судового рішення.

Дістали подальшого розвитку:

– історико-правові положення щодо становлення судової експертизи шляхом обґрунтування п’яти етапів її розвитку;

– наукові уявлення про місце судової експертизи в системі форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні шляхом конкретизації її співвідношення з іншими процесуальними та непроцесуальними формами застосування спеціальних знань, а також розмежування судової експертизи як пізнавальної діяльності й висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів;

– теоретичні положення щодо структури експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування шляхом конкретизації взаємозв’язку його завдання, суб’єктів ініціювання та проведення, процесуальних передумов і результату;

– наукові підходи до визначення доказової значущості висновку експерта як динамічної характеристики його ролі у встановленні обставин кримінального провадження; конкретизовано залежність доказового значення результатів експертного дослідження від їх здатності підтверджувати або спростовувати обставини, що підлягають доказуванню, зокрема фактичні ознаки предмета кримінального правопорушення, а також від їх взаємозв’язку з іншими доказами та реалізації перевірочної функції;

– теоретичні положення щодо меж оцінки достовірності висновку експерта слідчим суддею, відповідно до яких відсутність у судді спеціальних знань не виключає перевірки логічної узгодженості висновку, відповідності відповідей

поставленим питанням, належності вихідних даних і наявності істотних суперечностей з іншими матеріалами кримінального провадження;

– положення щодо оцінки висновку експерта під час здійснення судового контролю, зокрема під час застосування запобіжних заходів, накладення або скасування арешту майна, продовження строків досудового розслідування та вирішення питання про примусове отримання зразків для експертизи; уточнено вимоги до перевірки фактичних підстав процесуального рішення, пропорційності втручання у права особи та мотивування доказового значення результатів експертного дослідження;

– наукові положення щодо меж компетенції суду та експерта у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру шляхом розмежування встановлення експертом медичних характеристик психічного стану особи та вирішення судом питань щодо юридичних підстав, необхідності й виду примусового заходу;

– підхід до визначення процесуального значення рецензії на висновок експерта, відповідно до якого рецензія не є самостійним процесуальним засобом спростування результатів експертного дослідження, проте викладені в ній аргументи можуть використовуватися для обґрунтування клопотань про застосування передбачених законом засобів перевірки висновку експерта за умови конкретизації виявлених недоліків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– *у науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення теоретичних, гносеологічних і кримінальних процесуальних засад оцінки висновку експерта судом, дослідження проблем використання спеціальних знань у кримінальному процесуальному доказуванні, а також удосконалення наукових підходів до визначення критеріїв, меж і способів перевірки та оцінки експертних висновків *(акт про впровадження результатів дисертації у діяльність Національного*

наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 21.09.2026 р.);

– *у правотворчості* – під час підготовки пропозицій щодо вдосконалення положень кримінального процесуального законодавства України, які регламентують порядок залучення експерта, отримання та використання його висновку як процесуального джерела доказів, процесуальні гарантії вільної оцінки доказів, а також особливості дослідження й оцінки висновку експерта на різних стадіях та в особливих порядках кримінального провадження;

– *у правозастосовній діяльності* – для вдосконалення практики дослідження, перевірки й оцінки висновків експертів слідчими суддями та судами різних інстанцій, зокрема під час визначення їх належності, допустимості, достовірності й доказової сили, встановлення причин суперечностей між експертними висновками, вирішення питань щодо необхідності проведення додаткових і повторних експертиз, а також мотивування відповідних судових рішень;

– *в освітньому процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів, навчально-методичних матеріалів із кримінального процесу, криміналістики та судової експертології, викладання відповідних навчальних дисциплін, а також у науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти *(акт про впровадження результатів дисертації у діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 21.09.2026 р., Національного університету «Одеська юридична академія» від 21.09.2026 р.)*.

Особистий внесок здобувача. Усі положення наукової новизни, сформульовані в дисертації, одержані автором особисто. Результати проведеного дослідження, що містять авторські наукові положення та розробки, опубліковано одноосібно у фахових наукових виданнях.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, результати та висновки дисертаційного дослідження оприлюднювалися й обговорювалися під час наукових заходів різного рівня, зокрема: на науково-

практичному круглому столі «Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни» (м. Харків, 14 грудня 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз», присвяченій 125-річчю від дня народження професора М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листопада 2024 р.); панельній дискусії «Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз» у межах IX Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.). Також результати дослідження обговорювалися на засіданнях відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Публікації. Основні результати монографічного дослідження та сформульовані на їх основі наукові висновки відображені в трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України категорії «Б», з юридичних наук (спеціальність 081 «Право»), а також у тезах трьох наукових доповідей. Усі наукові праці підготовлено автором одноосібно.

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом дослідження, його метою і завданнями. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що включають дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок, з них: основний текст – 194 сторінки, список використаних джерел (230 найменувань) – 26 сторінок, додатки – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ЗАСОБУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

1.1. Ґенеза судової експертизи

Становлення судової експертизи на українських землях має тривалу історію, пов’язану з розвитком способів установлення обставин кримінальних правопорушень і поступовим залученням обізнаних осіб, знання та навички яких виходили за межі звичайного життєвого досвіду. Витоки цього процесу сягають часів Київської Русі, коли виникала практична потреба в дослідженні тілесних ушкоджень, причин смерті та матеріальних слідів протиправних діянь [29; 53; 87; 179; 200, с. 32; 215; 223].

Ранні способи встановлення обставин злочинів відображено в нормах звичаєвого права та «Руської Правди». Як зазначає А. В. Іщенко, остання не містила прямих приписів щодо проведення спеціальних досліджень або залучення обізнаних осіб, проте передбачала використання матеріальних слідів у доказуванні, що могло потребувати відповідних знань і практичного досвіду [53, с. 59–60]. Зокрема, враховувалися видимі тілесні ушкодження, сліди пошкодження землі, а стаття 77 Просторової редакції регламентувала «гоніння сліду» – розшук правопорушника за залишеними слідами [52; 112].

Подальший розвиток правового регулювання супроводжувався розширенням кола об’єктів, дослідження яких потребувало спеціальних знань. Зокрема, Псковська судна грамота 1424 р. передбачала встановлення неправдивості грамот, а Судебник 1550 р. і Статут Великого князівства Литовського 1529 р. закріплювали відповідальність за підроблення документів і печаток [53, с. 60–61; 191].

Отже, ранні форми використання слідової інформації та перевірки справжності документів створили практичні передумови для подальшого

становлення судової експертизи, хоча ще не становили самостійної процесуально врегульованої форми застосування спеціальних знань.

Аналіз положень Литовських статутів засвідчує поступове нормативне впорядкування розшуку та доказування зі збереженням активної участі потерпілих і місцевих громад. Зокрема, артикул 6 розділу XIV Статуту 1566 р. та артикул 9 розділу XIV Статуту 1588 р. регламентували «гоніння сліду» й участь копної громади у встановленні обставин учинених правопорушень [12; 87; 164–166].

Ускладнення суспільних відносин зумовило потребу в залученні обізнаних осіб до вирішення питань, що вимагали спеціальних знань. Одним із перших напрямів їх застосування стала медицина [191, с. 133]. Зокрема, у 1535 р. зафіксовано проведення дослідження із залученням лікаря, а подальша практика лікарських оглядів сприяла формуванню відповідних дослідницьких прийомів [59, с. 38].

У XVI–XVII ст. окремі функції майбутніх судово-експертних установ виконували цехові організації. Так, представники Паризької корпорації майстрів-писемників (1570 р.) досліджували підписи на документах, а Аптекарський приказ (1620 р.) вирішував питання медичного характеру, зокрема щодо тілесних ушкоджень [191, с. 133]. Подальше нормативне закріплення використання спеціальних знань відображено в Соборному уложенні 1649 р., яке містило приписи щодо підроблення монет, печаток і підписів [223, с. 54]. Важливим етапом став указ від 9 грудня 1699 р., що встановлював обов’язковість дослідження сумнівних підписів, визначав уповноважених осіб і місце його проведення [53]. Цей акт розглядають як один із перших прикладів нормативного врегулювання діяльності, що мала ознаки майбутньої судової експертизи [191].

Отже, розвиток використання спеціальних знань характеризувався поступовим переходом від залучення обізнаних осіб до нормативного визначення підстав і порядку проведення досліджень, насамперед у судово-медичній сфері та дослідженні документів.

На початку XVIII ст. відбулося подальше нормативне закріплення використання спеціальних медичних знань у судочинстві. Зокрема, тлумачення до артикула 154 Артикула військового 1715 р. передбачало проведення розтину для встановлення причин смерті після побиття або поранення та подання лікарями письмового свідчення, підтвердженого присягою. Аналогічні положення містили артикули 108 і 114 Морського статуту 1720 р., зокрема щодо дослідження трупів за відсутності видимих смертельних ушкоджень [29, с. 32–33; 60, с. 8].

Наприкінці XVIII–XIX ст. розвиток судової експертизи супроводжувався упорядкуванням підстав і порядку залучення обізнаних осіб. Відповідні приписи містили нормативні акти 1797, 1832, 1857 та 1864 рр. Зокрема, Зведення законів кримінальних 1832 р. передбачало використання спеціальних знань у галузі науки, мистецтва чи ремесла [97; 222]. Статут кримінального судочинства 1864 р. визначив процесуальні передумови участі обізнаних осіб, хоча поняття «експерт» та «експертиза» ще не набули системного законодавчого закріплення [35, с. 106–110; 191].

На початку XX ст. подальший розвиток правового регулювання був пов’язаний із визначенням статусу судово-медичних експертів постановою від 28 січня 1919 р. [138]. Прийняття КПК УСРР 1922 і 1927 рр. забезпечило процесуальне закріплення статусу експерта, доказового значення його висновку, можливості призначення повторної експертизи та відхилення висновку судом [168, с. 232]. Одночасно формувалася організаційна основа експертної діяльності: у 1923 р. створено Харківський кабінет науково-судової експертизи, реорганізований у 1925 р. в інститут, діяльність якого поєднувала проведення експертиз, наукові дослідження та підготовку фахівців [65, с. 429–431].

Отже, становлення судової експертизи було тривалим процесом переходу від ситуативного використання знань обізнаних осіб до формування самостійного процесуального інституту. Першими напрямами відповідної діяльності стали судово-медичні дослідження та дослідження документів, що здійснювалися лікарями, писарями, ремісниками й іншими фахівцями.

Поступово нормативного визначення набули підстави та порядок їх залучення, процедура проведення досліджень, оформлення результатів і їх доказове значення.

Водночас ранні форми застосування спеціальних знань не слід ототожнювати із судовою експертизою в сучасному процесуальному розумінні. Її становлення та формування понятійно-категоріального апарату були взаємопов'язаними, але не тотожними процесами, зумовленими розвитком судочинства, правового регулювання та наукового пізнання. Саме поступова формалізація діяльності обізнаних осіб створила передумови для виокремлення судової експертизи як самостійної процесуальної форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Важливим етапом розвитку судово-медичної експертизи стало нормативне визначення підстав, порядку її проведення та оформлення результатів. Зокрема, військові артикули передбачали залучення лікарів для встановлення причинного зв'язку між тілесними ушкодженнями та смертю особи з оформленням письмового свідчення, підтвердженого присягою [149, с. 37–38]. Організаційному становленню судово-медичної діяльності сприяло створення у 1797 р. губернських лікарських управ, зокрема Слобідсько-Української, яка поряд з адміністративними функціями забезпечувала проведення судово-медичних досліджень [73; 74].

Подальший розвиток судової медицини пов'язаний зі становленням університетської освіти в Харкові (1804 р.), Києві (1834 р.) та Одесі (1864 р.) [32, с. 19]. Вагомий внесок у формування її наукових засад зробив М. І. Пирогов, який у 1841 р. опублікував анатомічний атлас, призначений для судових лікарів [109].

Істотне значення для процесуального становлення судової експертизи мало прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 р. Як зазначає М. Г. Щербаковський, у його положеннях використовувалося поняття «обізнані люди», тоді як терміни «експерт», «експертиза» та «висновок експерта» вже застосовувалися в роз'ясненнях Урядового Сенату, відомчих циркулярах і процесуальних документах [215]. Поступово формувалися вимоги до

незацікавленості й об’єктивності експерта, а також засади перевірки та оцінювання його висновку судом.

На початку XX ст. відбувалося організаційне впорядкування судово-медичної діяльності в Україні. У 1919 р. в Києві створено відділ медичної експертизи, функції якого у 1922 р. передано відповідному підрозділу Народного комісаріату охорони здоров’я УСРР. У 1923 р. засновано Головну судово-медичну інспектуру, а розвиток мережі губернських інспекторів і районних судових лікарів сприяв централізації управління та вдосконаленню організації досліджень.

Паралельно формувалася система спеціалізованих судово-експертних установ. У 1914 р. розпочали діяльність кабінети науково-судової експертизи в Києві та Одесі, організацію яких пов’язують із діяльністю С. М. Потапова та Н. М. Макаренка, а у 1923 р. відповідну установу створено в Харкові [66, с. 78; 224, с. 217]. Реорганізація кабінетів в інститути у 1925 р. сприяла професіоналізації експертної діяльності, розширенню кола досліджуваних об’єктів і впровадженню науково обґрунтованих методик. Водночас КПК УСРР 1922 р. закріпив процесуальне значення висновку експерта як джерела доказової інформації.

Упродовж 1920–1930-х років активно розвивалися криміналістичні експертизи документів, почерку, слідів рук, ніг, знарядь злому, зброї та інших матеріальних об’єктів. Удосконалення технічних засобів і методик дослідження сприяло диференціації видів експертиз, формуванню наукових засад криміналістичної ідентифікації та діагностики. Одночасно розширювалася науково-освітня база криміналістики, зокрема у 1938 р. в Харківському юридичному інституті створено кафедру криміналістики та судової медицини [163].

Накопичення експертної практики зумовило необхідність теоретичного узагальнення положень щодо предмета, об’єктів, завдань, методів судової експертизи, а також компетенції та компетентності експерта. Це сприяло формуванню понятійно-категоріального апарату судової експертизи та

поступовому переходу від окремих емпіричних прийомів до системи науково обґрунтованих експертних досліджень.

У 1944 р. інститути науково-судової експертизи перейменовано на науково-дослідні інститути судової експертизи. Положення від 27 грудня 1950 р. розширило їхні науково-дослідні функції, передбачивши поряд із розробленням методів дослідження речових доказів опрацювання теоретичних питань криміналістичної експертизи. У 1952–1953 рр. відбулася зміна профілю діяльності інститутів із припиненням окремих судово-медичних досліджень. Подальше вдосконалення правового регулювання пов’язане з прийняттям КПК УРСР 1960 р. та затвердженням 7 березня 1962 р. нового Положення про науково-дослідні установи судової експертизи УРСР [215].

Отже, розвиток судової експертизи впродовж XVIII–XX ст. характеризувався поступовим удосконаленням процесуального регулювання, формуванням мережі спеціалізованих установ, диференціацією експертних досліджень та становленням їх науково-методичного забезпечення. Ці процеси створили передумови для розвитку судової експертизи як самостійного процесуального інституту та формування її понятійно-категоріального апарату.

Накопичення результатів експертної практики та розвиток теоретико-методологічних засад судової експертизи, як зазначає М. Г. Щербаковський, створили передумови для виокремлення судової експертології з криміналістики. Цей процес супроводжувався науковими дискусіями щодо її місця в системі юридичних наук, визначення власного предмета дослідження та формування понятійно-категоріального апарату [215].

Подальше вдосконалення організаційно-правових засад судово-експертної діяльності пов’язане із затвердженням у 1971 р. статутів Київського та Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз, а також окремого положення про Одеську науково-дослідну лабораторію [42, с. 528; 72; 73]. Після проголошення незалежності України мережа установ Міністерства юстиції розширилася завдяки функціонуванню інститутів у Києві, Харкові, Одесі, Львові, Донецьку, Дніпропетровську та Криму.

Паралельно розвивалася система експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ, становлення якої розпочалося зі створення у 1921 р. науково-технічної служби кримінального розшуку. У 1948 р. сформовано самостійний Науково-технічний відділ, у 1970 р. – Оперативно-технічне управління МВС УРСР, а у 1981 р. виокремлено експертний підрозділ, що стало передумовою створення Експертно-криміналістичного управління [62, с. 12–15]. У незалежній Україні сформувалася Експертно-криміналістична служба МВС, центральною установою якої став Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України.

Визначальним етапом розвитку національного законодавства стало прийняття 25 лютого 1994 р. Закону України «Про судову експертизу», яким закріплено правові, організаційні та фінансові засади судово-експертної діяльності, визначено поняття судової експертизи, принципи її здійснення та правовий статус експерта. Законодавче закріплення відповідних положень сприяло розвитку понятійно-категоріального апарату й відмежуванню судової експертизи від інших форм використання спеціальних знань.

Подальше вдосконалення процесуальних засад судової експертизи пов’язане з прийняттям КПК України 2012 р., який оновив механізми залучення експертів, проведення досліджень і використання їх результатів у кримінальному провадженні. Водночас актуалізувалися питання забезпечення процесуальних прав сторін, визначення підстав проведення експертизи та оцінювання висновку експерта як джерела доказів.

Отже, становлення судової експертизи характеризується поступовим переходом від практичного використання знань обізнаних осіб до формування процесуально врегульованої діяльності та самостійної системи наукових положень. Сучасний розвиток експертних методик і технологій зумовлює подальше уточнення змісту та співвідношення низки термінологічних категорій, що залишається важливим напрямом розвитку судової експертології. На підставі проаналізованого матеріалу доцільно виокремити п’ять етапів становлення судової експертизи.

І етап (XI–XV ст.) – зародження передумов використання спеціальних знань у судочинстві. Характеризується використанням матеріальних слідів для встановлення обставин правопорушень, застосуванням практичного досвіду обізнаних осіб за відсутності спеціальної процесуальної форми експертного дослідження. Історичними прикладами є положення «Руської Правди» та ранні правові приписи щодо доказування.

ІІ етап (XVI–XVIII ст.) – формування нормативних передумов спеціальних досліджень. Пов'язаний із розвитком досліджень документів, підписів, печаток, тілесних ушкоджень і причин смерті. Відбувається поступове визначення випадків залучення обізнаних осіб, порядку проведення досліджень та оформлення їх результатів. Важливими історичними орієнтирами виступають нормативні акти 1699, 1715 і 1720 рр.

ІІІ етап (кінець XVIII ст. – 1913 р.) – становлення правових та організаційно-тактичних засад експертної діяльності. Характеризується розвитком судово-медичної служби, університетської освіти, нормативним упорядкуванням участі обізнаних осіб та формуванням передумов професійної експертної діяльності. Істотне значення мали створення лікарських управ у 1797 р., законодавчі акти 1832 і 1857 рр. та Статут кримінального судочинства 1864 р.

ІV етап (1914 р. – 1950-ті рр.) – інституціоналізація судової експертизи. Відзначається створенням спеціалізованих експертних установ, розвитком судово-медичної служби, закріпленням процесуального статусу експерта й доказового значення його висновку, розширенням експертних спеціалізацій. Історичні орієнтири: кабінети науково-судової експертизи 1914 і 1923 рр., КПК УСРР 1922 і 1927 рр., реорганізація експертних установ у 1925 р.

V етап (із 1960-х рр. по теперішній час) – теоретико-методологічне становлення та розвиток судової експертології. Пов'язаний із систематизацією експертних знань, розвитком загальної теорії судової експертизи, обґрунтуванням предмета, об'єктів і методів експертного дослідження, формуванням понятійно-категоріального апарату та науковими дискусіями щодо самостійності судової експертології.

1.2. Теоретико-правові засади визначення поняття та сутності судової експертизи

Сучасний стан розвитку кримінального судочинства характеризується зростанням ролі спеціальних знань у встановленні обставин кримінальних правопорушень, що зумовлено ускладненням способів їх учинення, розширенням групи об’єктів слідчого та потенційно експертного пізнання та вдосконаленням науково-технічних засобів дослідження. За таких умов судова експертиза посідає вагоме місце в системі засобів кримінального процесуального доказування, адже забезпечує можливість установлення фактичних обставин, з’ясування яких потребує застосування знань у відповідних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла й інших сферах професійної діяльності.

Проведений у попередньому підрозділі історико-правовий аналіз засвідчив, що становлення судової експертизи супроводжувалося поступовим формуванням її нормативних, організаційних і теоретико-методологічних засад. Водночас розвиток експертної практики та наукових уявлень про сутність експертного дослідження зумовив виникнення різних підходів до визначення поняття судової експертизи, її правової природи, змісту та місця в системі форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Розкриття сутності судової експертизи передбачає комплексний аналіз її предмета, завдань та об’єктів дослідження. Предметом судово-експертного дослідження є фактичні дані й обставини, що мають значення для кримінального провадження та встановлюються із застосуванням спеціальних знань. Вектор експертного пізнання, що полягає у вирішенні завдань судочинства дає підстави стверджувати про юридичну природу судової експертизи за її предметом, незважаючи на те, що для проведення відповідних досліджень можуть використовуватися знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва й інших сфер професійної діяльності [152; 212]. У цьому контексті спеціальні знання є засобом експертного пізнання, використання якого дозволяє отримувати відомості, необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Результати проведеного дослідження відображаються у висновку експерта, який відповідно до кримінального процесуального законодавства є процесуальним джерелом доказів. Відомості, викладені в такому висновку, підлягають перевірці й оцінці в установленому законом порядку та можуть використовуватися для встановлення події кримінального правопорушення, винуватості особи, характеру й розміру завданої шкоди, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [171, с. 213].

З огляду на зазначене, важливого значення набуває не лише встановлення сутності судової експертизи як форми використання спеціальних знань, а й з'ясування сучасних тенденцій її розвитку, пов'язаних із підвищенням вимог до наукової обґрунтованості експертних досліджень, достовірності їх результатів та забезпечення процесуальних гарантій їх використання у доказуванні. Актуалізується завдання розв'язання цих питань в умовах змагального кримінального провадження, коли результати експертного дослідження можуть бути предметом перевірки та критичного оцінювання з боку сторін.

Не менш важливим для з'ясування природи судової експертизи є визначення змісту та характерних ознак її об'єктів. У загальному розумінні до них належать матеріальні об'єкти й інші матеріалізовані носії інформації, дослідження яких дозволяє отримати відомості про факти й обставини, що становлять предмет експертизи. Відповідно, предмет і об'єкт судово-експертного дослідження перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки властивості, ознаки та стан досліджуваних об'єктів слугують джерелом інформації, необхідної для встановлення обставин, які мають юридичне значення. До таких об'єктів можуть належати речові докази, їх похідні, порівняльні зразки, матеріали кримінального провадження та інші носії відомостей, дослідження яких здійснюється в межах компетенції експерта. При цьому юридичний характер судової експертизи визначається не стільки природою самих об'єктів, які можуть мати різне походження, скільки їх зв'язком із предметом доказування та процесуальним призначенням результатів експертного дослідження. Отже, правова природа судової експертизи

виявляється насамперед у спрямованості спеціального пізнання на встановлення обставин, що мають значення для вирішення завдань кримінального провадження.

З'ясування сутності судової експертизи передбачає звернення до її нормативного визначення, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу». Відповідно до зазначеної норми судова експертиза визначається як дослідження об'єктів, явищ і процесів, що здійснюється на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо з метою надання висновку щодо питань, які є або можуть стати предметом судового розгляду [140]. Це визначення відображає дослідницький характер судової експертизи, її пізнавальну основу та спрямованість на формування висновку, призначеного для використання у судочинстві. Водночас воно має загальний характер, оскільки поширюється на різні види судочинства та не охоплює всіх процесуальних характеристик проведення експертизи в межах кримінального провадження.

У правозастосовній практиці та юридичній науці поняття судової експертизи використовується в декількох значеннях, що зумовлено складністю її змісту та різноманітністю підходів до визначення відповідної діяльності. Залежно від предмета наукового аналізу дослідники акцентують увагу на її процесуальній формі, пізнавальному характері, суб'єктному складі, організаційних засадах або доказовому значенні отриманих результатів. Така багатогранність пояснює відсутність цілковитої єдності в доктринальних визначеннях судової експертизи та необхідність порівняльного аналізу відповідних наукових позицій [171].

Судова експертиза розглядається вченими як процесуальна дія, зміст якої полягає у проведенні експертом дослідження із застосуванням спеціальних знань у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла та інших сферах професійної діяльності й формулюванні за його результатами відповідного висновку. Таке дослідження здійснюється для вирішення питань, поставлених перед експертом уповноваженими суб'єктами кримінального провадження, з метою встановлення

фактичних обставин, що підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні [55].

У науковій літературі судова експертиза розглядається як процесуальна форма використання спеціальних знань, спрямована на встановлення фактичних обставин кримінального провадження. В. В. Бажанюк наголошує на необхідності вдосконалення експертних методик, уніфікації критеріїв достовірності результатів і забезпечення змагальності сторін [9, с. 34–35]. К. О. Чаплинський пов’язує призначення експертизи з отриманням нових фактичних даних, необхідних для доказування [191, с. 236], тоді як О. Ю. Паладійчук підкреслює неприпустимість вирішення експертом питань права [105, с. 88].

Багатоаспектність поняття судової експертизи відображено в дослідженні Н. В. Тутецької, яка розглядає її як правовий інститут, форму використання спеціальних знань, процесуальну діяльність та її результат [178, с. 357]. В. Ю. Шепітько акцентує увагу на процесуальній природі експертизи [79, с. 257], М. В. Костицький – на її пізнавальній сутності [70, с. 58], а О. П. Снігерьов і С. О. Андренко поєднують у визначенні експертизи характеристики її суб’єкта, правових підстав, мети та процесуального оформлення результатів [161, с. 236]. В. Хомутенко й А. Хомутенко характеризують експертизу як форму опосередкованого пізнання, засновану на застосуванні спеціальних знань і науково обґрунтованих методів [193, с. 144].

А. В. Дудич визначає основними ознаками судової експертизи самостійність дослідження, процесуальну регламентованість, компетентність експерта та оформлення результатів у висновку [46, с. 132]. Подібні характеристики виокремлюють В. В. Тіщенко зі співавторами, наголошуючи на процесуальній самостійності й відповідальності експерта, об’єктивності та всебічності дослідження [175, с. 10–11]. О. М. Дуфенюк систематизує ознаки експертизи за суб’єктом, характером спеціальних знань, метою, процесуальним порядком і формою закріплення результатів [47, с. 19]. С. І. Перлін розмежовує судову експертизу та експертне дослідження за процесуальними підставами їх

проведення [108, с. 285], а А. М. Тимчишин пропонує комплексне визначення, що охоплює зазначені характеристики [171, с. 3–4].

Отже, узагальнення наукових підходів дозволяє розглядати судову експертизу як процесуально регламентовану пізнавальну діяльність компетентного суб'єкта, спрямовану на встановлення фактичних обставин із застосуванням спеціальних знань. Для судового оцінювання висновку експерта принципове значення має взаємозв'язок законності проведення експертизи, науково-методичної обґрунтованості дослідження та належного процесуального оформлення його результатів.

Порівняльний аналіз наукових підходів до визначення поняття судової експертизи свідчить про відсутність принципових суперечностей у розумінні її сутності, хоча запропоновані дослідниками дефініції відрізняються змістовими акцентами, ступенем деталізації та повнотою відображення характерних ознак експертної діяльності. Зокрема, у працях деяких вчених (В. Ю. Шепітька, Н. В. Тутецької, А. В. Дудича, С. І. Перліна та О. М. Дуфенюк) переважну увагу приділено процесуальній природі судової експертизи, визначенню суб'єктів її проведення, дотриманню встановленого законом порядку та процесуальному оформленню отриманих результатів. Натомість М. В. Костицький, В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко та В. В. Тіщенко зі співавторами розкривають її зміст насамперед через пізнавальну діяльність експерта, застосування наукових знань, спеціальних методів і методик дослідження. У наукових позиціях К. О. Чаплинського та О. Ю. Паладійчук простежується акцент на доказовому призначенні експертизи, встановленні фактичних обставин кримінального провадження та визначенні меж компетенції експерта. Водночас О. П. Снігерьов, С. О. Андренко й А. М. Тимчишин пропонують комплексне розуміння судової експертизи, поєднуючи в її визначенні суб'єктні, пізнавальні, процесуальні та цільові характеристики.

Наведені підходи дозволяють виокремити декілька взаємопов'язаних аспектів судової експертизи, через які розкривається її сутність. Насамперед ідеться про гносеологічний аспект, що характеризує експертизу як форму

спеціального пізнання, спрямованого на дослідження властивостей, ознак і взаємозв'язків об'єктів, явищ та процесів. Його зміст полягає у використанні експертом наукових знань і відповідних методів для отримання відомостей, які неможливо встановити без застосування спеціального пізнавального інструментарію. Процесуальний аспект відображає нормативно визначений порядок проведення експертизи, правовий статус експерта, вимоги до здійснення дослідження та оформлення його результатів. Доказовий аспект характеризує спрямованість експертної діяльності на встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, та можливість використання висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів. Організаційно-методичний аспект охоплює професійну компетентність експерта, наукову обґрунтованість застосованих методик, належні умови проведення досліджень і забезпечення достовірності отриманих результатів.

Водночас зазначені аспекти не можуть розглядатися ізольовано, оскільки кожен із них відображає певну сторону єдиної за своїм змістом судово-експертної діяльності. Застосування спеціальних знань саме по собі ще не надає дослідженню статусу судової експертизи, адже аналогічні знання можуть використовуватися під час консультаційної діяльності, попереднього дослідження об'єктів або залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій. Відмінність судової експертизи полягає у поєднанні самостійного експертного дослідження з установленою законом процедурою його проведення та визначеною процесуальною формою закріплення результатів. Взаємозв'язок пізнавального змісту й процесуальної форми дозволяє відмежувати судову експертизу від інших способів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

На нашу думку, визначальною змістовою ознакою судової експертизи є її дослідницький характер. На відміну від інших форм використання спеціальних знань, які можуть передбачати надання консультацій, роз'яснень або технічної допомоги, судова експертиза спрямована на самостійне пізнання властивостей і закономірностей досліджуваних об'єктів із використанням відповідних

наукових методів. При цьому експерт не обмежується відтворенням уже відомої інформації, а здійснює дослідження, за результатами якого можуть бути встановлені нові фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Водночас отримання таких відомостей не означає самостійного вирішення експертом питань правової кваліфікації діяння, винуватості особи чи інших питань, що належать до компетенції уповноважених суб'єктів кримінального провадження.

Не менш істотною є процесуальна регламентованість судової експертизи, яка визначає правові умови реалізації спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Дотримання передбаченого законом порядку проведення експертного дослідження, належний процесуальний статус експерта та встановлені вимоги до змісту висновку забезпечують можливість використання отриманих результатів у кримінальному процесуальному доказуванні. При цьому необхідно розмежовувати судову експертизу як дослідницьку діяльність і висновок експерта як процесуальну форму відображення її результатів. Останній набуває значення для доказування не лише внаслідок застосування спеціальних знань, а й за умови відповідності вимогам кримінального процесуального законодавства та підлягає перевірці й оцінюванню сукупно з іншими доказами.

Заслуговує на увагу й те, що прагнення науковців максимально повно відобразити у визначенні судової експертизи всі характеристики її проведення нерідко призводить до надмірного розширення відповідних дефініцій. Зокрема, включення до них вичерпного переліку суб'єктів ініціювання експертизи, процесуальних підстав, різновидів досліджуваних об'єктів, завдань експертного пізнання та вимог до оформлення результатів не завжди сприяє точнішому розумінню досліджуваного поняття. Такі положення характеризують переважно механізм організації та проведення експертизи, тоді як її сутність визначається насамперед змістом дослідницької діяльності, використанням спеціальних знань, процесуальною регламентованістю та спрямованістю на встановлення фактичних обставин, що мають значення для кримінального провадження.

У цьому контексті законодавче визначення судової експертизи, закріплене у ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», видається обґрунтованим за своїм загальним змістом, оскільки охоплює її основні пізнавальні характеристики: дослідницький характер, застосування спеціальних знань, визначеність об’єктів пізнання та спрямованість на формування висновку. Водночас універсальність зазначеної дефініції зумовлює необхідність її конкретизації під час дослідження судової експертизи як форми використання спеціальних знань саме у кримінальному провадженні. Така конкретизація має враховувати положення кримінального процесуального законодавства щодо статусу експерта, порядку проведення експертизи, вимог до такого висновку експерта та його правових та організаційно-тактичних засад використання у доказуванні.

Отже, узагальнення проаналізованих наукових позицій дає підстави розглядати судову експертизу у кримінальному провадженні як процесуально регламентовану форму застосування спеціальних знань, зміст якої становить самостійне дослідження експертом об’єктів, явищ і процесів із використанням науково обґрунтованих методів і методик з метою встановлення фактичних даних, що є або будуть предметом судового розгляду, і формулювання відповідного висновку як самостійного процесуального джерела доказів. Таке розуміння поєднує пізнавальну сутність експертної діяльності, її правову природу та доказове значення, водночас дозволяючи відмежувати судову експертизу від інших форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

З урахуванням викладеного, пропонуємо викласти статтю 1 Закону України «Про судову експертизу» в такій редакції:

«Стаття 1. Поняття судової експертизи

Судова експертиза – це процесуально регламентована форма застосування спеціальних знань, що полягає у проведенні судовим експертом або експертами дослідження об’єктів, явищ і процесів із використанням науково обґрунтованих методів і методик з метою встановлення фактичних даних щодо

обставин, які є або можуть бути предметом судового розгляду, та надання за результатами такого дослідження висновку експерта, що використовується як джерело доказів у порядку, визначеному процесуальним законом».

1.3. Класифікація судових експертиз у кримінальному процесі та криміналістиці

Різноманітність завдань, об’єктів, методів і галузей спеціальних знань, що застосовуються під час проведення судових експертиз, зумовлює необхідність їх наукової класифікації. Вона забезпечує систематизацію експертних досліджень, визначення специфіки їх предмета, завдань, об’єктів і методів, а також розмежування компетенції судових експертів. Водночас розвиток науки, удосконалення експертних методик і поява нових об’єктів дослідження потребують постійного уточнення класифікаційних критеріїв.

Класифікація судових експертиз має теоретичне та прикладне значення, оскільки сприяє правильному визначенню експертної спеціальності, вибору належного суб’єкта дослідження, формулюванню питань, підготовці необхідних матеріалів та організації проведення експертизи. Як зазначає Т. В. Будко, науково обґрунтована класифікація судових експертиз має значення для оцінювання обґрунтованості висновку експерта. На думку дослідниці, розмежування експертиз доцільно здійснювати за комплексним критерієм, що охоплює предмет, мету, об’єкти, методи дослідження, характер спеціальних знань і закономірності розвитку відповідного виду експертизи [14, с. 68].

Також ця класифікація має значення для оцінки висновку експерта, зокрема встановлення відповідності застосованих методів поставленим завданням, дотримання меж експертної компетенції, повноти дослідження та обґрунтованості висновків. Розмежування первинних, додаткових, повторних, одноосібних, комісійних і комплексних експертиз дозволяє враховувати специфіку їх проведення, виявляти суперечності між результатами досліджень і визначати необхідність подальшої перевірки [89]. Отже, класифікація судових

експертиз становить теоретико-методологічну основу систематизації експертних досліджень і сприяє належному використанню їх результатів у кримінальному процесуальному доказуванні.

З огляду на зазначене, дослідження класифікації судових експертиз передбачає з'ясування наукових підходів до визначення критеріїв їх систематизації, аналіз нормативно закріплених різновидів експертних досліджень та встановлення їх процесуального і практичного значення. При цьому доцільним видається розмежування класифікації за характером спеціальних знань, предметом і об'єктами дослідження та диференціації експертиз за процесуальними й організаційними ознаками, оскільки відповідні критерії відображають різні характеристики судово-експертної діяльності та мають неоднакове значення для її проведення й подальшого оцінювання отриманих результатів.

Проблематика наукової класифікації судових експертиз та її впливу на правове регулювання судово-експертної діяльності була предметом досліджень О. О. Бондаренка [13], О. А. Горлачука [33], О. М. Дуфенюк [48], Т. В. Лози [90], В. І. Молчанова та В. П. Молчанової [98], А. М. Проценко [141], Г. О. Стрілець [169], М. Г. Щербаковського [211] та ін.

Питання класифікації судових експертиз залишаються дискусійними через неоднорідність критеріїв їх систематизації. А. М. Проценко звертає увагу на недостатню визначеність підстав виокремлення криміналістичних експертиз і вплив відомчого регулювання на їх класифікацію, обґрунтовуючи необхідність перегляду обмежень щодо суб'єктів проведення окремих видів експертиз [141]. М. Г. Щербаковський також відзначає непослідовність нормативної класифікації та пропонує використовувати як системоутворювальний критерій спеціальний об'єкт дослідження, що визначає спрямованість експертного пізнання, вибір методів і межі компетенції експерта [211, с. 610–611].

О. А. Горлачук розглядає класифікацію судових експертиз як ієрархічну систему класів, родів, видів і підвидів, формування яких залежить від характеру спеціальних знань, предмета, об'єктів і методик дослідження [33, с. 178].

О. М. Дуфенюк наголошує на інтеграційному характері судової експертології та необхідності систематизації експертиз відповідно до розвитку наукових знань і міждисциплінарних методів [48, с. 24–25]. Водночас О. Г. Рувін, А. О. Полтавський та М. П. Молибога запропонували деталізовану класифікацію трасологічних експертиз за характером слідоутворювальних об’єктів і механізмом утворення слідів [146].

Інші підходи ґрунтуються на процесуальних, організаційних і пізнавальних критеріях. Зокрема, В. І. Молчанова та В. П. Молчанова розмежовують експертизи за обсягом, послідовністю проведення, кількістю експертів, характером спеціальних знань і місцем здійснення дослідження [98, с. 463]. О. О. Бондаренко доповнює відповідну систематизацію поділом експертиз за ступенем індивідуалізації досліджуваних об’єктів [13, с. 341].

Отже, різноманітність наукових підходів засвідчує відсутність єдиного універсального критерію класифікації судових експертиз. Водночас для оцінювання висновку експерта судом практичне значення має визначення належності експертного завдання до відповідного виду дослідження, меж компетенції експерта, придатності застосованих методик та обґрунтованості отриманих результатів.

За кількісним складом суб’єктів дослідження вчені судові експертизи поділили на одноособові, які проводяться одним експертом, та багатоособові, до виконання яких залучають декількох фахівців. З урахуванням характеру спеціальних знань розмежовують комісійні та комплексні експертизи. Комісійні передбачають спільне проведення дослідження щонайменше двома експертами одного напряму спеціальних знань, тоді як комплексні ґрунтуються на поєднанні знань із різних галузей або спеціалізацій для вирішення спільного експертного завдання. За місцем та організаційними умовами проведення розрізняють експертизи, що здійснюються в експертних установах, і дослідження, виконувані фахівцями, які не перебувають у трудових відносинах із такими установами. Водночас класифікація судових експертиз за характером спеціальних знань ґрунтується на диференціації відповідних галузей науки, положення яких

становлять теоретичну й методичну основу експертного дослідження. З огляду на безперервний розвиток наукового знання, появу нових методів дослідження та формування експертних спеціальностей така класифікація має відкритий характер і може доповнюватися новими видами судових експертиз [98, с. 463].

Проблемні питання класифікації судових експертиз набувають додаткового значення після направлення обвинувального акта до суду, коли результати проведених під час досудового розслідування експертних досліджень стають предметом безпосереднього судового дослідження й оцінки. На цьому етапі можуть виявлятися недоліки, пов’язані з неправильним визначенням виду експертизи, невідповідністю поставлених питань компетенції експерта, неповнотою дослідження наданих об’єктів або суперечностями між висновками експертів. Відповідно, виникає необхідність розмежування ситуацій, у яких встановлені недоліки можуть бути усунуті шляхом допиту експерта, призначення додаткової чи повторної експертизи або дослідження інших доказів.

Після направлення обвинувального акта до суду практичного значення набуває питання визначення процесуального статусу експертиз, необхідність проведення яких виникає під час судового розгляду. Зокрема, потребують розмежування випадки призначення додаткової чи повторної експертизи щодо об’єктів, які вже досліджувалися на стадії досудового розслідування, та проведення первинної експертизи для встановлення нових обставин кримінального провадження. Відповідне розмежування має ґрунтуватися не на стадії кримінального провадження, а на характері експертного завдання, змісті поставлених питань і співвідношенні об’єктів попереднього та наступного досліджень [219].

Узагальнення наукових підходів до класифікації судових експертиз дозволяє констатувати відсутність єдиної системи критеріїв їх розмежування, що пояснюється багатогранністю судово-експертної діяльності, різноманітністю об’єктів і завдань експертного дослідження, характером застосовуваних спеціальних знань, а також відмінностями процесуального порядку й організаційних умов проведення експертиз. При цьому вважаємо за необхідне

розрізняти наукову класифікацію судових експертиз, що ґрунтується на предметі, об’єктах, завданнях і методах дослідження, та їх процесуально-організаційну диференціацію, яка відображає послідовність проведення експертних досліджень, кількісний і фаховий склад експертів, а також особливості отримання експертних висновків. Змішування зазначених критеріїв у межах однієї класифікації ускладнює встановлення співвідношення між її складовими та може спричиняти неоднозначне тлумачення правової природи відповідних різновидів експертиз.

На нашу думку, практичне значення класифікації судових експертиз полягає не лише у визначенні їх предметної належності та експертної спеціальності, а й у забезпеченні належної оцінки висновків експертів. Зокрема, важливим є розмежування додаткової, повторної та нової первинної експертиз залежно від необхідності доповнення попереднього дослідження, перевірки його результатів або встановлення нових обставин. Водночас окремі незрозумілості чи суперечності у висновку можуть бути усунені шляхом допиту експерта без проведення нового дослідження.

Вважаємо, що віднесення експертизи до первинної, додаткової чи повторної не повинно залежати виключно від стадії кримінального провадження. Визначальними мають бути її змістовний зв’язок із попереднім дослідженням, характер поставлених питань, досліджувані об’єкти та мета проведення. Це дозволяє належно враховувати результати експертиз, проведених під час досудового розслідування, та перевіряти їх у судовому провадженні.

Розмежування комісійної та комплексної експертиз також доцільно здійснювати за характером спеціальних знань і способом формування висновків. Залучення кількох експертів або застосування різних методів саме по собі не свідчить про комплексність дослідження. Визначальною ознакою комплексної експертизи є інтеграція результатів досліджень, проведених із використанням знань різних експертних спеціальностей, із чітким розмежуванням компетенції та внеску кожного експерта.

Отже, класифікація судових експертиз становить багаторівневу динамічну систему взаємопов’язаних наукових, процесуальних та організаційних критеріїв. Її вдосконалення має забезпечувати належне визначення підстав проведення експертиз, розмежування компетенції експертів та об’єктивність оцінювання їхніх висновків у кримінальному провадженні.

На нашу думку, класифікацію судових експертиз у кримінальному провадженні доцільно здійснювати за такими критеріями:

За предметом експертного дослідження та характером спеціальних знань, необхідних для вирішення поставлених завдань: криміналістичні; судово-медичні; судово-психіатричні; інженерно-технічні; економічні; товарознавчі; психологічні; мистецтвознавчі; екологічні; військові; інші види експертиз, формування яких зумовлюється розвитком спеціальних знань і потребами судочинства.

У межах зазначених груп подальша систематизація може здійснюватися за родами, видами та підвидами експертних досліджень з урахуванням їх предмета, спеціальних об’єктів, завдань і методичного забезпечення.

За характером експертних завдань: 1) ідентифікаційні, спрямовані на встановлення тотожності конкретного об’єкта; 2) діагностичні, спрямовані на встановлення стану, властивостей та характеристик досліджуваних об’єктів; 3) класифікаційні, спрямовані на визначення належності об’єкта до певної групи, виду чи категорії; 4) ситуаційні, спрямовані на встановлення обставин, умов і механізму події за результатами дослідження її матеріальних відображень.

За співвідношенням із раніше проведеними експертними дослідженнями: 1) первинні, під час яких відповідне експертне завдання вирішується вперше; 2) додаткові, спрямовані на доповнення раніше проведеного дослідження; 3) повторні, спрямовані на перевірку результатів попереднього дослідження шляхом нового вирішення тих самих питань щодо тих самих об’єктів.

За кількістю експертів, залучених до проведення дослідження: 1) одноособові, що проводяться одним експертом; 2) комісійні, що проводяться двома або більше експертами однієї експертної спеціальності.

За характером поєднання спеціальних знань: 1) однорідні, що передбачають застосування спеціальних знань однієї експертної спеціальності; 2) комплексні, що ґрунтуються на інтеграції спеціальних знань різних експертних спеціальностей для вирішення спільного завдання.

За суб'єктом проведення експертного дослідження: 1) експертизи, що проводяться експертами державних спеціалізованих установ; 2) експертизи, що проводяться судовими експертами, які не є працівниками таких установ, у межах установленої законом компетенції.

За процесуальною стадією проведення: 1) експертизи, що проводяться під час досудового розслідування; 2) експертизи, що проводяться під час судового провадження.

За процесуальною необхідністю проведення: 1) обов'язкові, необхідність проведення яких випливає з установлених кримінальним процесуальним законом вимог; 2) факультативні, проведення яких визначається потребами доказування обставин конкретного кримінального провадження.

Запропонована класифікація передбачає самостійність кожного критерію та можливість одночасного віднесення конкретної експертизи до різних класифікаційних груп. Наприклад, судова експертиза може бути криміналістичною за предметом і характером спеціальних знань, ідентифікаційною за завданням, повторною за співвідношенням із попереднім дослідженням, комісійною за складом експертів та проведеною під час судового розгляду за процесуальною стадією.

Вважаємо, що перевагою такого підходу є відокремлення наукової систематизації експертних досліджень від їх процесуально-організаційної диференціації. Це дозволяє точніше визначати предмет і завдання експертизи, межі компетенції експерта, підстави проведення наступних досліджень, а також

враховувати відповідні характеристики під час оцінки висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні.

1.4. Характеристика елементів експертного дослідження, наділених процесуальною формою, як одного із засобів кримінального процесуального доказування

Судова експертиза посідає вагоме місце в системі засобів кримінального процесуального доказування, оскільки застосування спеціальних знань дає змогу встановлювати фактичні обставини, з'ясування яких потребує відповідної фахової компетентності. У багатьох категоріях кримінальних проваджень висновок експерта отримує важливе значення у контексті доказування, а в певних випадках безпосередньо впливає на прийняття процесуальних рішень, побудову та перевірку слідчих версій, кримінально-правову кваліфікацію діяння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і механізму кримінального правопорушення, розміру заподіяної шкоди, психічного стану особи, походження об'єктів та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Водночас у практиці кримінального провадження трапляються випадки формального сприйняття висновку експерта як беззаперечного доказу без належного аналізу структури експертного дослідження, його методологічних засад, повноти використаних матеріалів, логічності обґрунтування отриманих результатів і дотримання процесуального порядку призначення і проведення експертизи. Такий підхід може зумовлювати як необґрунтоване перебільшення доказового значення висновку експерта, так і безпідставне неврахування окремих його положень. Тому важливо здійснити аналіз елементів дослідження експерта, які мають процесуальне значення та підлягають перевірці й оцінюванню в межах кримінального провадження. До них належать об'єкти та матеріали дослідження, поставлені перед експертом питання, застосовані методики, хід і результати дослідження, обґрунтованість проміжних суджень,

наукова аргументованість і сформульовані висновки. Оцінювання цих складових дає змогу встановити належність, допустимість і достовірність висновку експерта, а сукупно з іншими доказами – його значення для доказування [207].

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень у сфері судової експертизи, питання структури експертного дослідження та процесуального значення його складових залишаються недостатньо розробленими. Увага вчених переважно зосереджується на загальних аспектах доказового значення висновку та процесуального статусу експерта, тоді як внутрішня структура судової експертизи, зміст її елементів і можливості їх оцінки у доказуванні потребують подальшого наукового осмислення. Отже, дослідження зазначених елементів має вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки створює підґрунтя для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо перевірки висновку експерта, виявлення наявних у ньому суперечностей, оцінки повноти й достовірності проведеного дослідження, а також встановлення процесуальних порушень, здатних вплинути на допустимість такого доказу. Це сприятиме підвищенню якості доказування, належній реалізації засади змагальності й обґрунтованості процесуальних рішень.

Судова експертиза як засіб кримінального процесуального доказування характеризується складною внутрішньою структурою, що охоплює систему взаємопов’язаних елементів. Їх визначення та характеристика мають значення для розкриття процесуальної природи судової експертизи й оцінки висновку експерта як джерела доказів. До основних елементів експертного дослідження доцільно віднести його завдання, суб’єкта ініціювання, суб’єкта проведення та результат, процесуальною формою якого є висновок експерта [207].

Водночас характеристика зазначених елементів потребує врахування їх функціонального взаємозв’язку в межах кримінального процесуального доказування. Адже кожен із них реалізується на відповідному етапі формування, дослідження та використання доказової інформації, а належність здійснення попередніх дій може безпосередньо впливати на процесуальну

придатність і доказове значення кінцевого результату експертного дослідження. У цьому контексті доцільним є звернення до наукових підходів, у яких судова експертиза розглядається не лише через її структурні складові, а й у взаємозв'язку з послідовними етапами кримінального процесуального доказування.

Заслуговує на увагу позиція М. В. Дементьєва, який розглядає кримінальне процесуальне доказування, пов'язане з проведенням судової експертизи, як послідовну пізнавальну діяльність, що охоплює декілька взаємопов'язаних етапів. Початковий етап передбачає пошук, виявлення, фіксацію, вилучення та належне збереження об'єктів, які можуть містити криміналістично значущу інформацію, а також їх направлення для проведення експертного дослідження. Наступним є безпосереднє дослідження відповідних об'єктів із застосуванням спеціальних знань та оформлення отриманих результатів у висновку експерта. Подальші етапи пов'язані з дослідженням і оцінюванням такого висновку з погляду його належності, допустимості та достовірності, перевіркою положень, що викликають обґрунтовані сумніви, зокрема шляхом проведення повторних експертних досліджень, а також використанням отриманих відомостей у кримінальному процесуальному доказуванні [40, с. 2].

Наведений підхід дозволяє ідентифікувати кореляційний зв'язок між формуванням фактичної основи експертного дослідження, безпосереднім застосуванням спеціальних знань, процесуальним оформленням його результатів та подальшою оцінкою висновку експерта. Водночас вважаємо, що зазначені етапи не слід розглядати виключно як послідовність самостійних процесуальних дій, оскільки вони відображають взаємозалежні складові єдиного механізму формування та використання доказової інформації. Зокрема, недоліки збирання, фіксації або збереження об'єктів дослідження можуть позначатися на допустимості чи достовірності висновку експерта, тоді як порушення вимог до суб'єкта проведення експертизи, застосування неналежних методів дослідження

або недостатня обґрунтованість отриманих результатів можуть впливати на можливість використання такого висновку в доказуванні.

З огляду на викладене, на нашу думку, виникає необхідність комплексного дослідження елементів експертного дослідження, наділених процесуальною формою, як одного із засобів кримінального процесуального доказування. До таких елементів доцільно віднести завдання експертного дослідження, суб'єкта ініціювання його проведення, суб'єкта безпосереднього здійснення дослідження (судового експерта) та результат експертного пізнання, відображений у висновку експерта. Кожен із зазначених елементів має самостійне правове та пізнавальне значення, водночас їх взаємозв'язок визначає належність процесуальних передумов проведення експертизи, межі застосування спеціальних знань і можливість використання отриманих результатів для встановлення обставин кримінального провадження.

Таким чином, характеристика зазначених елементів має значення не лише для розкриття правової природи судової експертизи, а й для формування теоретичного підґрунтя оцінки висновку експерта судом. Адже встановлення належності, допустимості, достовірності та доказової сили такого висновку потребує врахування не лише його змісту, а й процесуальних умов ініціювання та проведення експертизи, компетентності експерта, характеру поставлених завдань і наукової обґрунтованості здійсненого дослідження. Аналіз зазначених елементів є необхідною передумовою подальшого дослідження загальних правил та особливостей судової оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні.

1.4.1. Завдання експертного дослідження

Першим елементом експертного дослідження як засобу збирання доказів, що має визначену процесуальну форму, є його завдання, яке визначає спрямованість, зміст і межі пізнавальної діяльності судового експерта, зумовлює

вибір методів і методик дослідження та впливає на характер і зміст отриманих результатів.

Питання визначення змісту, сутності та класифікації завдань судово-експертного дослідження були предметом наукових досліджень О. Г. Гуменського Н. І. Клименко, О. М. Клюєва, І. В. Пирога, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, О. П. Угровецького, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, та інших учених. Попри значний науковий доробок у цій сфері, різноманітність підходів до розуміння змісту експертних завдань та визначення підстав їх розмежування свідчить про відсутність єдиної загальновизнаної класифікації. Це зумовлено багатоаспектністю самого поняття експертного завдання, яке може характеризуватися як за його пізнавальним призначенням, так і за складністю, обсягом, послідовністю та способом вирішення. Відповідно, у науковій літературі сформувалися різні підходи до систематизації експертних завдань залежно від обраного критерію.

Залежно від обраного критерію експертні завдання вчені поділяють таким чином:

1) за значенням – на основні та допоміжні;

2) за обсягом – на загальні й окремі;

3) за способом вирішення – на стандартні та нестандартні;

4) за послідовністю – на проміжні та кінцеві;

5) за складністю – на прості, складні, підвищеної складності та надскладні;

6) за ступенем узагальнення – на загальні завдання певного роду експертизи, типові завдання її виду та конкретні завдання окремого експертного дослідження [37; 216].

Найбільш поширеним критерієм класифікації експертних завдань є кінцева мета дослідження, яка дає змогу диференціювати їх за характером встановлюваних обставин і специфікою вирішення. За цим критерієм у науковій літературі виокремлюють ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні,

ситуалогічні, класифікаційні, атрибутивні, реставраційні, інтеграційні, реституційні, прогностичні, ретроспективні, обстановочні, причинно-динамічні, просторово-часові, каузальні, нормативно-технічні та інші експертні завдання [43; 216, с. 7].

Водночас аналіз наукових підходів свідчить, що така деталізація не завжди є достатньо обґрунтованою. Деякі із запропонованих видів завдань частково дублюються за змістом або характеризують не кінцеву мету експертного дослідження, а спосіб його здійснення. Так, інтеграційні завдання радше відображають специфіку вирішення завдань у межах комплексної експертизи, ніж становлять їх самостійний тип. Атрибутивні завдання значною мірою співвідносяться з класифікаційними, ситуалогічні – із ситуаційними, а причинно-динамічні – з каузальними. Така надмірна диференціація ускладнює формування цілісної та логічно узгодженої системи експертних завдань.

Попри різноманітність запропонованих класифікацій, найбільша увага у науковій літературі приділяється ідентифікаційним завданням. Це зумовлено високим рівнем розробленості теорії криміналістичної ідентифікації та поширеністю експертних досліджень, спрямованих на встановлення тотожності конкретного об’єкта, особи, речовини, знаряддя або їх джерела походження. Ба більше, і запит правозастосовної практики спрямований на отримання категоричних відповідей за результатами вирішення ідентифікаційних завдань.

На нашу думку, формування логічно послідовної класифікації експертних завдань потребує застосування єдиної системоутворюючої підстави. Такою підставою доцільно вважати інформацію, що виникає у зв’язку з учиненням кримінального правопорушення та знаходить відображення в матеріальних носіях. Вона становить предмет експертного пізнання [147]. Матеріальні об’єкти у цьому контексті одночасно виступають носіями та джерелами інформації про властивості досліджуваних об’єктів, а також механізм їх взаємодії.

Вирішення експертного завдання доцільно розглядати як двоетапний пізнавальний процес. На першому, емпіричному етапі, експерт досліджує

надані об’єкти, виявляючи їх властивості, ознаки й інші характеристики, відображені у слідах, документах, зразках та інших матеріальних носіях інформації. На другому, логічному етапі, встановлені дані аналізуються та співвідносяться зі змістом поставленого завдання, за результатами чого формується експертний висновок.

У цьому контексті обґрунтованим видається запропонований у науковій літературі поділ експертних завдань на дві основні групи. Зокрема, М. Г. Щербаковський до першої відносить завдання, спрямовані на встановлення властивостей окремих об’єктів, що становлять основу ідентифікаційних і діагностичних досліджень. Другу групу утворюють завдання, пов’язані зі встановленням механізму взаємодії кількох об’єктів, тобто ситуаційні. Такий підхід дає змогу уникнути надмірної деталізації класифікації та більш чітко визначити зміст і спрямованість експертного дослідження [216, с. 7].

Діагностичні завдання судово-експертного дослідження спрямовані на встановлення властивостей, ознак і станів конкретного об’єкта, що дозволяють визначити його характеристики та виявити зміни, яких він зазнав [157, с. 219]. При цьому дослідження може охоплювати з’ясування механізму виникнення відповідних змін, однак його пізнавальна спрямованість залишається зосередженою на певному об’єкті та процесах, що зумовили формування його ознак або стану. На відміну від діагностичних, ситуаційні завдання передбачають встановлення механізму події загалом або її певних обставин шляхом узагальнення та взаємопов’язаного аналізу результатів ідентифікаційних і діагностичних досліджень різних об’єктів.

Ситуаційне дослідження спрямовується на встановлення тих складових механізму події та взаємозв’язків між ними, з’ясування яких потребує застосування спеціальних знань [213]. Подібної позиції дотримується Н. І. Клименко, яка розмежовує діагностичні та ситуаційні завдання за масштабом і спрямованістю експертного пізнання. Якщо діагностичне дослідження передбачає встановлення характерних ознак певного об’єкта в

конкретних умовах, то ситуаційне охоплює комплексний аналіз ознак, об’єктів та взаємопов’язаних обставин, сукупність яких дозволяє реконструювати механізм злочину. Вирішення таких завдань може потребувати поєднання можливостей різних галузей знань, а отже, і видів судових експертиз [57, с. 139–140].

Отже, розмежування діагностичних і ситуаційних завдань доцільно здійснювати насамперед за предметною спрямованістю та рівнем узагальнення результатів експертного пізнання. Діагностичні завдання орієнтовані переважно на встановлення характеристик і станів конкретних об’єктів, тоді як ситуаційні передбачають дослідження взаємозв’язків між ними для з’ясування обставин і механізму події. Відповідна відмінність має значення і для оцінки висновку експерта, оскільки дозволяє визначити, наскільки отримані результати відповідають поставленим завданням, чи достатньою є їх фактична основа та чи обґрунтованим є перехід від установлених характеристик окремих об’єктів до висновків щодо механізму досліджуваної події.

Експертні завдання мають визначатися в межах спеціальних знань експерта та не можуть охоплювати питання, вирішення яких належить до компетенції слідчого, прокурора чи суду, тобто правових питань [81]. Експерт не уповноважений вирішувати питання права, встановлювати винуватість особи, здійснювати правову оцінку доказів або визначати достовірність показань. У зв’язку з цим коректне формулювання експертних завдань має істотне значення для подальшого оцінювання належності та допустимості висновку експерта.

Водночас визначення завдань судово-експертного дослідження не обмежується встановленням їх пізнавальної спрямованості та класифікаційної належності. У кримінальному провадженні вони набувають процесуального значення через формулювання питань, поставлених перед експертом, які визначають предметні межі конкретного дослідження та очікуваний характер його результатів. Відповідно, належне формулювання таких питань передбачає врахування не лише обставин, що підлягають доказуванню, а й науково

обґрунтованих можливостей відповідного виду судової експертизи, змісту експертної спеціальності та меж компетенції особи, якій доручається проведення дослідження.

На нашу думку, важливо розмежовувати поняття «експертне завдання» та «питання, поставлене перед експертом». Експертне завдання відображає пізнавальну мету дослідження, що полягає у встановленні певних фактичних даних із використанням спеціальних знань, тоді як питання є формою конкретизації цієї мети в межах відповідного кримінального провадження. Зазначені поняття перебувають у тісному взаємозв'язку, проте не є тотожними, оскільки формулювання питання саме по собі не гарантує наукової можливості його вирішення. Зокрема, питання може виходити за межі предмета певного виду експертизи, передбачати встановлення обставин, для з'ясування яких відсутні належні методичні засоби, або потребувати спеціальних знань, якими залучений експерт не володіє.

З огляду на зазначене, вважаємо, що одним із визначальних критеріїв належного формулювання питань, які ставляться перед судовим експертом, є їх відповідність завданням певного виду експертного дослідження, вирішення яких забезпечується науково обґрунтованими методами та методиками. Інакше кажучи, процесуальна можливість поставити перед експертом певне питання не повинна ототожнюватися з фактичною можливістю отримати на нього науково обґрунтовану відповідь. Для цього необхідно встановити, чи належить відповідне питання до предмета експертного дослідження, чи передбачають наявні методичні підходи можливість його вирішення та чи є достатніми вихідні дані для формування обґрунтованого висновку.

Відповідність поставлених питань науковим можливостям судової експертизи має значення не лише на етапі ініціювання експертного дослідження, а й під час подальшої оцінки висновку експерта. Зокрема, оцінюючи висновок експерта, суд повинен з'ясувати, чи відповідає зміст проведеного дослідження поставленим питанням, чи дозволяють застосовані методи та методики вирішити відповідні експертні завдання, а також чи не містить висновок суджень, які

виходять за межі науково обґрунтованих можливостей застосованих спеціальних знань. При цьому формальна відповідність висновку поставленим питанням не може вважатися достатнім підтвердженням його достовірності, якщо самі питання були сформульовані без урахування предмета, завдань і методичного забезпечення відповідного виду експертизи.

Безпосередньо із зазначеною проблематикою пов’язане питання розмежування компетенції та компетентності судового експерта. Попри змістову близькість цих понять, вони характеризують різні аспекти можливості здійснення експертного дослідження. Компетенція експерта визначає нормативно встановлені та предметно обумовлені межі його професійної діяльності, зокрема коло питань, вирішення яких допускається в межах відповідної експертної спеціальності. Натомість компетентність характеризує фактичну здатність конкретного експерта виконати поставлене завдання, що залежить від рівня його професійної підготовки, спеціальних знань, практичних навичок і володіння необхідними методами дослідження. Отже, належність певного питання до компетенції експерта ще не свідчить про достатність його індивідуальної компетентності для вирішення конкретного експертного завдання.

Процесуальне значення зазначеного розмежування підтверджується положеннями ст. 69 КПК України, які визначають права та обов’язки експерта, спрямовані, зокрема, на забезпечення належних умов проведення дослідження. Так, відповідно до ч. 3 зазначеної статті експерт наділений правом ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження, заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, бути присутнім під час проведення відповідних процесуальних дій, а також ставити запитання, пов’язані з предметом та об’єктами дослідження. Реалізація цих прав спрямована на формування належної інформаційної основи експертного пізнання, без якої вирішення поставлених завдань може бути неможливим або супроводжуватися істотними обмеженнями.

Водночас ч. 4 ст. 69 КПК України встановлює заборону експерту за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи та передбачає можливість мотивованої відмови від надання висновку в разі недостатності наданих матеріалів. У взаємозв'язку з правом заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів зазначені положення визначають процесуальні межі самостійності експерта. З одного боку, він є самостійним суб'єктом експертного пізнання, уповноваженим обирати науково обґрунтовані способи вирішення поставлених завдань. З іншого боку, така самостійність не поширюється на довільне формування доказової основи дослідження поза встановленим кримінальним процесуальним порядком.

Особливого значення в контексті співвідношення експертного завдання та професійних можливостей його виконавця набувають положення частин 5–7 ст. 69 КПК України. Зокрема, законодавець покладає на експерта обов'язок особисто провести повне дослідження та надати обґрунтований і об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання. Водночас експерт повинен невідкладно повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення через відсутність необхідних знань чи потребу в залученні інших експертів. У разі виникнення сумнівів щодо змісту та обсягу доручення закон передбачає необхідність звернення з клопотанням про його уточнення або повідомлення про неможливість проведення дослідження за відповідних умов.

На нашу думку, наведені нормативні положення дозволяють розглядати встановлення відповідності експертного завдання компетенції та компетентності експерта не лише як організаційну передумову проведення експертизи, а й як процесуальну гарантію обґрунтованості її результатів. Адже експерт, який усвідомлює відсутність необхідних спеціальних знань або неможливість вирішення поставленого питання наявними методичними засобами, не повинен підміняти наукове дослідження припущеннями чи формулювати категоричні судження за відсутності достатньої фактичної основи. Натомість реалізація передбачених законом механізмів уточнення завдання, отримання додаткових

матеріалів або повідомлення про неможливість проведення експертизи забезпечує дотримання меж експертного пізнання.

Окремої уваги заслуговує передбачене п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України право експерта викладати у висновку відомості, виявлені під час проведення дослідження, які мають значення для кримінального провадження, хоча відповідні питання перед ним не ставилися. Зазначене положення свідчить, що межі змісту висновку експерта не завжди повністю збігаються з первинно сформульованими питаннями. Водночас можливість відображення додатково встановлених обставин не означає необмеженого розширення предмета експертного дослідження. Такі відомості повинні бути отримані в межах належно проведеної експертизи, ґрунтуватися на застосуванні відповідних спеціальних знань, стосуватися обставин кримінального провадження та не виходити за межі професійної компетенції експерта.

У зв’язку з цим під час оцінки висновку експерта судом необхідно розмежовувати випадки правомірного встановлення додаткових фактичних даних і випадки необґрунтованого виходу експерта за межі предмета дослідження. Сам факт наведення у висновку відомостей, щодо яких не було поставлено питань, не може автоматично свідчити про порушення процесуального порядку проведення експертизи. Визначальне значення мають характер таких відомостей, спосіб їх отримання, зв’язок із проведеним дослідженням та відповідність межам спеціальних знань експерта.

Натомість формулювання експертом висновків із питань права, зокрема щодо винуватості особи, кримінально-правової кваліфікації діяння або юридичної оцінки доказів, виходить за межі призначення судово-експертної діяльності. Вирішення таких питань належить до повноважень відповідних суб’єктів кримінального провадження та не може передаватися експерту під виглядом завдання, що потребує застосування спеціальних знань. Водночас необхідно розмежовувати недопустимість вирішення експертом правових питань і можливість дослідження ним фактичних обставин, які надалі використовуються судом для надання відповідної правової оцінки.

Порушення меж компетенції або недостатня компетентність експерта можуть мати різні процесуальні наслідки: недотримання нормативних вимог до суб'єкта проведення експертизи може впливати на допустимість висновку, тоді як методичні помилки, недостатня обґрунтованість дослідження чи невідповідність висновків отриманим результатам потребують передусім перевірки їх достовірності та доказового значення. Обґрунтовано доцільність комплексного оцінювання експертного завдання з урахуванням трьох взаємопов'язаних складових: змісту поставлених питань, науково-методичних можливостей їх вирішення та компетенції й компетентності експерта. При цьому належна кваліфікація експерта не компенсує відсутності науково обґрунтованих методів, а наявність відповідної методики – недостатності вихідних даних чи професійної підготовки її виконавця. Отже, експертне завдання запропоновано розглядати як самостійний об'єкт судової перевірки, що дозволяє встановити обґрунтованість експертного дослідження та можливість використання його результатів у кримінальному процесуальному доказуванні.

1.4.2. Суб'єкти ініціювання та проведення експертного дослідження

Другим елементом експертного дослідження як засобу збирання доказів, що має визначену процесуальну форму, є суб'єкт ініціювання експертного дослідження. У кримінальному провадженні ініціаторами його проведення можуть ставати слідчий, дізнавач, прокурор, суд, а також сторона захисту. Змагальність кримінального процесу передбачає можливість сторін ініціювати проведення експертизи для обґрунтування власної процесуальної позиції, спростування доводів іншої сторони або перевірки обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Суб'єкт ініціювання визначає вихідні параметри експертного дослідження: його вид, зміст поставлених питань, обсяг матеріалів, що надаються експерту, а також необхідність залучення одного чи кількох експертів (комісію чи експертів різних спеціальностей). Від обґрунтованості

цих процесуальних рішень значною мірою залежать повнота та достовірність результатів дослідження. Некоректне формулювання питань, недостатність наданих матеріалів або необґрунтоване звуження предмета дослідження можуть зумовити неповноту, суперечливість або помилковість висновку експерта.

Третім елементом є суб'єкт проведення експертного дослідження - судовий експерт. Його процесуальний статус зумовлюється наявністю спеціальних знань, належною професійною підготовкою, компетентністю та правом на проведення відповідного виду експертних досліджень. Судовий експерт безпосередньо формує результати дослідження, тому їх якість і достовірність значною мірою залежать від рівня його професійної підготовки, об'єктивності, неупередженості та доброчесності.

Під час характеристики судового експерта доцільно враховувати не лише його процесуальний статус, а й спеціалізацію, стаж професійної діяльності, кваліфікаційний клас, досвід проведення відповідних досліджень, участь у професійних об'єднаннях, наукову діяльність та інші обставини, що характеризують рівень його фахової компетентності. Водночас оцінюванню підлягає наявність можливих підстав для відводу експерта, зокрема його заінтересованість у результатах кримінального провадження, службова чи інша залежність від його учасників, недостатня компетентність або недотримання вимог кримінального процесуального законодавства.

1.4.3. Результат експертного дослідження (висновок експерта)

Четвертим елементом є результат експертного дослідження - висновок експерта, який становить самостійне процесуальне джерело доказів та відображає результати застосування спеціальних знань. Висновок має відповідати вимогам повноти, логічної послідовності, обґрунтованості та наукової аргументованості. У його змісті відображаються об'єкти й матеріали,

використані методики, хід і результати проведеного дослідження, а також формулюються відповіді на поставлені перед експертом питання.

Важливе значення має оцінювання внутрішньої структури висновку експерта. Предмет такого оцінювання охоплює комплекс процесуальних, логічних, гносеологічних, змістових, формально-юридичних та оформлювальних аспектів експертного дослідження, аналіз яких дає змогу визначити належність, допустимість і достовірність висновку, а також його доказове значення у кримінальному провадженні [40, с. 105].

Перевірка достовірності висновку експерта передбачає аналіз не лише сформульованих ним відповідей, а й логіки та послідовності всього експертного дослідження. Зокрема, оцінюванню підлягають обґрунтованість вибору та коректність застосування методик, достатність наданих матеріалів, логічний зв’язок між результатами дослідження і сформульованими висновками, наявність внутрішніх суперечностей, а також дотримання експертом меж своєї компетенції.

Таким чином, завдання експертного дослідження, суб’єкт його ініціювання, судовий експерт та результат дослідження у формі висновку експерта утворюють взаємопов’язану систему елементів, що визначають зміст і доказове значення судової експертизи у кримінальному провадженні. Їх комплексний аналіз сприяє поглибленню наукового розуміння експертного дослідження як складової процесу доказування та формує підґрунтя для вдосконалення підходів до оцінки висновку експерта.

Оцінка висновку експерта є одним із найбільш складних напрямів доказової діяльності, оскільки передбачає не лише перевірку його відповідності вимогам кримінального процесуального законодавства, а й аналіз змісту, наукової обґрунтованості, повноти, логічної послідовності та узгодженості з іншими доказами у кримінальному провадженні. У науковій літературі таке оцінювання розглядається як розумова діяльність суб’єктів доказування та суду, що здійснюється відповідно до законів логіки й спрямована на визначення допустимості висновку як процесуального джерела доказів, а також належності,

достовірності, достатності та доказового значення фактичних даних, установлених у результаті експертного дослідження.

Висновок експерта посідає вагоме місце серед джерел доказів у кримінальному провадженні. Застосування спеціальних знань під час проведення експертизи дає змогу встановити обставини, з'ясування яких неможливе або істотно ускладнене виключно шляхом проведення слідчих (розшукових) чи судових дій. Особливого значення експертні дослідження набувають у кримінальних провадженнях, у яких проведення експертизи є обов'язковим відповідно до закону, а також коли її результати необхідні для встановлення обставин, що підлягають доказуванню [2, с. 55-60].

Правозастосовна практика свідчить, що наявність висновку експерта не забезпечує правильності прийнятого процесуального рішення. Як і будь-який інший доказ, він підлягає перевірці та оцінюванню з погляду належності, допустимості й достовірності, а в сукупності з іншими доказами – достатності та взаємозв'язку для прийняття законного й обґрунтованого рішення. Найбільші труднощі виникають у випадках, коли висновки експертів є суперечливими, неповними чи недостатньо обґрунтованими, виходять за межі компетенції експерта або фактично містять вирішення правових питань, віднесених до компетенції слідчого, прокурора чи суду [81].

Висновки до розділу 1

1. Узагальнення результатів історико-правового аналізу становлення судової експертизи на українських землях дозволяє запропонувати її періодизацію, в основу якої нами покладено характер використання спеціальних знань у судочинстві, ступінь нормативної регламентації експертної діяльності, розвиток її організаційного забезпечення та формування теоретико-методологічних засад.

З урахуванням зазначених критеріїв ми виокремлюємо такі етапи: 1) зародження передумов використання спеціальних знань у судочинстві (XI–

XV ст.), що характеризувався практичним застосуванням досвіду обізнаних осіб і використанням матеріальних слідів для встановлення обставин правопорушень за відсутності спеціальної процесуальної регламентації експертних досліджень; 2) формування нормативних передумов проведення спеціальних досліджень (XVI–XVIII ст.), пов'язане з розвитком досліджень документів, тілесних ушкоджень і причин смерті, а також поступовим визначенням підстав залучення обізнаних осіб та порядку оформлення результатів їхньої діяльності; 3) становлення організаційних і процесуальних засад експертної діяльності (кінець XVIII ст. – 1913 р.), упродовж якого відбувалося формування відповідних державних структур, розвиток наукового забезпечення спеціальних досліджень і нормативне впорядкування участі обізнаних осіб у кримінальному судочинстві; 4) інституціоналізація судової експертизи (1914 р. – 1950-ті рр.), що супроводжувалися створенням спеціалізованих експертних установ, удосконаленням процесуального статусу експерта, розвитком методик дослідження та диференціацією експертних спеціалізацій; 5) теоретико-методологічне становлення та розвиток судової експертології (із 1960-х рр.), пов'язаний із систематизацією наукових положень про судову експертизу, формуванням її понятійно-категоріального апарату й обґрунтуванням самостійного предмета відповідної галузі наукового знання.

Запропонована періодизація відображає поступову трансформацію використання спеціальних знань від переважно практичної діяльності обізнаних осіб до процесуально регламентованого експертного дослідження, забезпеченого спеціалізованою системою установ і власними теоретико-методологічними засадами. Водночас виокремлені етапи не слід розглядати як абсолютно відмежовані історичні періоди, оскільки розвиток нормативного регулювання, експертної практики та наукових знань відбувався взаємопов'язано, проте з різною інтенсивністю.

2. Обґрунтовано, що судова експертиза є самостійною процесуальною формою застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, яка передбачає проведення експертом науково обґрунтованого дослідження для

встановлення фактичних даних, що мають доказове значення. Її правова природа розкривається через взаємозв'язок гносеологічного, процесуального, доказового й організаційно-методичного аспектів. Предмет судової експертизи становлять фактичні дані й обставини, встановлення яких потребує спеціальних знань, а об'єктами є матеріальні носії інформації, явища та процеси, дослідження яких забезпечує отримання відповідних відомостей.

Аргументовано необхідність розмежування судової експертизи як дослідницької діяльності та висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів. Визначено, що межі експертного пізнання зумовлюються характером спеціальних знань, предметом дослідження та змістом поставлених питань і не охоплюють вирішення питань права. Водночас науковий характер дослідження та професійна компетентність експерта не надають його висновку наперед установленої доказової сили й не виключають необхідності судового оцінювання.

Доведено доцільність визначення поняття судової експертизи через сукупність її сутнісних ознак: дослідницький характер, застосування спеціальних знань, процесуальну регламентованість, спрямованість на встановлення фактичних даних та оформлення результатів у висновку експерта. Надмірна деталізація дефініції процедурними умовами проведення експертизи є недоцільною з огляду на необхідність її універсального застосування в різних видах судочинства.

3. Обґрунтовано, що класифікація судових експертиз має наукове та практичне значення, оскільки забезпечує систематизацію експертних досліджень, визначення меж компетенції експертів, вибір належного виду експертизи та врахування її специфіки під час судового оцінювання отриманих результатів. Встановлено необхідність розмежування наукової класифікації судових експертиз, що відображає зміст експертного пізнання, та процесуально-організаційної диференціації, яка характеризує порядок і умови їх проведення.

Запропоновано авторську класифікацію судових експертиз за вісьмома самостійними критеріями: 1) предметом дослідження та характером спеціальних знань; 2) характером експертних завдань; 3) співвідношенням із раніше проведеними дослідженнями; 4) кількістю експертів; 5) характером поєднання спеціальних знань; 6) суб'єктом проведення; 7) процесуальною стадією; 8) процесуальною доцільністю проведення. Такий підхід дозволяє уникнути змішування змістових, процесуальних та організаційних характеристик експертної діяльності.

Доведено доцільність розмежування первинної, додаткової та повторної експертиз за змістовим співвідношенням експертних завдань, а не стадією кримінального провадження. Визначено, що вибір між додатковою та повторною експертизами має залежати від характеру недоліків попереднього висновку та можливості їх усунення іншими процесуальними засобами, зокрема шляхом допиту експерта. Обґрунтовано відмінність комісійної експертизи, що характеризується участю декількох експертів однієї спеціальності, від комплексної, яка передбачає поєднання спеціальних знань різних експертних спеціальностей. При цьому оцінювання висновку комплексної експертизи потребує перевірки компетенції кожного експерта, обґрунтованості виконаної ним частини дослідження та узгодженості спільних результатів.

Аргументовано, що класифікаційна належність експертизи визначає специфіку судового оцінювання її результатів, проте сама по собі не підтверджує достовірності висновку експерта. Наголошено на необхідності врахування динамічного розвитку судово-експертної діяльності та узгодження наукових класифікаційних критеріїв із нормативним визначенням експертних спеціальностей, вимогами до компетентності експертів і процесуальними особливостями перевірки та оцінювання їхніх висновків.

4. Аргументовано доцільність розгляду судової експертизи як засобу кримінального процесуального доказування через взаємозв'язок її основних елементів: експертного завдання, суб'єкта ініціювання, судового експерта та

результату дослідження, відображеного у висновку. Обґрунтовано необхідність розмежування експертного завдання як пізнавальної мети дослідження та поставленого перед експертом питання як форми її процесуальної конкретизації. Визначено, що належне формування експертного завдання потребує узгодженості змісту поставлених питань, науково-методичних можливостей їх вирішення та компетенції й компетентності експерта. Доведено, що судове оцінювання висновку експерта має охоплювати перевірку процесуальних передумов проведення експертизи, достатності вихідних даних, обґрунтованості застосованих методик, дотримання меж компетенції експерта та відповідності отриманих результатів поставленим завданням. Конкретизовано необхідність розмежування правомірного встановлення експертом додаткових фактичних даних і необґрунтованого виходу за межі експертного дослідження. Обґрунтовано диференційований підхід до визначення процесуальних наслідків виявлених недоліків залежно від їх характеру та впливу на допустимість, достовірність і доказове значення висновку експерта.

5. Запропоновано викласти статтю 1 Закону України «Про судову експертизу» в такій редакції:

«Стаття 1. Поняття судової експертизи

Судова експертиза – це процесуально регламентована форма застосування спеціальних знань, що полягає у проведенні судовим експертом або експертами дослідження об'єктів, явищ і процесів із використанням науково обґрунтованих методів і методик з метою встановлення фактичних даних щодо обставин, які є або можуть бути предметом судового розгляду, та надання за результатами такого дослідження висновку експерта, що використовується як джерело доказів у порядку, визначеному процесуальним законом».

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ОЦІНКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Процесуальні гарантії вільної оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні

У кримінальному процесуальному законодавстві для позначення інтелектуально-процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів щодо встановлення належності, допустимості й достовірності доказів, а також достатності та взаємозв'язку їх сукупності використовується термін «оцінка доказів» (ст. 94 КПК України). Водночас у науковій літературі поряд із ним застосовується поняття «оцінювання доказів», яким переважно акцентується діяльнісний аспект відповідного процесу.

У межах цього дослідження поняття «оцінка висновку експерта» та «оцінювання висновку експерта» використовуються для позначення єдиної за своїм змістом інтелектуально-процесуальної діяльності суду, спрямованої на встановлення доказових властивостей висновку експерта та визначення його значення для вирішення питань кримінального провадження. При цьому термін «оцінка» використовується як основний відповідно до термінології кримінального процесуального законодавства, а термін «оцінювання» – для акцентування процесуального характеру такої діяльності.

Аналогічно поняття «перевірка» застосовується для позначення діяльності, спрямованої на з'ясування та підтвердження характеристик висновку експерта, що мають значення для його подальшої оцінки.

Прийняття чинного КПК України 2012 р. актуалізувало необхідність подальшого наукового осмислення інститутів кримінального процесуального доказування, зокрема оцінки доказів як його невіддільного елемента. Цей напрям наукових пошуків і досі привертає увагу вчених, адже правозастосовна практика у межах цієї проблематики нерідко залишається суперечливою. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад кримінального процесуального доказування,

дослідження правової природи оцінки доказів, формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування, визначення критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, а також реформування кримінального процесуального законодавства України зробили С. А. Альперт, В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Гмирко, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило, О. Г. Шило, С. О. Ковальчук, Г. Р. Крет та інші українські вчені.

Водночас питання вільної оцінки доказів, сутності внутрішнього переконання судді та процесуальних гарантій його формування знайшли висвітлення в наукових працях Р. В. Ванджурака [15], В. В. Вапнярчука [16], М. В. Дементьєва [39], Г. В. Денисенка [41], Н. Л. Дроздович [44; 45], І. М. Попович [114], А. М. Проценко [141], Х. Р. Слюсарчук і М. Р. Мазур [159], В. В. Скорейка [156], та інших дослідників. Наукові праці згаданих учених є фундаментальним підґрунтям для сучасних досліджень закономірностей формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування та визначення процесуальних умов оцінки доказів.

Не оминають увагою вчені і проблеми оцінки висновку експерта – питання, якому на нормативному рівні приділяється недостатньо уваги. КПК 2012 р., як і попередній 1960 р. [83], визначення поняття оцінки доказів не надає. Новим у редакції ст. 94 КПК порівняно з однойменною ст. 67 КПК 1960 р. [81], стало законодавче визначення критеріїв оцінки доказів: належності, допустимості, достовірності, достатності, взаємозв'язку доказів. Однак законодавець не конкретизує змісту самого поняття «оцінка доказів» як різновиду кримінальної процесуальної діяльності.

Подібний підхід законодавця простежується і в положеннях ст. 86 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України [63]. Порівняльний аналіз адміністративного і кримінального процесуального законодавства засвідчує, що в основу обох нормативних конструкцій покладено положення про оцінку

доказів за внутрішнім переконанням уповноваженого суб'єкта, відсутність наперед установленої доказової сили будь-якого доказу, а також необхідність оцінки кожного доказу окремо та їх сукупності за визначеними законом критеріями. Зазначене дає підстави розглядати свободу оцінки доказів як міжгалузеву процесуальну засаду, реалізація якої має певні особливості залежно від характеру судочинства.

Водночас порівнювані положення характеризуються відмінностями у визначенні суб'єктного складу та нормативних умов формування внутрішнього переконання. Так, положення ст. 86 КАС України були адресовані безпосередньо суду [63], тоді як ст. 94 КПК України поширює загальні правила оцінки доказів на слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд [81]. Така відмінність зумовлена особливостями кримінального процесуального доказування, яке здійснюється не лише під час судового розгляду, а й на стадії досудового розслідування. При цьому оцінка доказів у кримінальному провадженні може здійснюватися різними суб'єктами в межах їх процесуальної компетенції на різних етапах кримінального провадження, що не означає тотожності правових наслідків відповідної оцінювальної діяльності.

Певні особливості простежуються й у визначенні умов формування внутрішнього переконання. Зокрема, у ст. 86 КАС України законодавець пов'язував його з безпосереднім, всебічним, повним та об'єктивним дослідженням доказів, які містяться у справі [63]. Натомість ст. 94 КПК України передбачає формування внутрішнього переконання на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом [81]. Отже, якщо в першому випадку нормативний акцент зроблено на характеристиках дослідження доказів, то в другому – на дослідженні обставин кримінального провадження як передумові прийняття процесуального рішення. Водночас відсутність у тексті ст. 94 КПК України прямої вказівки на безпосередність дослідження доказів не означає відмови від відповідної процесуальної гарантії, оскільки її зміст розкривається в

інших положеннях кримінального процесуального законодавства, зокрема ст. 23 КПК України [81].

Слід також звернути увагу на нормативне розмежування оцінки окремого доказу та сукупності доказів. Законодавець передбачає необхідність установлення належності, допустимості й достовірності кожного доказу, тоді як достатність і взаємозв'язок визначаються з урахуванням усієї сукупності зібраних доказів. Така конструкція виключає можливість обґрунтування процесуального рішення лише формальним посиланням на наявність висновку експерта без встановлення його співвідношення з іншими доказами. Водночас вона не виключає істотного доказового значення окремого висновку експерта, якщо результати його дослідження у взаємозв'язку з іншими встановленими обставинами забезпечують належне обґрунтування судового рішення.

Таким чином, порівняння положень адміністративного та кримінального процесуального законодавства дозволяє констатувати, що вільна оцінка доказів має нормативно визначені межі та забезпечується системою процесуальних гарантій, спрямованих на формування самостійного, неупередженого й обґрунтованого внутрішнього переконання суду. Стосовно висновку експерта ці гарантії виявляються насамперед у відсутності його наперед установленої доказової сили, необхідності безпосереднього дослідження в судовому засіданні, оцінки відповідно до встановлених законом критеріїв і врахування у взаємозв'язку з іншими доказами [81]. Відтак свобода оцінки висновку експерта судом повинна розглядатися не як можливість довільного прийняття чи відхилення результатів експертного дослідження, а як процесуально врегульована інтелектуальна діяльність, результати якої мають знаходити належне відображення в мотивувальній частині судового рішення.

Попри деяку нормативну визначеність, очевидно, відсутність нормативного окреслення категорії «вільна оцінка доказів», «оцінка доказів за внутрішнім переконанням», «суб'єкти доказування» та «суб'єкти оцінки доказів», «достатність», «достовірність» доказів», пояснюють актуальність продовження наукового осмислення цієї проблематики.

Історичне становлення концепції внутрішнього переконання судді пов'язують із трансформацією судочинства після Великої французької революції 1789–1793 рр., коли на зміну інквізиційній моделі судового процесу та формальній (легальній) системі доказів прийшло судочинство за участю присяжних, засноване на вільній оцінці доказів [228-230]. У цей період французькими правниками було введено в науковий обіг поняття «внутрішнє переконання», формування якого відбувалося під впливом тогочасних філософських уявлень про свідомість людини та природу пізнання. Зокрема, поширені ідеалістичні концепції пов'язували процес установлення істини із внутрішнім світом особистості, надаючи особливого значення самоспостереженню як способу пізнання [16, с. 79].

Становлення системи оцінки доказів за внутрішнім переконанням – рушійний крок уперед поряд із формальною теорією доказів, що передбачала заздалегідь визначені правила встановлення доказової сили та значення окремих доказів.

Довготривале наукове осмислення такого явища як внутрішнє переконання судді дозволяє констатувати поліаспектність цього поняття. Вчені по-різному підходять як до розуміння його змістовного наповнення (суті), так і чинників, що його формують.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення змісту внутрішнього переконання судді. Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський виокремлюють його гносеологічний, психологічний і правовий компоненти, взаємозв'язок яких забезпечує формування обґрунтованих висновків за результатами дослідження доказів [36, с. 75–77]. Юридичний зміст внутрішнього переконання охоплює свободу оцінювання доказів, відсутність їх наперед установленої сили, всебічність дослідження, незалежність судді та обов'язок мотивування процесуальних рішень [16]. Н. Л. Дроздович наголошує, що правовий аспект внутрішнього переконання реалізується через процесуальні гарантії його обґрунтованості, а мотивування судових рішень забезпечує можливість перевірки оцінювання доказів судами вищих інстанцій [44, с. 255]. У

контексті оцінювання висновку експерта зазначене передбачає самостійне визначення судом його доказового значення без надання переваги результатам експертного дослідження лише з огляду на спеціальний характер використаних знань.

На нашу думку, особливої наукової деталізації потребує юридичний аспект внутрішнього переконання судді, зміст якого не вичерпується нормативними приписами національного кримінального процесуального законодавства. Його формування та реалізація зумовлюються також міжнародними стандартами справедливого судового розгляду, зокрема вимогами до доказування, що знаходять відображення у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У цьому контексті принципового значення набувають стандарти доказування, вимоги до належного дослідження й оцінки доказів, забезпечення змагальності та рівності процесуальних можливостей сторін, а також обов'язок суду належним чином мотивувати прийняте рішення. Водночас слід ураховувати, що ЄСПЛ не встановлює універсальних правил оцінки доказів для національних судів, а перевіряє передусім справедливість провадження загалом. Відповідно, юридичний аспект внутрішнього переконання судді пропонуємо розглядати крізь призму взаємодії національних процесуальних гарантій і конвенційних стандартів справедливого судочинства, які визначають межі допустимої суддівської дискреції під час оцінки доказів.

Зазначений підхід має особливе значення для оцінки висновку експерта, оскільки дозволяє визначити процесуальні гарантії, які, з одного боку, забезпечують незалежність суду у формуванні власного переконання щодо результатів експертного дослідження, а з іншого – унеможливлюють їх необґрунтоване прийняття або відхилення. Відтак дослідження юридичного аспекту внутрішнього переконання доцільно здійснювати з урахуванням не лише положень КПК України, а й відповідних правових позицій ЄСПЛ щодо справедливості процедури дослідження доказів, можливостей сторін оспорювати висновки експертів та обґрунтованості судових рішень.

Під час оцінки висновку експерта необхідно враховувати також стандарти, сформовані у практиці ЄСПЛ. Як слушно зазначає Н. М. Ахтирська [5], така оцінка не повинно обмежуватися перевіркою формальної відповідності висновку вимогам кримінального процесуального законодавства, а має здійснюватися з урахуванням гарантій справедливого судового розгляду, принципу змагальності та забезпечення рівних можливостей сторін щодо використання спеціальних знань. Важливою гарантією реалізації права на захист є можливість сторони поставити під сумнів висновок експерта шляхом його допиту, ініціювання проведення додаткової чи повторної експертизи, а також подання альтернативних висновків. Необґрунтована відмова суду у виклику експерта для допиту або проведенні повторного експертного дослідження може обмежувати можливості сторони захисту щодо ефективного спростування доказів обвинувачення. Актуалізується значення дотримання цих гарантій у випадках, коли висновок експерта має істотне або визначальне значення для доведення винуватості особи [202].

З огляду на викладене, з'ясування правової природи вільної оцінки доказів і сутності внутрішнього переконання судді становить теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження особливостей оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні. Водночас загальні положення щодо свободи оцінки доказів не повною мірою розкривають специфіку оцінювальної діяльності суду стосовно результатів експертного дослідження, отриманих із застосуванням спеціальних знань. Така специфіка зумовлює необхідність конкретизації змісту оцінки висновку експерта, визначення її основних напрямів, критеріїв і процесуальних умов здійснення. У зв'язку з цим доцільно звернутися до наукових підходів щодо визначення поняття оцінки доказів і на їх основі з'ясувати особливості оцінки висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів.

Погоджуємося з позицією Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, що важливе значення для з'ясування сутності внутрішнього переконання судді як основи оцінки доказів мають його психологічний і гносеологічний аспекти. У

психологічному розумінні внутрішнє переконання характеризується динамічним і статичним станами. Перший відображає процес його формування, що супроводжується осмисленням доказової інформації, виробленням власних суджень, подоланням сумнівів та усуненням невизначеності щодо встановлюваних обставин. Другий характеризує результат відповідної пізнавально-оцінювальної діяльності, який виявляється у сформованій упевненості судді в обґрунтованості власних висновків, готовності відобразити їх у процесуальному рішенні, належним чином аргументувати та нести відповідальність за його прийняття.

У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання судді розглядається як результат пізнання фактичних обставин кримінального провадження, що охоплює не лише встановлення фактів, які підлягають доказуванню, а й формування висновків щодо їх юридичного значення та кримінально-правової кваліфікації. При цьому судове пізнання має активний характер і передбачає використання передбачених кримінальним процесуальним законом засобів дослідження доказів, зокрема можливості залучення спеціаліста для надання консультацій і роз’яснень із питань, що потребують спеціальних знань.

Водночас формування внутрішнього переконання судді зумовлюється взаємодією об’єктивних і суб’єктивних чинників. До об’єктивних належать фактичні обставини кримінального провадження, зміст і сукупність досліджених доказів, а також нормативно визначені умови їх отримання, дослідження й оцінки. Суб’єктивні чинники охоплюють рівень професійної підготовки судді, його правосвідомість, інтелектуальні та психологічні особливості, зокрема здатність до критичного осмислення інформації, емоційну стійкість, рішучість і незалежність у формуванні власних висновків. Водночас вплив зазначених чинників не повинен призводити до підміни об’єктивних результатів дослідження доказів особистими припущеннями чи суб’єктивними уявленнями судді [36, с. 75-77].

На думку Г. В. Денисенко, внутрішнє переконання судді є невід’ємним складником його інтелектуальної діяльності, пов’язаної з дослідженням та

оцінюванням доказів, і формується на підставі встановлених у кримінальному провадженні фактичних обставин. Маючи суб'єктивний характер, внутрішнє переконання набуває об'єктивного вираження в ухвалених суддею процесуальних рішеннях. При цьому авторка розмежовує свободу формування внутрішнього переконання та відповідальність за неправомірне здійснення суддівського розсуду, наголошуючи, що відповідальність має наставати не за саме переконання, а за порушення вимог доказового права під час ухвалення процесуальних рішень. У зв'язку з цим Г. В. Денисенко обґрунтовує необхідність законодавчого визначення поняття меж доказування у кримінальному провадженні, конкретизації підстав і меж відповідальності уповноважених суб'єктів за необґрунтованість процесуальних висновків, затягування провадження та порушення прав його учасників, а також нормативного окреслення процесуальних ситуацій, у яких допускається реалізація свободи розсуду. На переконання дослідниці, відповідні законодавчі зміни сприятимуть підвищенню ефективності кримінального процесуального доказування та забезпеченню належного співвідношення свободи внутрішнього переконання з установленими законом межами його реалізації [41].

Суттєво поглибив підхід попередників В. В. Вапнярчук, який, досліджуючи сутність і функціональне призначення внутрішнього переконання у кримінальному процесуальному доказуванні, обґрунтував доцільність його розуміння одночасно як методу, результату та критерію (стандарту) оцінки доказування. На думку вченого, внутрішнє переконання як метод характеризується свободою суб'єкта доказування від зовнішнього впливу та відсутністю законодавчо встановленої переваги одних доказів над іншими. Відповідно, реалізація засади вільної оцінки доказів передбачає поєднання двох взаємопов'язаних гарантій: зовнішньої незалежності суб'єкта оцінки від суджень і впливу інших осіб і внутрішньої свободи у визначенні доказового значення досліджених відомостей без застосування формальних правил щодо їх наперед установленої сили [18, с. 124-126].

Розглядаючи внутрішнє переконання як результат оцінки доказів (або ж у цілому процесу доказування), В. В. Вапнярчук виокремлює його гносеологічний, логічний, психологічний, соціальний та юридичний аспекти. Такий авторський підхід є чи не найбільш фундаментальним. Гносеологічний аспект, відповідно до позиції вченого, відображає результати пізнання обставин кримінального провадження, логічний характеризує формування висновків відповідно до законів і правил логічного мислення, а психологічний виявляється у стані обґрунтованої впевненості суб'єкта доказування у правильності сформованих суджень. Соціальний аспект охоплює морально-етичні засади оцінювальної діяльності та її відповідність суспільному призначенню кримінального провадження. Водночас юридичний аспект внутрішнього переконання вчений пов'язує з його обґрунтованістю та вмотивованістю, що забезпечуються всебічним, повним і неупередженим дослідженням обставин кримінального провадження з дотриманням установленого законом процесуального порядку [18, с. 124-128].

Таким чином, у науковому підході В. В. Вапнярчука внутрішнє переконання – це комплексна категорія, що поєднує свободу оцінювальної діяльності з вимогами її об'єктивної обґрунтованості та процесуальної вмотивованості. Така позиція дозволяє розглядати самостійність суддівського переконання не як необмежений розсуд, а як свободу формування висновків у межах установлених кримінальним процесуальним законом вимог.

На нашу думку, важливе значення в аспекті деталізації сутності юридичного та етичних засад формування внутрішнього переконання судді мають положення Кодексу суддівської етики. Зокрема, відповідно до ст. 6 зазначеного Кодексу суддя зобов'язаний здійснювати правосуддя незалежно, керуючись принципом верховенства права та власним внутрішнім переконанням, сформованим виключно на підставі обставин, установлених під час судового розгляду, незалежно від будь-якого зовнішнього втручання, впливу, стимулів, загроз або публічної критики. Водночас ст. 7 Кодексу закріплює вимоги щодо сумлінного й компетентного виконання суддею професійних

обов’язків, постійного підвищення професійного рівня та вдосконалення практичних навичок [64].

Системний аналіз наведених положень дозволяє виокремити два взаємопов’язані аспекти забезпечення свободи оцінки доказів судом. Перший полягає в гарантуванні незалежності судді під час формування внутрішнього переконання, що виключає можливість визначення доказового значення встановлених обставин під впливом сторонніх осіб, суспільного тиску чи інших позапроцесуальних чинників. Другий пов’язаний із професійною компетентністю судді, що становить необхідну передумову належного дослідження доказів, їх критичного осмислення та формування обґрунтованих висновків за результатами судового розгляду.

У контексті оцінки висновку експерта зазначені положення набувають суттєвого значення. При цьому професійна компетентність судді не ототожнюється з володінням спеціальними знаннями у відповідній галузі, проте передбачає належне розуміння процесуального порядку проведення експертизи, вимог, що висуваються до висновку експерта та можливостей його дослідження й перевірки передбаченими законом засобами.

Таким чином, положення ст. 6 і 7 Кодексу суддівської етики доповнюють установлені кримінальним процесуальним законодавством гарантії вільної оцінки доказів професійно-етичними вимогами до діяльності судді. Їх значення полягає у забезпеченні незалежного, компетентного та неупередженого формування внутрішнього переконання, що є необхідною передумовою обґрунтованої оцінки висновку експерта та прийняття законного й справедливого судового рішення.\

У словникових джерелах поняття «оцінювати» тлумачиться як визначення якостей, цінності та достоїнств певного об’єкта [158]. У кримінальній процесуальній науці оцінка доказів переважно розглядається як інтелектуально-логічна діяльність суб’єктів доказування, спрямована на встановлення їх належності, допустимості, достовірності та достатності для прийняття обґрунтованих процесуальних рішень. Такого підходу дотримуються

Ю. М. Грошевий і С. М. Стахівський [36, с. 15], М. А. Погорецький [113, с. 516], М. Є. Шумило [82, с. 254] та В. В. Вапнярчук [17, с. 116]. Н. Л. Дроздович характеризує вільну оцінку доказів як природний спосіб пізнавально-оцінювальної діяльності [45, с. 8], тоді як Г. Р. Крет пов'язує її мету з формуванням висновків про властивості доказів, достатність їх сукупності та доведеність обставин кримінального провадження [75, с. 115].

Специфіка оцінки висновку експерта зумовлена отриманням доказової інформації шляхом застосування спеціальних знань. М. Г. Щербаковський розглядає таке оцінювання як розумову діяльність, спрямовану на визначення допустимості висновку як джерела доказів, а також достовірності, належності та доказового значення встановлених експертом відомостей, розмежовуючи його з перевіркою, що передбачає здійснення відповідних процесуальних і організаційних дій [213, с. 353]. М. В. Дементьєв також наголошує на необхідності логічного аналізу форми та змісту експертного висновку для встановлення його доказових властивостей [40, с. 107].

Поділяючи наведені наукові позиції, вважаємо, що оцінювання висновку експерта судом становить комплексну інтелектуально-аналітичну діяльність, яка охоплює перевірку процесуальної форми висновку, вихідних даних, повноти дослідження, науково-методичної обґрунтованості та логічної узгодженості отриманих результатів. Водночас така діяльність не передбачає самостійного вирішення судом питань, що потребують спеціальних знань, а спрямована на визначення належності, допустимості, достовірності та доказового значення висновку експерта в сукупності з іншими доказами кримінального провадження.

У межах діяльності щодо оцінки висновку експерта виокремлюють такі напрями: 1) встановлення дотримання передбачених законом вимог щодо залучення експерта та проведення експертизи; 2) з'ясування того, наскільки отримані результати відповідають поставленим перед експертом питанням; 3) аналіз повноти проведеного дослідження та наукової обґрунтованості його результатів; 4) зіставлення висновку експерта з іншими доказами у кримінальному провадженні; 5) з'ясування зв'язку відомостей, одержаних у

результаті експертизи, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження [3, с. 185-192].

У практиці Верховного Суду (далі – ВС) також сформовано низку критеріїв, які слід враховувати під час оцінки висновку експерта. Зокрема, суду необхідно встановити: 1) дотримання вимог законодавства під час призначення та проведення експертизи; 2) відсутність обставин, що виключали участь експерта у кримінальному провадженні; 3) належну компетентність експерта та дотримання ним меж наданих повноважень; 4) достатність наданих для дослідження об'єктів і матеріалів; 5) повноту відповідей на поставлені питання та їх відповідність установленим обставинам; 6) логічну узгодженість дослідницької частини з підсумковими висновками; 7) обґрунтованість отриманих результатів та їх співвідношення з іншими матеріалами кримінального провадження [139].

Розвиваючи наукові положення М. Г. Щербаковського щодо розмежування формальної (логіко-процесуальної) та змістовної (спеціальної) оцінки висновку експерта, вважаємо за доцільне конкретизувати основні напрями оцінювальної діяльності суду, виокремивши перевірку дотримання процесуального порядку проведення експертизи, наукової обґрунтованості отриманих результатів, відповідності висновку встановленим вимогам щодо його форми та змісту, а також узгодженості експертних даних з іншими доказами у кримінальному провадженні [215, с. 269-285].

Своєю чергою, ми пропонуємо критерії оцінки висновку експерта об'єднати у дві основні групи. Перша охоплює процесуальні аспекти призначення та проведення експертизи, зокрема дотримання встановленого порядку її призначення, правомірність поставлених перед експертом питань, належність процедури проведення дослідження, а також компетентність експерта. Друга група стосується змістовної оцінки висновку та передбачає аналіз його обґрунтованості, логічної послідовності, повноти відповідей на поставлені питання, а також відповідності застосованих методів і методик сучасним науковим положенням [206 с. 258].

Такий підхід узгоджується та відповідає послідовним взаємопов'язаним етапам оцінки висновку експерта, відображеним у науковій літературі. Відповідно до підходу М. Г. Щербаковського на першому етапі здійснюється самостійний аналіз висновку, спрямований на встановлення його належності, допустимості та достовірності. З цією метою досліджуються умови проведення експертизи, застосовані експертом методи і методики, повнота проведеного дослідження та обґрунтованість сформульованих результатів. При цьому враховується специфіка висновку експерта, зумовлена використанням спеціальних знань під час його формування. Другий етап передбачає визначення доказового значення отриманих експертних даних шляхом їх зіставлення з іншими доказами у кримінальному провадженні та встановлення зв'язку цих даних з обставинами, що підлягають доказуванню [213, с. 355-356].

Отже, оцінку висновку експерта доцільно розуміти як послідовний процес аналізу й узагальнення отриманої інформації, результатом якого є формування достатньої сукупності аргументованих даних для визначення доказового значення висновку експерта та прийняття на цій основі відповідного процесуального рішення.

Узагальнення положень кримінального процесуального законодавства та результатів наукових досліджень, присвячених оцінці висновку експерта, дозволяє сформулювати авторський підхід до визначення системи процесуальних гарантій вільної оцінки судом цього джерела доказів. На нашу думку, процесуальні гарантії вільної оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні становлять нормативно закріплену систему правових вимог, процесуальних засобів і механізмів судового контролю, спрямованих на забезпечення незалежного, неупередженого, всебічного та обґрунтованого формування внутрішнього переконання суду щодо належності, допустимості, достовірності й доказового значення результатів експертного дослідження, а також запобігання їх формальному прийняттю або необґрунтованому відхиленню.

Вважаємо, що функціональне призначення зазначених гарантій має подвійний характер – вони забезпечують самостійність суду у визначенні значення висновку експерта для доказування, виключаючи можливість підміни суддівського переконання професійною думкою експерта; з іншого – встановлюють процесуальні межі реалізації такої самостійності, зобов'язуючи суд здійснювати оцінку на підставі належного дослідження й перевірки висновку, з урахуванням законодавчо визначених критеріїв оцінки доказів і стандартів справедливого судового розгляду.

З огляду на викладене пропонуємо систематизувати процесуальні гарантії вільної оцінки судом висновку експерта за критерієм їх основного функціонального призначення, виокремивши п'ять взаємопов'язаних груп: інституційно-правові, нормативно-регулятивні, пізнавально-процесуальні, змагально-компенсаторні та контрольно-мотиваційні. В основу запропонованої класифікації покладено розмежування правових умов незалежності суду, нормативних вимог до оцінки доказів, процесуальних засобів дослідження висновку експерта, гарантій реалізації прав сторін та механізмів перевірки обґрунтованості судових рішень. При цьому взаємозв'язок зазначених гарантій не виключає можливості їх розмежування відповідно до безпосередньої мети та процесуального призначення.

Інституційно-правові гарантії спрямовані на забезпечення незалежності суду та самостійності формування його внутрішнього переконання щодо доказового значення висновку експерта. До цієї групи належать:

1.1. Відсутність наперед встановленої доказової сили висновку експерта. Ця гарантія забезпечує самостійність суду у визначенні доказового значення результатів експертного дослідження та виключає їх безумовне прийняття лише з огляду на спеціальний характер використаних знань, кваліфікацію експерта чи авторитет експертної установи.

1.2. Незалежність суддів і здійснення правосуддя на засадах верховенства права. Зазначена гарантія забезпечує свободу формування внутрішнього переконання суду під час оцінки висновку експерта, унеможливлює

неправомірний вплив на ухвалення судових рішень та передбачає самостійне визначення судом доказового значення результатів експертного дослідження відповідно до вимог кримінального процесуального закону.

1.3. Самостійність суду у визначенні доказового значення висновку експерта. Ця гарантія передбачає, що суд самостійно формує висновки щодо можливості використання результатів експертного дослідження для обґрунтування відповідного процесуального рішення. При цьому суд не пов'язаний професійною думкою експерта, однак не вправі підміняти його у вирішенні питань, що потребують спеціальних знань [192].

1.4. Неприпустимість надання експертному висновку переваги виключно на підставі професійного статусу експерта. Наявність відповідної кваліфікації, спеціальних знань і професійного досвіду не є достатньою підставою для безумовного визнання результатів експертного дослідження достовірними [210]. Авторитет експерта чи експертної установи не може замінювати належної судової оцінки висновку експерта.

Отже, інституційно-правові гарантії визначають засади незалежності суду від зовнішнього впливу та професійної думки експерта, створюючи передумови для самостійного формування внутрішнього переконання щодо доказового значення експертного висновку.

Нормативно-регулятивні гарантії визначають правові вимоги, критерії та обмеження, яких суд зобов'язаний дотримуватися під час оцінки висновку експерта. До цієї групи належать:

2.1. Нормативне закріплення критеріїв оцінки доказів. Відповідно до ст. 94 КПК України суд оцінює кожний доказ із погляду належності, допустимості та достовірності, а сукупність зібраних доказів — із погляду достатності та взаємозв'язку для ухвалення відповідного процесуального рішення. Зазначені критерії поширюються і на висновок експерта, визначаючи нормативні межі свободи суддівського переконання [153].

2.2. Забезпечення законності отримання висновку експерта та матеріалів, покладених в основу експертного дослідження. Ця гарантія передбачає

дотримання встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку залучення експерта, проведення експертизи та процесуального оформлення її результатів, а також забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження.

2.3. Нормативне забезпечення перевірки компетентності та неупередженості судового експерта. Наявність установлених законом вимог до професійної компетентності експерта, визначення меж його повноважень та підстав для відводу створює правові передумови для перевірки обставин, здатних впливати на об'єктивність експертного дослідження [217].

2.4. Заборона використання недопустимих доказів, зокрема похідних доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Зміст цієї гарантії полягає в обов'язку суду враховувати не лише дотримання процесуального порядку отримання висновку експерта, а й законність походження об'єктів експертного дослідження, порівняльних зразків, вихідних даних та інших матеріалів, використаних експертом.

У цьому контексті значення має доктрина «плодів отруєного дерева», положення якої знайшли відображення у ст. 87 КПК України та судовій практиці. Використання відомостей, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, може зумовлювати недопустимість похідних доказів, зокрема висновку експерта, якщо його результати ґрунтуються на таких відомостях. Відповідно, суд має встановлювати наявність причинного зв'язку між допущеним порушенням і формуванням експертних даних, з'ясовувати можливість їх отримання з незалежних законних джерел та визначати процесуальні наслідки виявлених порушень [115; 116; 129; 154].

Застосування зазначеної доктрини унеможливлює надання доказового значення недопустимим первинним відомостям лише внаслідок їх подальшого експертного дослідження. Водночас не кожне процесуальне порушення автоматично зумовлює недопустимість похідного доказу, оскільки відповідне рішення потребує встановлення характеру порушення, його істотності та зв'язку з отриманими результатами експертного дослідження.

Таким чином, нормативно-регулятивні гарантії забезпечують правову визначеність оцінки висновку експерта, встановлюють обов’язкові вимоги до її здійснення та запобігають використанню доказової інформації, отриманої з порушенням кримінального процесуального законодавства.

Пізнавально-процесуальні гарантії спрямовані на забезпечення належних умов для безпосереднього дослідження, перевірки та змістовної оцінки висновку експерта. До цієї групи належать:

3.1. Безпосередність судового дослідження висновку експерта. Зазначена гарантія передбачає самостійне ознайомлення суду зі змістом висновку експерта, дослідження його вступної, дослідницької та заключної частин, а також додатків, що дозволяє встановити зміст проведеного дослідження та аргументацію сформульованих експертом висновків [219].

3.2. Наявність процесуальних засобів перевірки обґрунтованості та повноти висновку експерта. Зазначена гарантія забезпечує можливість з’ясування достатності та достовірності вихідних даних, наукової обґрунтованості застосованих методів і методик, логічної послідовності експертних умовиводів, повноти дослідження та відповідності отриманих результатів поставленим завданням. Під час судового розгляду вона реалізується, зокрема, шляхом допиту експерта (ст. 356 КПК України), отримання консультацій і роз’яснень спеціаліста (ст. 360 КПК України), а за наявності передбачених законом підстав — проведення експертизи під час судового розгляду (ст. 332 КПК України). Використання цих процесуальних засобів дозволяє з’ясувати обставини, що викликають сумніви щодо обґрунтованості експертного висновку, не підміняючи судовою оцінкою діяльність експерта.

3.3. Забезпечення зіставлення відомостей, викладених у висновку експерта, з іншими доказами кримінального провадження. Ця гарантія передбачає наявність процесуальних можливостей для виявлення та перевірки суперечностей між результатами експертного дослідження й іншими доказовими відомостями. Таке зіставлення дозволяє встановити узгодженість експертних

даних з іншими фактичними обставинами кримінального провадження та запобігти ізольованому сприйняттю висновку експерта.

Функціональне призначення пізнавально-процесуальних гарантій полягає у створенні умов для змістовної перевірки висновку експерта, встановлення його доказових властивостей і з'ясування відповідності результатів експертного дослідження іншим матеріалам кримінального провадження. На відміну від нормативно-регулятивних гарантій, які визначають обов'язкові правові вимоги, ця група охоплює процесуальні можливості їх практичної реалізації під час судового дослідження доказів.

Змагально-компенсаторні гарантії спрямовані на забезпечення рівності процесуальних можливостей сторін щодо подання, дослідження, перевірки та оспорювання висновку експерта. До цієї групи належать:

4.1. Забезпечення сторонам кримінального провадження процесуальних можливостей щодо залучення експертів та подання висновків експертів.

4.2. Забезпечення можливості змагального дослідження висновку експерта, зокрема постановки запитань експерту, висловлення заперечень щодо змісту та обґрунтованості його висновків.

4.3. Забезпечення можливості ініціювання сторонами процесуальних засобів перевірки та спростування результатів експертного дослідження, зокрема шляхом заявлення відповідних клопотань і наведення аргументів щодо необхідності проведення додаткових досліджень.

Виокремлення змагально-компенсаторних гарантій зумовлене необхідністю забезпечення рівних можливостей сторін впливати на процес дослідження та перевірки висновку експерта шляхом реалізації передбачених законом процесуальних прав. Їх функціональне призначення полягає не в безпосередньому визначенні доказового значення висновку експерта, що належить до повноважень суду, а у створенні умов для виявлення можливих процесуальних порушень, методичних недоліків, логічних суперечностей та недостатньої обґрунтованості експертних висновків. Реалізація зазначених

гарантій сприяє врахуванню судом аргументів сторін і запобігає некритичному сприйняттю результатів експертного дослідження.

Контрольно-мотиваційні гарантії спрямовані на забезпечення відповідності судових рішень установленим вимогам доказування, належного відображення результатів оцінки висновку експерта в мотивувальній частині судового рішення та можливості перевірки його законності й обґрунтованості. До цієї групи належать:

5.1. Забезпечення відповідності судового рішення застосовному стандарту доказування. Ця гарантія передбачає обов'язок суду визначати достатність доказової сукупності для ухвалення відповідного процесуального рішення з урахуванням установлених законом вимог до доказування. У контексті оцінки висновку експерта її зміст полягає у встановленні того, яке значення мають результати експертного дослідження для підтвердження або спростування обставин кримінального провадження в сукупності з іншими доказами. Зокрема, під час вирішення питання про винуватість особи суд має встановити, чи забезпечує сукупність належних, допустимих і достовірних доказів доведеність обвинувачення поза розумним сумнівом. При цьому стандарт доказування застосовується до доведеності обвинувачення загалом, а не як самостійна вимога безсумнівності кожного експертного висновку [162; 167; 198].

5.2. Обов'язок належного мотивування судового рішення щодо оцінки висновку експерта. Ця гарантія забезпечує відображення у судовому рішенні результатів перевірки й оцінки висновку експерта, зокрема мотивів визнання його достовірним або недостовірним, прийняття чи відхилення відповідних експертних відомостей, а також визначення їх доказового значення для встановлення обставин кримінального провадження [28; 91]. Належне мотивування судового рішення дозволяє встановити, яким чином результати експертного дослідження вплинули на формування внутрішнього переконання суду.

5.3. Можливість перегляду судових рішень щодо оцінки висновку експерта судами вищих інстанцій. Зміст цієї гарантії полягає в забезпеченні передбаченої

кримінальним процесуальним законодавством можливості перевірки законності та обґрунтованості судових рішень, зокрема правильності застосування норм права під час оцінки висновку експерта. При цьому межі відповідної перевірки визначаються процесуальними повноваженнями суду апеляційної чи касаційної інстанції.

Функціональне призначення контрольно-мотиваційних гарантій полягає в забезпеченні перевірюваності результатів судової оцінки висновку експерта шляхом їх належного відображення у мотивованому судовому рішенні та створення процесуальних можливостей для перегляду такого рішення. Відповідно, свобода оцінки висновку експерта не звільняє суд від обов'язку пояснити, які обставини та результати дослідження зумовили надання відповідному висновку певного доказового значення [74].

Запропонована класифікація дозволяє розглядати процесуальні гарантії вільної оцінки висновку експерта як взаємопов'язану систему правових умов, вимог і процесуальних механізмів, які забезпечують незалежність формування внутрішнього переконання суду, нормативну визначеність критеріїв оцінки доказів, належність дослідження та перевірки висновку експерта, реалізацію засади змагальності й можливість контролю за обґрунтованістю ухваленого судового рішення.

Водночас процесуальні гарантії вільної оцінки висновку експерта необхідно розмежовувати з критеріями визначення його доказового значення. Належність, допустимість і достовірність становлять властивості доказів, які підлягають встановленню під час оцінки, тоді як процесуальні гарантії визначають правові умови, засоби та механізми забезпечення цієї діяльності. Аналогічно наукова обґрунтованість експертного дослідження є характеристикою його змісту, а не самостійною процесуальною гарантією, тоді як передбачені законом можливості її перевірки становлять складову процесуального забезпечення вільної оцінки висновку експерта.

Отже, реалізація принципу вільної оцінки висновку експерта забезпечується поєднанням незалежності суду від професійної думки експерта,

нормативно визначених критеріїв оцінки доказів, процесуальних можливостей перевірки обґрунтованості експертного дослідження, змагального дослідження його результатів та належного мотивування судових рішень. Застосування зазначених гарантій у їх взаємозв'язку створює передумови для формування обґрунтованого внутрішнього переконання суду та запобігання судовим помилкам, пов'язаним із некритичним прийняттям або безпідставним відхиленням висновку експерта.

2.2. Критерії та зміст оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні

Судова експертиза посідає важливе місце у доказуванні, адже забезпечує встановлення обставин кримінального провадження шляхом застосування спеціальних знань [19, с. 306]. Її проведення дає змогу одержати відомості про факти й обставини, з'ясування яких потребує відповідної фахової компетентності й не може бути забезпечене виключно дослідженням показань чи документів [199, с. 416]. Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України висновок експерта належить до процесуальних джерел доказів і використовується поряд з іншими джерелами для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Водночас відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не має наперед установленої обов'язковості для особи або органу, які здійснюють провадження, однак незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідній постанові, ухвалі чи вироку [81].

Висновок експерта є процесуальним документом, у якому відображаються зміст, хід і результати проведеного експертного дослідження. У ньому зазначаються відомості про об'єкти дослідження, застосовані методики, проведені дослідницькі дії та отримані результати, а також надаються обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені стороною кримінального провадження, слідчим суддею чи судом. Необхідною характеристикою висновку експерта є його обґрунтованість, що передбачає належну логічну та наукову

аргументацію, яка дає змогу простежити зв’язок між вихідними даними, перебігом дослідження та отриманими результатами й оцінити обґрунтованість сформульованих висновків [81].

Специфіка висновку експерта полягає в тому, що його формування ґрунтується не на безпосередньому сприйнятті обставин кримінального правопорушення, а на застосуванні спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла чи інших сферах професійної діяльності. Застосування таких знань під час експертизи дає змогу встановити факти й обставини, з’ясування яких потребує спеціальної підготовки й не може бути забезпечене звичайними процесуальними засобами доказування.

Аналіз сучасної практики розслідування кримінальних правопорушень свідчить про широке використання спеціальних знань у доказуванні, однією з основних форм якого є проведення різних видів судових експертиз. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів містить результати проведеного дослідження та може мати істотне значення для встановлення обставин кримінального провадження й ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Водночас аналіз судової практики та положень кримінальної процесуальної доктрини засвідчує наявність низки проблем, пов’язаних з оцінюванням судом висновку експерта. Їх виникнення значною мірою зумовлене необхідністю оцінити не лише процесуальну допустимість і доказове значення висновку, а й обґрунтованість результатів дослідження, проведеного із застосуванням спеціальних знань. За таких умов актуальним залишається вдосконалення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо критеріїв, порядку та меж оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні [206]. Зазначене зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження цієї проблематики з урахуванням потреб кримінальної процесуальної науки та правозастосовної практики.

Актуальність проблематики оцінки висновку експерта судом посилюється в умовах дедалі ширшого залучення спеціальних знань до кримінального процесуального доказування та зростання складності завдань, для вирішення

яких призначаються судові експертизи. Отримані за результатами експертного дослідження відомості можуть мати істотне доказове значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення, зіставлення та перевірки інших доказів, а також формування фактичного підґрунтя для прийняття судом відповідних процесуальних рішень [84, с. 18].

Висновок експерта посідає специфічне місце в системі доказів, оскільки є результатом самостійної професійної діяльності особи, яка володіє спеціальними знаннями. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція В. Вапнярчука (2017), згідно з якою експертна діяльність має автономний характер, не обмежується суто процесуальною діяльністю та регламентується як нормами кримінального процесуального законодавства, так і спеціальними нормативно-правовими актами у сфері судової експертизи. Вибір методики й способу проведення дослідження, визначення обсягу необхідних дослідницьких дій та інтерпретація отриманих результатів належать до професійної компетенції експерта. Втручання сторін кримінального провадження чи суду у зміст і перебіг експертного дослідження є неприпустимим, оскільки суперечить засаді незалежності експерта та може поставити під сумнів об'єктивність і наукову обґрунтованість його висновку [81]. Відтак належне оцінювання висновку експерта є передумовою забезпечення обґрунтованості судових рішень, гарантією належної правової процедури й об'єктивного доказування, а також дотримання прав учасників кримінального провадження.

У кримінальному провадженні встановлення обставин кримінального правопорушення нерідко потребує дослідження об'єктів і явищ із застосуванням спеціальних знань, тому висновок експерта відіграє вагоме значення у з'ясуванні та доведенні певних фактичних даних [206]. У зв'язку з цим у науковій літературі обґрунтовано звертається увага на наявність суб'єктивного чинника в діяльності судового експерта. Зокрема, О. М. Дуфенюк зазначає, що його вплив може проявлятися на різних етапах проведення експертизи, від оцінки достатності вихідних матеріалів до формулювання кінцевих висновків. Так, один експерт може визнати наданий обсяг матеріалів достатнім для проведення дослідження,

тоді як інший, оцінюючи ті самі вихідні дані, вважатиме за необхідне отримати додаткові об’єкти, зразки, документи чи іншу інформацію, необхідну для формулювання обґрунтованого висновку [49].

Суб’єктивний чинник може проявлятися також під час вибору методики дослідження та технічних засобів його проведення. За наявності кількох допустимих методів експерт самостійно визначає найбільш доцільний з огляду на характер поставлених завдань та можливість отримання достовірних результатів. Аналогічно здійснюється вибір технічних приладів, програмного забезпечення, вимірювальних засобів та інших інструментів, застосування яких може впливати як на перебіг експертного дослідження, так і на його результати.

Найбільш виразно суб’єктивний чинник проявляється на етапі інтерпретації отриманих результатів. Судовий експерт оцінює значення встановлених збігів і розбіжностей, ступінь їх суттєвості та достатність для формулювання категоричного або ймовірного висновку. Особливої складності при цьому набуває визначення критеріїв оцінки ідентифікаційних ознак, ступеня їх вираженості та значущості для формулювання кінцевого висновку.

У сучасній науці відсутній усталений підхід до визначення критеріїв, які мають переважати під час оцінки результатів експертного дослідження. Частина науковців надає пріоритет якісним характеристикам, що ґрунтуються на професійному досвіді експерта, комплексному оцінюванні виявлених ознак та формуванні внутрішнього переконання. Інші дослідники обґрунтовують доцільність ширшого застосування кількісних критеріїв, статистичних моделей і математичних розрахунків. У зв’язку з цим фізико-хімічні, генетичні, дактилоскопічні, трасологічні та інші дослідження, засновані на вимірюваннях, числових показниках і статистичному аналізі, характеризуються вищим рівнем формалізації результатів. Натомість дослідження, що значною мірою ґрунтуються на візуальному сприйнятті, описовому аналізі та професійному досвіді, більшою мірою залежать від суб’єктивної оцінки експерта.

Суб’єктивний чинник тісно пов’язаний з особистими та професійними якостями експерта. Рівень його кваліфікації, практичний досвід, уважність,

добросовісність, здатність до концентрації та аналітичного мислення можуть істотно впливати на якість проведеного дослідження. У деяких видах експертиз, зокрема під час мікроморфологічного дослідження волосся, почеркознавчих, трасологічних і портретних досліджень, вагомого значення набуває поєднання спеціальних знань із професійною спостережливістю та розвиненою зоровою пам'яттю, що безпосередньо впливає на повноту й точність отриманих результатів.

Окремий ризик, як слушно зазначає О. Дуфенюк, становить застосування псевдонаукових або недостатньо апробованих методик, які лише формально створюють враження наукової обґрунтованості отриманих результатів. У міжнародній практиці для позначення подібних підходів використовується термін *junk science* [49].

Йдеться про застосування методів, які не пройшли належної наукової апробації, не мають достатнього емпіричного підґрунтя, не були незалежно верифіковані або взагалі позбавлені наукової основи. Відомі також випадки посилання експертів на неіснуючі методики, фіктивні джерела чи вигаданих авторів з метою надання висновку більшої переконливості. Необхідність запобігання використанню неналежно обґрунтованих наукових підходів стала однією з передумов формування у США стандарту Дауберта, який передбачає оцінювання перевірюваності методики, її апробації, визнання професійною спільнотою та відомого або потенційного рівня похибки.

Найбільш небезпечними є прояви суб'єктивізму, що призводять до експертних помилок. Їх наслідками можуть стати неправильна кримінально-правова кваліфікація діяння, помилкове визначення характеру та ступеня участі особи у вчиненні кримінального правопорушення, необґрунтоване застосування запобіжних заходів або ухвалення незаконного чи необґрунтованого судового рішення [49].

Варто зазначити, що в українському кримінальному процесі застосовується змішана модель оцінки доказів, яка поєднує принцип внутрішнього переконання із законодавчо визначеними критеріями оцінки

доказової інформації. Слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості й достовірності, а сукупність зібраних доказів – з позицій достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Проблематика оцінки висновку експерта традиційно привертає значну увагу науковців і практиків, оскільки належне розуміння його змісту, структури, логіки формування та доказового значення безпосередньо впливає на повноту й обґрунтованість доказування у кримінальному провадженні.

Різні аспекти оцінки висновку експерта неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Зокрема, О. Баулін та О. Ізотов [11] дослідили процесуальні й криміналістичні аспекти перевірки висновку експерта. Автори наголошують, що така перевірка має охоплювати законність призначення експертизи, компетентність експерта, належність об'єктів дослідження, наукову обґрунтованість застосованих методик, повноту відповідей на поставлені запитання, а також дотримання експертом меж своєї компетенції.

Особливості дослідження висновку експерта в суді першої інстанції розглянуто у праці О. Кучинської та О. Пилипчук [84]. Авторки обґрунтовують, що питання допустимості висновку експерта остаточно вирішується судом під час оцінки доказів під час ухвалення судового рішення. Водночас дослідження такого висновку не повинно обмежуватися його оголошенням, а має передбачати можливість допиту експерта, з'ясування застосованої методики та підстав сформульованих висновків, а також перевірку наявності в ньому правових оцінок чи тверджень, вирішення яких належить до компетенції суду.

Вагоме значення для визначення критеріїв оцінки висновку експерта має праця Д. В. Пучка «Належність і допустимість висновку експерта як критерії оцінювання судової експертизи» [142]. Автор розглядає належність і допустимість як базові критерії такого оцінювання, що дають змогу встановити зв'язок висновку експерта з предметом доказування та дотримання передбаченого законом порядку його отримання. Науковець також наголошує,

що висновок експерта не має наперед встановленої доказової сили, а тому підлягає всебічній оцінці слідчим, прокурором і судом.

Самостійний напрям наукових досліджень становить проблематика помилок у судово-експертній діяльності та їх впливу на процес доказування. Так, І. Г. Завдов'єва зі співавторами [51] у праці «Помилка та її значення в судово-експертній діяльності» акцентують увагу на необхідності виявлення обставин, що можуть свідчити про необ'єктивність або помилковість експертного дослідження. До них автори відносять порушення методики дослідження, недостатність вихідних даних, неповноту проведеного дослідження, вихід експерта за межі компетенції, а також наявність обставин, що виключають його участь у кримінальному провадженні.

Проблематику допустимості висновку експерта ґрунтовно досліджено у працях М. Г. Щербаковського, М. В. Дементьєва та А. М. Проценко [218; 220]. Автори обґрунтовують, що початковим етапом оцінки висновку експерта має бути встановлення його допустимості. У цьому контексті науковці виокремлюють низку процесуальних порушень, здатних зумовити визнання такого доказу недопустимим.

Проблему суб'єктивізму експерта як чинника, здатного впливати на достовірність і переконливість висновку, досліджено О. М. Дуфенюк у праці «Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні» [49]. Авторка зазначає, що навіть за умови застосування науково обґрунтованих методик результати експертного дослідження певною мірою можуть залежати від професійного досвіду, рівня підготовки, індивідуального сприйняття та переконань експерта. З огляду на це вагомого значення набувають належна аргументація висновку, обґрунтування застосованих методів і логіки дослідження, а також підстави сформульованих експертом висновків.

У науковій літературі також приділено увагу рецензуванню висновку експерта як способу перевірки його якості й обґрунтованості. Так, О. Лук'янчук у праці «Правомірність рецензування висновку експерта в судовому процесі» [92] зазначає, що з огляду на доказове значення висновку експерта його

рецензування може сприяти виявленню методологічних помилок, внутрішніх суперечностей, недостатньої аргументованості та порушень процедури проведення дослідження. Водночас автор наголошує, що рецензія не може підміняти повторну експертизу та не має самостійного доказового значення, проте може враховуватися під час критичної оцінки висновку та вирішення питання про проведення додаткової чи повторної експертизи.

Загальні процесуальні та криміналістичні засади призначення, проведення й оцінки результатів судових експертиз висвітлено у праці А. М. Бабенка зі співавторами «Судові експертизи у кримінальному провадженні» [7]. Автори зазначають, що оцінка висновку експерта має охоплювати перевірку повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості застосованих методик, належності вихідних даних, коректності поставлених запитань та логічної узгодженості сформульованих висновків.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробив В. В. Бажанюк [8], який розглядає оцінку висновку експерта як складову процесу доказування, зміст і доказове значення якої можуть по-різному інтерпретуватися сторонами кримінального провадження. У зв’язку з цим автор наголошує на необхідності врахування не лише критеріїв належності та допустимості, а й обґрунтованості висновку, його узгодженості з іншими доказами, відсутності внутрішніх суперечностей та дотримання експертом меж своїх спеціальних знань.

Таким чином, аналіз сучасних наукових праць свідчить, що оцінка висновку експерта не повинно обмежуватися перевіркою дотримання процесуального порядку його отримання, а має передбачати змістовний аналіз логічності, наукової обґрунтованості, повноти, узгодженості та об’єктивності сформульованих висновків. При цьому необхідно враховувати можливий вплив суб’єктивних чинників, наявність методологічних помилок і суперечностей між висновками експертів, а також визначати доцільність застосування процедури рецензування, допиту експерта чи проведення додаткової або повторної експертизи [202].

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері судової експертології, низка аспектів оцінки висновку експерта залишається дискусійною. Насамперед це стосується критеріїв визначення його наукової обґрунтованості, встановлення меж компетенції експерта, розмежування спеціальних знань і правової оцінки, порядку вирішення суперечностей між різними експертними висновками, а також визначення підстав для проведення додаткової, повторної, комісійної чи комплексної експертизи.

Крім того, не кожна спірна обставина у кримінальному провадженні може бути з'ясована шляхом проведення експертизи, а отриманий висновок експерта не повинен апріорі розглядатися як визначальний аргумент на обґрунтування певної процесуальної позиції [195, с. 19]. У зв'язку з цим, дослідження загальних правил оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні має вагоме теоретичне та практичне значення, адже сприяє вдосконаленню процесу доказування та належному обґрунтуванню процесуальних рішень.

2.2.1. Оцінка належності висновку експерта

Завершальною складовою роботи з висновком експерта як джерелом доказів є дослідження його змісту й оцінка. Висновок експерта має специфічну гносеологічну природу, оскільки містить результати дослідження об'єктів і матеріалів кримінального провадження, проведеного із застосуванням спеціальних знань, та сформульовані на їх основі експертні висновки. Водночас така специфіка не надає йому наперед установленої доказової сили.

Одним із критеріїв оцінки доказів у кримінальному провадженні є їх належність, що повною мірою поширюється і на висновок експерта. Відповідно до ст. 85 КПК України належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування або відсутність обставин, що підлягають доказуванню, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [81].

У науковій літературі належність доказу (англ. relevance) визначається через здатність фактичних даних відображати обставини, що входять до предмета доказування, та слугувати аргументами під час установлення об'єктивної істини. Відповідно до такого підходу, визначення належності доказу передбачає з'ясування двох взаємопов'язаних аспектів: по-перше, чи стосуються факти, для встановлення яких вилучаються та досліджуються відповідні об'єкти, предмета доказування, незалежно від того, чи є вони основними, проміжними або допоміжними; по-друге, чи здатні фактичні дані, що становлять зміст доказових матеріалів, з огляду на їх інформаційну значущість сприяти встановленню обставин, які підлягають доказуванню [142; 221].

Оцінка належності висновку експерта розглядається в українській науковій літературі як складова його процесуального оцінювання поряд із допустимістю та достовірністю. Ці питання досліджували Д. В. Пучко, Т. В. Лоза, О. Кравченко, Р. Заверико, М. Г. Щербаковський та інші науковці [71; 214]. Зокрема, Т. В. Лоза пов'язує належність висновку експерта з його змістом та придатністю для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [90]. Д. В. Пучко розглядає належність як один із самостійних критеріїв оцінки висновку експерта, що визначає його зв'язок із предметом доказування [142].

У загальній системі критеріїв оцінювання доказів належність є правовою властивістю висновку експерта, що характеризує його змістовний зв'язок з обставинами конкретного кримінального провадження. Відповідно, належним є висновок, який містить відомості, що прямо або опосередковано стосуються обставин, які підлягають доказуванню або мають інше значення для кримінального провадження [23].

Ураховуючи зазначені наукові підходи, ми вважаємо, що оцінку належності висновку експерта доцільно розглядати як встановлення змістовного зв'язку між фактичними даними, отриманими внаслідок застосування спеціальних знань, та обставинами кримінального провадження, для з'ясування яких відповідне дослідження проводилося.

За загальним правилом висновок експерта не відповідає критерію належності, якщо досліджені експертом об’єкти не пов’язані з предметом доказування у конкретному кримінальному провадженні або поставлені запитання не стосуються обставин, що мають значення для нього. Це може бути зумовлено як помилками суб’єкта, який ініціював проведення експертизи, зокрема неналежним формулюванням запитань чи наданням об’єктів, що не стосуються предмета доказування, так і діями експерта у разі дослідження матеріалів, які не мають значення для кримінального провадження. З огляду на важливість окреслених питань у контексті досліджуваної нами проблематики, зупинимося на особливостях оцінки висновку експерта крізь призму їх належності детальніше.

Оцінка висновку експерта має охоплювати взаємопов’язані процесуальні та змістові аспекти. Воно передбачає перевірку дотримання встановленого порядку отримання висновку, компетентності й неупередженості експерта, повноти та наукової обґрунтованості проведеного дослідження, логічної послідовності сформульованих висновків, а також їх узгодженості з іншими доказами у кримінальному провадженні. Комплексне оцінювання зазначених складових дає змогу визначити доказове значення висновку експерта та обґрунтовано вирішити питання щодо можливості його використання під час прийняття відповідного процесуального рішення.

У контексті дослідження особливостей оцінки належності висновку експерта заслуговує на увагу вирок Вищого антикорупційного суду від 14 червня 2023 р. у справі № 991/7682/21 за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України. Під час судового розгляду сторона захисту надала висновки почеркознавчих експертиз від 26 листопада 2021 р. № 3175 та № 3174, якими встановлено відмінності у виконанні підписів від імені прокурора та детектива на окремих процесуальних документах. Оцінюючи зазначені висновки, суд виходив із того, що предметом експертних досліджень були підписи осіб, стосовно яких кримінальне провадження не здійснювалося, а питання щодо відмінностей підписів на

відповідних документах не належало до обставин, які підлягали встановленню судом у межах пред'явленого обвинувачення. Посилаючись на положення статей 91, 337 та 368 КПК України, суд визнав обидва висновки експертів неналежними доказами [21].

Крім того, у цьому самому провадженні суд визнав неналежним висновок експерта від 30 грудня 2022 р. № 22/4 КТ-49, який містив результати дослідження електронних файлів та їх метаданих. Суд зазначив, що встановлені експертом відомості не підтверджували й не спростовували обставин створення паперового процесуального документа, справжність якого оспорювала сторона захисту, а тому не мали доказового значення для вирішення кримінального провадження [21].

Наведене судове рішення демонструє, що належність висновку експерта визначається не самим фактом проведення дослідження чи наявністю у ньому категоричних висновків, а змістовним зв'язком установлених експертом фактичних даних з обставинами, які підлягають доказуванню. Відповідно, навіть належним чином оформлений висновок експерта може бути визнаний неналежним доказом, якщо результати дослідження не мають значення для встановлення юридично значущих обставин конкретного кримінального провадження.

Подібна ситуація мала місце і в іншій справі. Текстуальним аналізом вироку Вищого антикорупційного суду від 1 червня 2022 р. у справі № 991/722/21 за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 369 КК України установлено, що висновок експерта від 27 серпня 2020 р. № 136, складений за результатами експертизи відео-, звукозапису, предметом якої було встановлення належності голосу та мовлення певним особам на записах, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Оцінюючи зазначений висновок, суд звернув увагу на те, що один із досліджених відеозаписів містив розмову між заявницею та іншою особою, яка не стосувалася обставин кримінального провадження. З огляду на відсутність змістовного зв'язку цієї розмови з

обставинами, що підлягали доказуванню, суд визнав висновок експерта у відповідній частині неналежним доказом. Водночас суд відхилив доводи сторони захисту щодо недопустимості висновку експерта загалом, наголосивши на відсутності підстав для такого процесуального рішення [20].

Наведений приклад засвідчує, що оцінка належності висновку експерта може мати диференційований характер і здійснюватися не лише стосовно висновку як цілісного джерела доказів, а й щодо окремих фактичних даних, установлених за результатами експертного дослідження. При цьому визнання певної частини висновку неналежною не зумовлює автоматичного визнання неналежним або недопустимим усього висновку, якщо інші результати дослідження мають доказове значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Експертне дослідження є засобом кримінального процесуального доказування, результативність якого залежить від дотримання логічного взаємозв'язку його структурних елементів: завдань дослідження, суб'єкта його ініціювання, судового експерта та висновку експерта як результату застосування спеціальних знань. Важливу роль у формуванні доказового потенціалу експертного дослідження відіграє суб'єкт його ініціювання, який визначає предмет і межі дослідження, обсяг наданих матеріалів і формулює питання експерту. Недостатність матеріалів, некоректність питань або їх вихід за межі спеціальних знань можуть негативно позначитися на повноті, обґрунтованості та доказовому значенні висновку експерта. Водночас належне проведення дослідження передбачає відповідний рівень професійної компетентності, спеціалізації, практичного досвіду та неупередженості судового експерта. Тому під час оцінювання висновку експерта доцільно враховувати не лише його формальну кваліфікацію, а й досвід проведення аналогічних досліджень, наукову діяльність і відсутність обставин, що ставлять під сумнів його об'єктивність.

Важливою складовою оцінки висновку експерта є перевірка достатності наданих для дослідження об'єктів і матеріалів. Їх недостатній обсяг, особливо якщо експерт не заявляв клопотання про надання додаткових матеріалів, може

позначитися на повноті проведеного дослідження та достовірності сформульованих висновків.

Крім того, суд має оцінити повноту відповідей експерта на поставлені запитання, узгодженість сформульованих висновків з іншими фактичними даними, встановленими у кримінальному провадженні, а також наявність логічного зв'язку між дослідницькою частиною та кінцевими результатами експертизи. Суперечності між перебігом і результатами проведеного дослідження та сформульованими висновками можуть свідчити про їх недостатню обґрунтованість і відповідно впливати на доказове значення висновку експерта [139].

У цьому контексті вагомого значення набуває оцінка висновку експерта, який нерідко містить відомості, здатні підтвердити або спростувати обставини, що мають значення для обвинувачення. Водночас застосування експертом методики, зареєстрованої відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою КМУ від 2 липня 2008 року № 595, саме по собі не усуває необхідності перевірки її придатності для вирішення конкретного експертного завдання.

Оцінка висновку експерта має охоплювати не лише перевірку правильності його оформлення та повноти відповідей на поставлені запитання, а й визначення придатності обраної методики для дослідження конкретного об'єкта, її відповідності сучасному рівню наукових знань та спроможності забезпечити достовірність отриманих результатів за конкретних умов дослідження. Навіть науково визнана та належним чином апробована методика в певній дослідницькій ситуації може виявитися недостатньо ефективною з огляду на специфіку об'єкта, обмеженість вихідних даних або особливості досліджуваних слідів.

Співставлення висновку експерта з іншими доказами у кримінальному провадженні доцільно розглядати як завершальний етап його оцінки. Експертний висновок не може оцінюватися ізольовано від показань учасників кримінального провадження, результатів проведених процесуальних дій, речових доказів,

електронних даних та інших доказів. Відсутність істотних суперечностей між ними дає підстави розглядати висновок у системі доказів з урахуванням його взаємозв'язку з іншими фактичними даними. У разі виявлення суперечностей перевірці підлягають як висновок експерта, так і докази, що не узгоджуються з ним. З цією метою можуть проводитися відповідні слідчі (розшукові) дії, допит експерта, залучення спеціаліста, а за наявності передбачених законом підстав - додаткова чи повторна експертиза [28].

Водночас експерт не може фактично виконувати функції представника сторони обвинувачення або спрямовувати свою діяльність на підтвердження заздалегідь сформованої версії події. Проведення експертного дослідження має ґрунтуватися на засадах незалежності, неупередженості та наукової об'єктивності. Процесуальний чи психологічний вплив на експерта, спроби схилити його до формулювання певних висновків, а також використання допиту для зміни або коригування результатів проведеного дослідження суперечать засадам судово-експертної діяльності та можуть поставити під сумнів достовірність і допустимість отриманих результатів.

Водночас аналіз судової практики свідчить, що перевірка висновків експертів не завжди має повний і комплексний характер. Лише в незначній частині судових рішень оцінюється сукупність обставин, що мають значення для визначення доказового значення висновку експерта. Така практика вказує на наявність проблем у його оцінюванні, наслідком яких може стати використання у доказуванні неналежних, недопустимих або недостатньо обґрунтованих результатів експертних досліджень.

Окремої уваги потребує процесуальний статус експерта під час судового розгляду. Експерт може бути викликаний до суду для роз'яснення або уточнення положень наданого ним висновку, однак такі пояснення мають надаватися саме в межах його процесуального статусу експерта, а не свідка. Допит експерта як свідка може створити підстави для сумнівів щодо можливості його подальшої участі в цьому кримінальному провадженні як експерта та, відповідно, порушити питання про його відвід. Це також може вплинути на оцінку результатів

проведених ним надалі експертних досліджень та їх допустимість як доказів. Тому роз'яснення змісту висновку має здійснюватися експертом виключно в межах визначеного законом процесуального статусу.

Специфіка оцінки висновку експерта значною мірою зумовлюється видом проведеної експертизи. Підвищеної уваги потребують висновки додаткової та повторної експертиз, оскільки необхідність їх проведення, як правило, пов'язана з неповнотою, недостатньою обґрунтованістю попереднього висновку або наявністю сумнівів чи суперечностей щодо отриманих результатів.

Під час оцінки висновку експерта також необхідно враховувати положення п. 13 постанови Пленуму ВС України від 30 травня 1997 р. № 8 [22], відповідно до цих положень, у разі проведення кількох експертиз щодо одного й того самого предмета кожен експертний висновок підлягає самостійному та всебічному оцінюванню. Такий підхід поширюється на висновки комплексних, комісійних, додаткових і повторних експертиз, а також на висновки експертів, які брали участь у комісійній експертизі, однак не погодилися зі спільним висновком і виклали результати проведеного ними дослідження самостійно.

Зокрема, у справі, розглянутій Ковпаківським районним судом м. Суми, окремі висновки експертів було визнано неналежними доказами не через помилковість проведених досліджень, а у зв'язку з відсутністю доказового зв'язку між їх результатами та обставинами кримінального провадження. Так, висновком трасологічної експертизи від 9 лютого 2016 р. № 92 встановлено придатність сліду підошви взуття лише для визначення його групової належності, однак взуття обвинувачених не вилучалося та для порівняльного дослідження експертові не надавалося, що унеможливило встановлення зв'язку виявленого сліду з конкретними особами. Крім того, суд визнав неналежними ще шість висновків експертів, якими констатовано непридатність відповідних слідів або біологічного матеріалу для ідентифікації. При цьому прокурор підтвердив, що зазначені висновки подавалися не для доведення обставин обвинувачення, а виключно для вирішення питання про процесуальні витрати [22].

Це свідчить про необхідність розмежовувати факт проведення експертного дослідження, його науковий результат і доказове значення отриманих відомостей. Проведення експертизи не означає, що її висновок обов'язково міститиме фактичні дані, належні до предмета доказування.

Можна припустити, що така ситуація виникла внаслідок недостатнього узгодження завдань експертних досліджень із потребами доказування та відсутності подальшої перевірки отриманих результатів. Зокрема, призначення трасологічної експертизи сліду взуття на початковому етапі розслідування було криміналістично обґрунтованим, оскільки давало змогу визначити його ідентифікаційні властивості. Однак після встановлення лише групової належності сліду виникла необхідність отримати порівняльні зразки взуття та перевірити можливий зв'язок цього сліду з обвинуваченими. Невиконання таких дій, якщо вони були можливими, фактично унеможливило використання результату експертизи для встановлення причетності конкретних осіб.

Щодо інших експертних досліджень, імовірною причиною відсутності доказового значення стали об'єктивна непридатність вилучених слідів для ідентифікації та обмеженість отриманої експертної інформації. Водночас із тексту вироку неможливо встановити, чи була така непридатність наслідком властивостей самих слідів, недоліків їх виявлення та вилучення або інших обставин. Тим паче, що ініціатор призначення експертизи не може наперед передбачити факт можливості вирішення експертом завдань, що будуть покладені на його розв'язання.

Важливо й те, що негативний результат експертного дослідження не завжди означає неналежність висновку експерта. Наприклад, у цій самій справі суд врахував висновок про неможливість ідентифікувати знаряддя розрізання телефонних кабелів, оскільки дослідження водночас підтвердило факт їх розрізання, узгоджений із показаннями потерпілої. Відтак визначальним є не позитивний чи негативний характер експертного результату, а його здатність підтвердити або спростувати юридично значущі обставини.

Отже, неналежність висновку експерта може бути зумовлена не недоліками чи порушенням процедури проведення експертного дослідження, а відсутністю встановленого зв’язку між одержаними спеціальними знаннями фактичними даними та обставинами, які підлягають доказуванню. Це також актуалізує питання належного планування експертиз, забезпечення експертів необхідними порівняльними матеріалами та своєчасного визначення подальших напрямів розслідування за результатами проведених досліджень.

Проблема відшкодування витрат на проведення судових експертиз значно актуалізується у випадках, коли за результатами судового розгляду окремі висновки експертів визнаються неналежними доказами або взагалі не використовуються для встановлення обставин кримінального провадження. У таких ситуаціях виникає суперечність між процесуальною необхідністю проведення експертного дослідження, його фактичною доказовою результативністю та справедливістю покладення відповідних процесуальних витрат на засудженого.

При цьому і неналежність висновку експерта не свідчить про необґрунтованість призначення експертизи. На момент її призначення слідчий або прокурор не завжди може передбачити результати дослідження, зокрема можливість ідентифікації об’єкта чи встановлення певних фактичних даних. Тому негативний результат експертизи не повинен автоматично виключати можливість відшкодування витрат на її проведення.

Принципово інше питання виникає тоді, коли експертиза призначалася без належного обґрунтування її необхідності, дублювала вже проведені дослідження, стосувалася обставин, які не мали значення для кримінального провадження, або коли сторона обвинувачення не забезпечила необхідних умов для реалізації ідентифікаційних завдань експертизи. У таких випадках покладення відповідних процесуальних витрат на засудженого фактично означає перекладення на нього фінансових наслідків недоліків організації досудового розслідування.

Ба більше, непоодинокими в правозастосовній практиці є ситуації, коли сукупна вартість проведених у кримінальних провадженнях експертиз, істотно перевищує розмір призначеного штрафу, завданої майнової шкоди або присудженої компенсації моральної шкоди. Хоча ці суми мають різну правову природу і їх співвідношення не визначає законності стягнення процесуальних витрат, така диспропорція актуалізує необхідність перевірки обґрунтованості фінансового тягаря, покладеного на засудженого. У зв'язку з цим, ми вважаємо доцільним запровадити критерій обґрунтованої процесуальної необхідності експертних витрат як самостійну умову визначення тієї їх частини, що підлягає стягненню із засудженого на користь держави.

На відміну від підходу, за якого основне значення надається факту проведення експертизи та документальному підтвердженню її вартості, запропонований критерій передбачає оцінювання судом не лише розміру понесених витрат, а й об'єктивної необхідності їх виникнення. Зокрема, пропонується враховувати обґрунтованість призначення експертизи на момент прийняття відповідного рішення, зв'язок поставлених експертові запитань з обставинами кримінального провадження, відсутність необґрунтованого дублювання досліджень, забезпечення необхідних вихідних даних і порівняльних матеріалів, а також причини, з яких результати експертизи не набули доказового значення.

При цьому пропонується розмежовувати об'єктивно безрезультатні та процесуально невиправдані експертні дослідження. До першої категорії слід відносити експертизи, призначення яких було обґрунтованим, однак отримання результатів, придатних для доказування, виявилося неможливим з об'єктивних причин. Витрати на такі дослідження можуть підлягати відшкодуванню засудженим. До другої категорії пропонується відносити експертизи, проведення яких було очевидно недоцільним або надмірним з огляду на наявні на момент їх призначення матеріали кримінального провадження, а також дослідження, необхідність повторного проведення яких виникла внаслідок істотних недоліків

організації доказування. Витрати на такі експертизи доцільно залишати за рахунок держави.

Запровадження зазначеного підходу сприятиме формуванню більш справедливого механізму розподілу процесуальних витрат, за якого засуджений не нестиме фінансового тягаря, спричиненого необґрунтованими процесуальними рішеннями сторони обвинувачення, водночас зберігатиметься можливість відшкодування державі витрат на об'єктивно необхідні експертні дослідження незалежно від їх кінцевої доказової результативності.

Слід зауважити, що у всіх випадках кожен висновок експерта підлягає самостійному оцінюванню судом з урахуванням повноти проведеного дослідження, його об'єктивності, логічної послідовності, наукової обґрунтованості та переконливості наведеної аргументації. Проведення повторної чи комісійної експертизи не надає її результатам переваги над первинним висновком. Так само висновок не може визнаватися більш достовірним лише з огляду на більший професійний досвід експерта, його належність до авторитетної експертної установи або вищий професійний статус.

Показовою для дослідження проблематики належності висновку експерта є судова практика у кримінальному провадженні № 688/580/22, у межах якого виникли розбіжності між судами щодо значення результатів судової інженерно-екологічної експертизи для доказування. Так, Шепетівський міськрайонний суд Хмельницької області у вироку від 12 травня 2023 р. визнав неналежним доказом висновок експерта від 11 жовтня 2021 р. № 1114/21-23 у частині відповідей на запитання № 2–7, мотивуючи своє рішення тим, що розмір заподіяної шкоди було визначено станом на дату, яка не відповідала часу вчинення інкримінованого кримінального правопорушення [25]. Отже, суд першої інстанції поставив під сумнів належність відповідних результатів експертного дослідження через відсутність їх належного часового зв'язку з обставинами, що підлягали доказуванню. Водночас апеляційний суд не погодився з таким висновком, установивши, що експертне дослідження охоплювало визначення розміру шкоди як на час учинення кримінального правопорушення, так і на іншу

дату. Таким чином, обставина, яку суд першої інстанції розцінив як підставу для визнання частини висновку неналежним доказом, не знайшла підтвердження під час апеляційного перегляду [24]. Наведений приклад засвідчує, що оцінювання належності висновку експерта передбачає не лише встановлення формального зв'язку предмета експертного дослідження з предметом доказування, а й перевірку відповідності вихідних даних, часових параметрів і фактичних результатів дослідження обставинам конкретного кримінального провадження. Водночас помилкове тлумачення змісту експертного висновку або неповне врахування поставлених експертові запитань може призвести до необґрунтованого висновку про відсутність його доказового значення.

Аналіз постанови ККС ВС від 14 серпня 2024 р. дозволяє поглибити наведений висновок. ВС скасував обвинувальний вирок апеляційного суду та призначив новий апеляційний розгляд. При цьому касаційний суд звернув увагу не лише на порушення принципу безпосередності дослідження доказів і недостатню перевірку допустимості експертного висновку № 2558, а й на відсутність належного обґрунтування зв'язку визначених експертизою видів шкоди з ознаками інкримінованого кримінального правопорушення. Зокрема, апеляційний суд урахував сукупну шкоду від забруднення, засмічення та самовільного використання земельної ділянки, хоча диспозиція ч. 1 ст. 239 КК України передбачає відповідальність саме за забруднення або псування земель. Касаційний суд наголосив, що апеляційна інстанція не обґрунтувала включення до тяжких наслідків шкоди від інших діянь і не надала окремої мотивованої оцінки достатності шкоди, спричиненої безпосередньо забрудненням земельної ділянки [130]. Отже, ця справа ілюструє два взаємопов'язані аспекти оцінки належності висновку експерта: відповідність фактичних даних обставинам учиненого кримінального правопорушення, зокрема часовим межам події та відповідність установлених експертом наслідків юридичним ознакам кримінального правопорушення. Визначення такого зв'язку належить до компетенції суду, а не експерта.

Окремої уваги потребує оцінювання висновків, сформульованих у ймовірній, умовній або альтернативній формі. Такі висновки не містять категоричної відповіді на поставлене питання, а відображають лише певний ступінь імовірності встановлення відповідного факту або залежність висновку від визначених умов. Це ускладнює визначення їх доказового значення та зумовлює необхідність оцінки у взаємозв'язку з іншими доказами у кримінальному провадженні [202, с. 244].

Проблематика оцінки висновків експерта, сформульованих у ймовірній, умовній або альтернативній формі, у теорії кримінального процесуального доказування посідає особливе місце. Вона пов'язана з визначенням меж використання спеціальних знань для встановлення обставин кримінального правопорушення. На відміну від категоричного висновку, у якому експерт формулює однозначне судження щодо досліджуваного факту, некатегоричний висновок характеризується певною обмеженістю пізнавального результату [39]. Така обмеженість може бути зумовлена недостатністю чи специфікою досліджуваних об'єктів, станом розвитку відповідної галузі спеціальних знань, особливостями застосованої методики чи неможливістю виключення альтернативних пояснень установлених ознак. Проте некатегоричність експертного судження не дає достатніх підстав для висновку про його неналежність, недопустимість або недостовірність. Вирішення цього питання потребує з'ясування гносеологічної природи відповідного судження, його змісту, ступеня визначеності та співвідношення з іншими доказами, зібраними під час досудового розслідування чи судового розгляду кримінального провадження.

У науковій літературі проблематика оцінювання некатегоричних висновків експерта досліджується з різних позицій. М. В. Дементьєв пов'язує формування внутрішнього переконання експерта з об'єктивними чинниками (властивостями об'єктів, науковими положеннями та методиками дослідження) і суб'єктивними (спеціальними знаннями, досвідом та індивідуальними особливостями експерта). Розмежовуючи можливі та ймовірні висновки,

науковець наголошує, що встановлення можливості існування певної обставини не тотожне підтвердженню її фактичного існування [39]. Поділяючи цю позицію, вважаємо, що некатегоричні висновки можуть мати доказове значення, зокрема для перевірки інших доказів і слідчих версій, однак потребують диференційованого оцінювання залежно від їх пізнавального змісту.

М. Г. Щербаковський пов'язує достовірність висновку експерта з процесуальними та гносеологічними передумовами, зокрема якістю досліджуваних об'єктів, правильністю вихідних даних, належністю застосованих методик, науково-методичною і логічною обґрунтованістю результатів та їх узгодженістю з іншими доказами [214]. Відтак категоричність висновку сама по собі не гарантує його достовірності, тоді як некатегоричний результат може бути науково обґрунтованим у межах установлених дослідженням обставин. Особливого значення набуває перевірка послідовності експертних міркувань, а за наявності альтернативних висновків – можливості виключення окремих альтернатив на підставі інших доказів.

Т. В. Лоза розмежовує належність, допустимість і достовірність висновку експерта, пов'язуючи їх відповідно зі значенням установлених відомостей для кримінального провадження, дотриманням процесуальних вимог та науковою обґрунтованістю результатів дослідження [90]. Застосування цього підходу до некатегоричних висновків дозволяє стверджувати, що ймовірна форма експертного судження сама по собі не свідчить про його неналежність чи недопустимість. Водночас визначення достовірності таких відомостей потребує з'ясування причин некатегоричності, зокрема обмежень методики, недостатності матеріалів або неможливості встановлення індивідуальних ознак.

О. В. Баулін та О. І. Ізотов акцентують увагу на процесуальних і криміналістичних аспектах перевірки й оцінювання висновку експерта [11]. У контексті некатегоричних висновків це зумовлює необхідність перевірки вихідних матеріалів, застосованих методів, повноти дослідження та обґрунтованості сформульованих суджень із подальшим визначенням їх доказового значення в сукупності з іншими доказами. Безпосередньо питання

використання некатегоричних висновків експерта як доказів також розглядає Д. С. Афонін [4].

Отже, оцінювання некатегоричних висновків експерта охоплює три взаємопов'язані аспекти: гносеологічний, що характеризує пізнавальний зміст і форму експертного судження; науково-методичний, пов'язаний з обґрунтованістю застосованих методів, вихідних даних і результатів дослідження; кримінальний процесуальний, спрямований на встановлення належності, допустимості, достовірності та доказового значення висновку. При цьому некатегоричність не є самостійною підставою для відхилення експертного висновку, проте визначає межі його використання для встановлення обставин кримінального провадження.

Вважаємо, що зазначені підходи доцільно доповнити положенням про необхідність самостійного оцінювання ступеня визначеності експертного судження як характеристики, що впливає на межі його доказового значення. Ідеться не про запровадження додаткової процесуальної властивості доказів поряд із належністю, допустимістю та достовірністю, а про виокремлення спеціального аналітичного критерію, застосування якого дозволить точніше встановлювати, які саме фактичні дані містяться у висновку експерта та якою мірою вони підтверджують обставини кримінального провадження.

Зокрема, під час оцінки ймовірного висновку необхідно визначати, чи містить він науково обґрунтоване судження про ймовірність певного факту та які обставини обмежують можливість формулювання категоричної відповіді. Щодо умовних висновків першочергового значення набуває перевірка фактичного існування передумов, від яких експерт поставив у залежність свої умовиводи. Натомість оцінювання альтернативних висновків потребує встановлення змісту кожної із запропонованих альтернатив, їх взаємовиключного або сумісного характеру, а також можливості підтвердження чи спростування окремих варіантів іншими доказами.

У зв'язку із цим вважаємо обґрунтованим висновок, що доказове значення некатегоричного висновку експерта не може визначатися виключно на підставі

його формального позначення як ймовірного, умовного або альтернативного. Вирішальне значення мають зміст установлених експертом фактичних даних, наукова обґрунтованість отриманих результатів, характер наявних обмежень та їх співвідношення з іншими доказами. При цьому неприпустимим є надання ймовірному експертному судженню значення категоричного підтвердження обставини без належного обґрунтування відповідного висновку сукупністю доказів.

Показовою щодо оцінювання ймовірних висновків експерта є постанова ККС ВС від 18 лютого 2026 р. у справі № 293/1108/17. У цьому кримінальному провадженні, зокрема, досліджувався висновок експерта від 28 вересня 2017 р. № 19/8-4/229-СЕ/17, який мав некатегоричний (ймовірнісний) характер. Апеляційний суд використав зазначений висновок для обґрунтування винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, однак не проаналізував значення ймовірнісного характеру встановлених експертом обставин, не оцінив висновок у сукупності з іншими доказами та не з’ясував, яким чином його некатегоричність впливає на достовірність і доказове значення інших доказів обвинувачення. Верховний Суд визнав такі недоліки істотними для оцінки обґрунтованості судового рішення, у зв’язку з чим скасував вирок апеляційного суду [131]. Наведений приклад свідчить, що ймовірнісний характер висновку експерта не виключає можливості його використання у кримінальному процесуальному доказуванні, проте зумовлює необхідність установлення меж його доказового значення. Зокрема, суд повинен з’ясувати, чи підтверджують інші докази висловлене експертом припущення, чи існують альтернативні пояснення встановлених обставин та чи достатньою є сукупність доказів для формування висновку про винуватість особи поза розумним сумнівом.

Отже, належність висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні визначається наявністю змістовного зв’язку між фактичними даними, отриманими внаслідок застосування спеціальних знань, та обставинами, що підлягають доказуванню або мають орієнтуюче значення для кримінального

провадження. Оцінювання належності висновку експерта повинно здійснюватися з урахуванням предмета та меж доказування, змісту поставлених експертові запитань, характеру досліджуваних об’єктів, фактичних результатів експертного дослідження та їх здатності підтверджувати або спростовувати юридично значущі обставини. При цьому визначальним є не категоричність чи результативність експертного дослідження, а інформаційне значення встановлених експертом відомостей для вирішення завдань кримінального провадження.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що неналежність висновку експерта може бути зумовлена відсутністю зв’язку досліджуваних обставин із предметом доказування, невідповідністю часових параметрів дослідження обставинам інкримінованого кримінального правопорушення, а також неможливістю використання встановлених експертом відомостей для підтвердження відповідних кримінально-правових ознак діяння.

В оцінці належності висновку експерта доцільно застосовувати диференційованих підхід, за якого доказове значення визначається не лише щодо висновку загалом, а й стосовно окремих установлених експертом фактичних даних. Визнання певної частини висновку неналежною не повинно автоматично зумовлювати виключення інших результатів експертного дослідження, якщо вони мають самостійне значення для встановлення обставин кримінального провадження. Своєю чергою належність висновку експерта залежить не лише від змісту проведеного дослідження, а й від належної організації використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, зокрема обґрунтованості визначення експертних завдань, правильності формулювання запитань, своєчасного надання необхідних об’єктів і порівняльних матеріалів та подальшої перевірки отриманих результатів. Водночас відсутність можливості вирішення експертом поставлених завдань з об’єктивних причин необхідно відмежовувати від недоліків організації доказування, які призвели до втрати або обмеження доказового значення результатів експертизи.

2.2.2. Оцінка допустимості висновку експерта

Наступним критерієм оцінки доказів є їх допустимість. Відповідно до ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Недопустимий доказ не може бути використаний під час прийняття процесуальних рішень, а суд не вправі посилатися на нього при ухваленні судового рішення [81].

У науковій літературі обґрунтовується багатоаспектний характер допустимості доказів як правової категорії, з цим підходом погоджуємося і ми. Нормативний зміст цієї категорії охоплює декілька взаємопов'язаних груп положень кримінального процесуального законодавства. Зокрема, йдеться про норми, що регламентують поняття доказів і процесуальні форми закріплення доказової інформації; визначають критерії та порядок перевірки допустимості доказів; установлюють правила проведення слідчих (розшукових) дій і фіксації їх результатів; закріплюють вимоги до суб'єктів збирання доказів та підстави їх відводу; передбачають правові наслідки визнання доказів недопустимими [54, с. 27]. Підстави недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, своєю чергою закріплені у положеннях ст. 87 КПК України [61, с. 59].

Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 під час перевірки й оцінки висновку експерта суд має з'ясувати дотримання вимог законодавства при призначенні й проведенні експертизи, а також наявність процесуальних порушень, здатних вплинути на допустимість отриманого висновку. Важливим є також встановлення обставин, що виключають участь експерта у кримінальному провадженні або можуть поставити під сумнів його неупередженість, зокрема особистої заінтересованості, родинних чи службових зв'язків з учасниками провадження або попередньої участі в ньому в іншому процесуальному статусі. Такий підхід узгоджується зі ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються,

серед іншого, визначеним законом порядком призначення судового експерта та проведення судової експертизи.

Слід зауважити, що допустимість висновку експерта залежить не лише від дотримання встановленого процесуального порядку проведення судової експертизи, а й від відповідності самого висновку передбаченим законом вимогам. Систематизації процесуальних порушень, здатних впливати на допустимість висновку експерта, вагому увагу приділив М. В. Дементьєв. Дослідник пропонує класифікувати такі порушення за двома критеріями: залежно від етапу проведення експертизи та за ступенем тяжкості їх наслідків. За першим критерієм виокремлюються порушення, допущені під час підготовки та призначення експертизи, безпосереднього проведення експертного дослідження, а також використання його результатів у доказуванні. За другим критерієм автор розмежовує істотні порушення, які неможливо усунути і які зумовлюють визнання висновку експерта недопустимим джерелом доказів; умовно-істотні порушення, що можуть бути усунені шляхом проведення відповідних процесуальних дій; та неістотні порушення, наявність яких, попри формальне недотримання окремих процесуальних вимог, не перешкоджає визнанню висновку експерта допустимим.

У контексті дослідження допустимості висновку експерта заслуговує на увагу наукова позиція М. В. Дементьєва, який пропонує комплексний підхід до визначення критеріїв його допустимості та підстав визнання недопустимим джерелом доказів. На думку вченого, встановлення допустимості висновку експерта не повинно обмежуватися перевіркою дотримання процесуальної форми призначення та проведення експертизи, а має передбачати також аналіз змісту відповідного документа. У зв’язку із цим дослідник виокремлює п’ять загальних критеріїв допустимості висновку експерта: незалежність експерта; його компетенцію та компетентність; об’єктивність, всебічність і повноту проведеного дослідження; дотримання процесуального порядку призначення та проведення експертизи; забезпечення прав і свобод людини та громадянина [40, с. 5-6].

Важливим складником запропонованого М. В. Дементьєвим підходу є систематизація процесуальних порушень, здатних впливати на допустимість висновку експерта. Учений здійснює їх класифікацію за двома критеріями. За етапом виникнення виокремлюються порушення, допущені під час підготовки та призначення експертизи, проведення експертного дослідження, а також використання висновку експерта в доказуванні. За тяжкістю наслідків дослідник розмежовує істотні порушення, які неможливо усунути і які зумовлюють визнання висновку експерта недопустимим джерелом доказів; умовно-істотні порушення, що можуть бути усунені шляхом проведення відповідних процесуальних дій; неістотні порушення, наявність яких, попри формальне недотримання певних процесуальних вимог, не перешкоджає визнанню висновку експерта допустимим [40, с. 5-6].

Аналіз наведеної наукової позиції свідчить про прагнення М. В. Дементьєва диференціювати правові наслідки процесуальних порушень залежно від характеру, етапу їх виникнення та можливості усунення. Водночас запропонований підхід актуалізує питання розмежування допустимості та достовірності висновку експерта, оскільки такі характеристики, як об’єктивність, всебічність і повнота експертного дослідження, можуть мати значення не лише для встановлення дотримання процесуальних вимог, а й для оцінки наукової обґрунтованості та достовірності отриманих результатів. З огляду на це наведена класифікація становить науковий інтерес насамперед у частині визначення характеру процесуальних порушень та їх можливих наслідків для допустимості висновку експерта, тоді як віднесення змістовних характеристик експертного дослідження до критеріїв допустимості потребує додаткового теоретичного обґрунтування [40, с. 5-6].

Оцінювання допустимості висновку експерта передбачає перевірку низки обставин, пов’язаних із дотриманням установленого законом порядку проведення судової експертизи. Насамперед необхідно з’ясувати, чи дотримано передбачених кримінальним процесуальним законодавством вимог щодо залучення експерта та проведення експертного дослідження. Значення цього

критерію підтверджується положеннями ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до яких незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечуються, зокрема, визначеним законом порядком призначення судового експерта [140]. Виявлені порушення такого порядку підлягають оцінюванню з урахуванням їх характеру та впливу на допустимість отриманого висновку. Крім того, необхідно встановити, чи були дотримані права учасників кримінального провадження під час залучення експерта та проведення судової експертизи.

Суд під час оцінки висновку експерта має перевірити його відповідність вимогам допустимості доказів. Така перевірка передбачає встановлення дотримання визначеного кримінальним процесуальним законодавством порядку залучення експерта та проведення експертизи. Дотримання встановленої процесуальної форми є необхідною умовою належного використання отриманого висновку в процесі доказування.

Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться у разі, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Підстави та процесуальний порядок її проведення визначаються положеннями кримінального процесуального законодавства з урахуванням суб'єкта ініціювання експертного дослідження та стадії кримінального провадження. Порушення встановленого законом порядку залучення експерта або проведення експертизи підлягає оцінюванню з огляду на характер допущених порушень та їх вплив на допустимість і доказове значення отриманого висновку [56].

Наступним аспектом перевірки допустимості висновку експерта є встановлення належної компетентності особи, яка проводила експертне дослідження, а також відсутності обставин, що виключають її участь у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 4 ст. 101 КПК України питання, які ставляться перед експертом, та сформульовані ним висновки не можуть виходити за межі спеціальних знань, якими він володіє [81]. Отже, під час оцінки висновку необхідно встановити, чи належать вирішені експертом питання до

відповідної галузі спеціальних знань та чи не вийшов він під час їх дослідження і формулювання відповідей за межі своєї компетенції.

Компетентність експерта у суб'єктивному розумінні характеризується вченими як сукупність його спеціальних знань у галузі теорії, методики та практики проведення експертиз відповідного роду і виду, а також набутим професійним досвідом [1, с. 177].

Перевірка компетентності експерта передбачає встановлення його освіти, кваліфікації, спеціалізації, професійного досвіду та відповідності спеціальних знань характеру проведеного дослідження. Водночас обґрунтованість, наукова коректність і відповідність застосованих методів предмету експертизи характеризують уже змістовну оцінку висновку експерта.

Компетенцію судового експерта доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах: 1) процесуальному, що охоплює сукупність його повноважень, прав та обов'язків, визначених КПК України та Законом України «Про судову експертизу»; 2) спеціальному, що характеризується обсягом професійних знань і практичних навичок, необхідних для проведення судової експертизи відповідного роду та виду.

Показовою щодо необхідності перевірки компетентності експерта під час оцінювання допустимості його висновку є постанова ККС ВС від 1 квітня 2026 р. у справі № 759/12716/22. У цьому провадженні сторона захисту оспорювала допустимість висновку щодо вартості викраденого майна через відсутність підтвердження кваліфікації та повноважень особи, яка його склала. ВС звернув увагу на вимоги ст. 69, 102 КПК України та ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», встановивши, що спірний документ не містив належних відомостей про експертну кваліфікацію його автора, повноваження на проведення дослідження та попередження про кримінальну відповідальність. Оскільки апеляційний суд не перевірив відповідних доводів захисту, ВС скасував його ухвалу та призначив новий апеляційний розгляд [127].

Наведена правова позиція підтверджує, що оцінювання допустимості висновку експерта потребує перевірки правового статусу, кваліфікації та

повноважень особи, яка його склала, а також дотримання вимог до процесуального оформлення результатів дослідження. При цьому доцільно розмежовувати компетенцію експерта як нормативно визначені межі його повноважень і компетентність як сукупність професійних знань, умінь та навичок. Відсутність належного підтвердження цих характеристик зумовлює необхідність додаткової перевірки допустимості висновку експерта.

Також для оцінки повноти, обґрунтованості та достовірності висновку експерта значення має не лише визначення меж компетенції експерта, а й рівень його професійної компетентності, тобто фактична здатність застосувати необхідні спеціальні знання для вирішення поставлених питань. Відповідно до ч. 6 ст. 69 КПК України експерт зобов'язаний невідкладно повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення у зв'язку з відсутністю необхідних знань або необхідністю залучення інших експертів.

У цьому контексті слушною є позиція Д. В. Давидової та О. О. Волобуєвої, які зазначають, що наведене положення зобов'язує експерта повідомити про неможливість проведення експертизи як у разі виходу поставлених питань за межі його компетенції, зокрема внаслідок неправильного визначення виду експертизи, так і за відсутності в нього належного рівня спеціальних знань, необхідних для вирішення поставлених питань [38, с. 151-154].

У кримінальній процесуальній доктрині прийнято розмежовувати об'єктивну та суб'єктивну компетенцію судового експерта. Об'єктивна компетенція характеризує обсяг спеціальних знань, необхідних для проведення експертизи відповідного роду чи виду та вирішення поставлених питань. Суб'єктивна компетенція, яку також визначають як компетентність експерта, відображає фактичний рівень володіння конкретним експертом відповідними спеціальними знаннями та навичками. Рівень компетентності визначається його освітою, спеціальною експертною підготовкою, стажем експертної діяльності, досвідом вирішення аналогічних експертних завдань та іншими професійними характеристиками [213].

Компетенція та компетентність експерта мають істотне значення для оцінки повноти, обґрунтованості та достовірності його висновку. Відповідно до ч. 6 ст. 69 КПК України експерт зобов'язаний невідкладно повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення через відсутність необхідних знань або необхідність залучення інших експертів. Отже, неможливість проведення експертизи може бути зумовлена як виходом поставлених питань за межі компетенції експерта, зокрема внаслідок неправильного визначення виду експертизи, так і недостатнім рівнем його компетентності для вирішення конкретного експертного завдання.

Самостійним напрямом перевірки компетенції експерта є встановлення відповідності форми та змісту документа вимогам ст. 102 КПК України, зокрема наявності передбачених законом відомостей і необхідних реквізитів. Виявлені порушення вимог до оформлення висновку підлягають оцінюванню з урахуванням їх характеру та можливого впливу на допустимість і доказове значення цього процесуального джерела доказів.

Погоджуємося з позицією, що встановлення допустимості висновку експерта не повинно обмежуватися перевіркою дотримання процесуальної форми проведення експертизи, а має передбачати також аналіз змісту відповідного документа [40]. Відповідно до ст. 102 КПК України у висновку мають бути зазначені: 1) відомості про час, місце, особу експерта, його освіту, спеціальність, кваліфікацію, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання та посаду, а також підстави проведення експертизи; 2) місце і час її проведення; 3) відомості про осіб, присутніх під час проведення експертизи; 4) перелік поставлених перед експертом питань; 5) опис отриманих і використаних матеріалів; 6) докладний опис проведених досліджень із зазначенням застосованих методів, отриманих результатів та їх експертної оцінки; 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання [81].

Крім того, у висновку має бути зазначено, що експерта попереджено про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Показовим у цьому контексті є рішення Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області, яким висновок експерта щодо ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої було визнано недопустимим доказом. Підставою для такого рішення стала відсутність у висновку відомостей про попередження експертів, які проводили відповідні дослідження, про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків [23].

Також недотримання вимог про попередження експерта про кримінальну відповідальність отримало свої негативні наслідки і в іншій ситуації. Так, у постанові ККС ВС від 2 лютого 2021 р. у справі № 721/265/17, вказано, що суд першої інстанції визнав недопустимими доказами висновок будівельно-технічної експертизи від 9 квітня 2016 р. № 018/БТ-16 та висновок комплексної інженерно-технічної експертизи від 17 листопада 2016 р. № 17с/2016. Одним із мотивів такого рішення стало твердження суду про відсутність належного попередження експертів про кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 КК України, що, на його думку, свідчило про порушення вимог ч. 3 ст. 223 КПК України.

Переглядаючи ці судові рішення, ВС не погодився з наведеною оцінкою допустимості експертних висновків. За результатами перевірки матеріалів кримінального провадження касаційний суд установив, що експерти, які проводили відповідні дослідження, були попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків. Факт такого попередження підтверджувався особистими підписами експертів. Відтак висновок суду першої інстанції про недопустимість зазначених доказів ґрунтувався на неправильному встановленні фактичних обставин дотримання процесуальних вимог.

Вагомого значення набуло те, що ВС звернув увагу не лише на необґрунтоване виключення зазначених висновків із доказової сукупності, а й на використання судом першої інстанції іншого висновку додаткової будівельно-технічної експертизи від 27 березня 2018 р. № 075-076/БТ-17, складеного

особою, яка на момент проведення дослідження була позбавлена кваліфікації судового експерта [117]. Таким чином, у межах одного кримінального провадження суд першої інстанції допустив протилежні за характером помилки: безпідставно визнав недопустимими висновки експертів, попередження яких про кримінальну відповідальність було документально підтверджене, та використав як допустимий доказ висновок особи, яка не мала належних повноважень і проведення відповідної експертизи.

Аналіз наведеної правової позиції дозволяє дійти висновку, що перевірка дотримання вимог про попередження експерта про кримінальну відповідальність становить самостійний аспект оцінки процесуальної допустимості висновку експерта. Водночас принципово важливим є розмежування відсутності відповідної вказівки безпосередньо в тексті висновку та фактичного невиконання обов'язку щодо попередження експерта. Зазначені обставини не є тотожними, оскільки факт належного попередження може підтверджуватися іншими матеріалами кримінального провадження. Тому встановлення недопустимості висновку експерта виключно на підставі припущення про відсутність такого попередження, без перевірки відповідних документів і підписів експертів, не відповідає вимогам повного й об'єктивного оцінювання доказів.

Отже, наведене судове рішення засвідчує необхідність розмежування формальних недоліків документального оформлення висновку експерта та фактичних порушень процесуального порядку призначення та проведення експертизи. При вирішенні питання про допустимість висновку експерта визначальним є встановлення факту дотримання передбачених законом гарантій належного проведення експертного дослідження, а не лише констатація наявності чи відсутності окремих реквізитів документа.

Відповідно до ч. 4 ст. 69 КПК України експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Якщо наданих матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, експерт

може відмовитися від надання висновку, при цьому така відмова має бути вмотивованою [81].

Необхідність забезпечення експерта належними об'єктами дослідження та достатніми порівняльними зразками підтверджується практикою національних судів. Зокрема, у справі № 686/24376/20 ККС ВС погодився з рішеннями судів попередніх інстанцій про визнання недопустимим доказом висновку судово-почеркознавчої експертизи від 18 червня 2020 р.

У досліджуваному кримінальному провадженні експертне дослідження проводилося з метою встановлення виконавця підписів у документах, пов'язаних зі зняттям обтяжень із нерухомого майна. Для проведення почеркознавчої експертизи органом досудового розслідування було вилучено низку кадрових документів банківської установи, які передбачалося використати як порівняльний матеріал. Проте суд першої інстанції встановив, що серед вилучених документів лише посадова інструкція начальника відділення та договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність містили підписи обвинуваченої. Водночас ці документи, які мали використовуватися як вільні зразки підпису, фактично стали самостійними об'єктами експертного дослідження. Унаслідок цього належні вільні порівняльні зразки підпису особи під час проведення експертизи були відсутні [126].

Попри те, що допитана в судовому засіданні експерт зазначала про достатність наданого порівняльного матеріалу, суд першої інстанції встановив порушення вимог нормативного регулювання проведення почеркознавчих досліджень. Верховний Суд погодився з висновком про те, що за таких обставин експертне дослідження було неповним і проведеним із порушенням установлених вимог, а тому визнання відповідного висновку недопустимим доказом було обґрунтованим [126].

Наведена правова позиція засвідчує, що належне забезпечення експерта об'єктами дослідження та порівняльними зразками є необхідною передумовою проведення повного й науково обґрунтованого експертного дослідження. При

цьому важливе значення має не лише кількість наданих матеріалів, а й їх придатність для вирішення поставлених завдань, відповідність вимогам експертної методики та правильне визначення їх процесуального і дослідницького призначення. Зокрема, використання документів, які повинні виконувати функцію порівняльних зразків, як самостійних об'єктів дослідження може призвести до фактичної відсутності необхідної порівняльної бази та поставити під сумнів обґрунтованість отриманих результатів.

Отже, аналіз зазначеного судового рішення дозволяє обґрунтувати необхідність перевірки під час оцінки висновку експерта не лише повноти наданих матеріалів, а й правильності визначення об'єктів дослідження, достатності та придатності порівняльних зразків, а також дотримання методичних вимог до їх використання. Виявлення істотних недоліків у формуванні порівняльної бази може впливати на достовірність отриманих результатів, а за наявності відповідних порушень установлених вимог – і на вирішення питання про допустимість висновку експерта як доказу.

Таким чином, під час оцінки висновку експерта необхідно з'ясувати походження об'єктів і матеріалів, використаних під час дослідження, законність їх одержання та надання експерту, а також дотримання останнім установлених законом меж самостійності.

О. А. Кравченко та Р. О. Заверико звертають увагу на недостатню процесуальну регламентацію перевірки достовірності висновку експерта, зокрема на стадії досудового розслідування. Науковці пропонують удосконалити відповідні механізми шляхом розширення можливостей сторін щодо допиту експертів, постановки їм запитань та перевірки професійної кваліфікації [71]. Вважаємо, що такі пропозиції спрямовані не на запровадження нового критерію оцінювання доказів, а на вдосконалення процесуальних гарантій перевірки достовірності висновку експерта в умовах змагальності.

Важливими гарантіями належного оцінювання висновку експерта під час судового розгляду є безпосередність дослідження доказів, передбачена ст. 23 КПК України, та дотримання порядку відкриття матеріалів кримінального

провадження відповідно до ст. 290 КПК України. Показовою є постанова об'єднаної палати ККС ВС у справі № 754/14281/17, у якій розглядалося питання допустимості висновку судово-медичної експертизи через невідкриття стороні захисту медичної документації, використаної під час дослідження. ВС розмежував процесуальні наслідки невідкриття безпосередньо висновку експерта та вихідних матеріалів, на яких він ґрунтується, наголосивши, що невідкриття останніх не зумовлює автоматичного визнання висновку недопустимим доказом. Врахувавши забезпечену судом можливість ознайомлення захисту з відповідними документами та відсутність належної процесуальної ініціативи щодо їх перевірки на попередніх етапах, ВС не встановив підстав для визнання висновку експерта недопустимим [128].

Наведена правова позиція свідчить, що забезпечення змагальності та рівності сторін передбачає реальну можливість перевірки не лише змісту висновку експерта, а й вихідних матеріалів дослідження. Водночас оцінювання допустимості такого висновку потребує врахування фактичного впливу допущених процесуальних порушень на реалізацію стороною захисту права досліджувати й оспорювати результати експертизи.

Отже, при оцінці допустимості висновку експерта в контексті дотримання вимог ст. 290 КПК України необхідно встановлювати, чи було відкрито стороні захисту сам висновок експерта, чи мала вона реальну можливість ознайомитися з матеріалами, використаними під час експертного дослідження, чи заявляла відповідні клопотання та чи було забезпечено їх належний розгляд. Такий підхід дозволяє розглядати допустимість висновку експерта не лише крізь призму формального виконання процедури відкриття матеріалів, а й з урахуванням фактичного забезпечення процесуальних можливостей сторін щодо оспорювання доказової інформації.

Таким чином, узагальнення результатів наукових пошуків дозволяє запропонувати алгоритм перевірки відповідності висновку експерта вимогам допустимості як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, що передбачає послідовне встановлення таких обставин:

1. Законність залучення експерта та проведення судової експертизи – перевірка наявності передбачених законом підстав для проведення експертизи, дотримання встановленого процесуального порядку залучення експерта, належності повноважень суб'єкта, який ініціював її проведення, а також відповідності процедури вимогам кримінального процесуального законодавства.

2. Належність правового статусу, компетенції та компетентності експерта – встановлення повноважень особи на проведення відповідного виду експертизи, наявності необхідної освіти, спеціальності, кваліфікації та професійного досвіду, відповідності поставлених і вирішених питань межам її спеціальних знань, а також відсутності обставин, що виключають участь експерта у кримінальному провадженні або ставлять під сумнів його незалежність і неупередженість.

3. Законність походження та використання об'єктів експертного дослідження – з'ясування правомірності отримання, вилучення, збереження та передання експерту відповідних об'єктів і матеріалів, належності їх процесуального оформлення, а також дотримання встановлених законом обмежень щодо самостійного збирання експертом матеріалів для проведення дослідження.

4. Належність і достатність матеріалів, наданих для проведення експертизи – перевірка відповідності об'єктів дослідження та порівняльних зразків поставленим експертним завданням, правильності визначення їх дослідницького призначення, дотримання нормативних і методичних вимог до їх отримання та використання. При цьому недоліки порівняльної бази підлягають оцінюванню з огляду на їх характер і вплив на законність проведення експертизи та можливість отримання обґрунтованих результатів.

5. Відповідність форми та змісту висновку експерта встановленим процесуальним вимогам – перевірка наявності передбачених ст. 102 КПК України відомостей про експерта, підстави, місце та час проведення експертизи, використані матеріали, поставлені питання, перебіг і результати дослідження, застосовані методи та сформульовані відповіді, а також належного засвідчення висновку.

6. Дотримання вимог щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність – встановлення факту попередження експерта про відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, перевірка відповідних відомостей у висновку та інших матеріалах кримінального провадження. При цьому необхідно розмежовувати відсутність документального підтвердження такого попередження та фактичне невиконання відповідної процесуальної вимоги.

7. Дотримання прав учасників кримінального провадження та засад змагальності й рівності сторін – перевірка забезпечення процесуальних прав сторін під час залучення експерта, проведення експертизи та використання її результатів, зокрема дотримання вимог ст. 290 КПК України щодо відкриття висновку експерта, надання реальної можливості ознайомитися з матеріалами, покладеними в основу дослідження, заявляти відповідні клопотання та оспорювати отримані результати.

8. Дотримання процесуального порядку дослідження та використання висновку експерта – встановлення відповідності процедури дослідження висновку вимогам кримінального процесуального законодавства, зокрема засаді безпосередності дослідження доказів, а також перевірка дотримання передбачених законом умов використання експертного висновку під час ухвалення процесуальних рішень.

9. Визначення характеру виявлених порушень та їх процесуальних наслідків – оцінки встановлених недоліків з урахуванням їх істотності, можливості усунення, впливу на права учасників кримінального провадження та законність отримання доказової інформації. За результатами такої перевірки вирішується питання про наявність передбачених законом підстав для визнання висновку експерта недопустимим доказом або можливість його подальшого використання в кримінальному процесуальному доказуванні.

Такий алгоритм, на нашу думку, ґрунтується на комплексному підході до оцінки допустимості висновку експерта, за якого перевірці підлягають не лише

формальні вимоги до його складання, а й законність усіх процесуально значущих дій, пов’язаних із підготовкою, проведенням експертного дослідження та використанням отриманих результатів. При цьому встановлення окремих недоліків не повинно автоматично зумовлювати визнання висновку недопустимим без з’ясування характеру порушення, його істотності та передбачених законом процесуальних наслідків.

Отже, допустимість висновку експерта пропонується визначати за результатами послідовної перевірки законності його процесуального походження, належності суб’єкта експертного дослідження, правомірності використання досліджуваних матеріалів, дотримання вимог до процесуальної форми висновку та забезпечення прав учасників кримінального провадження. Застосування такого алгоритму сприятиме системності оцінки висновків експертів, своєчасному виявленню процесуальних порушень та обґрунтованому вирішенню питання про можливість використання результатів експертних досліджень у кримінальному процесуальному доказуванні.

2.2.3. Оцінка достовірності висновку експерта

Після встановлення допустимості висновку експерта наступним напрямом його оцінки є перевірка його достовірності.

У науковій літературі достовірність доказів пов’язується з відповідністю відображених у них відомостей об’єктивній дійсності та обґрунтованістю їх використання у доказуванні [80, с. 281; 82, с. 262]. Водночас остаточне встановлення достовірності доказу потребує його перевірки та зіставлення з іншими доказами, тому відповідна оцінювальна діяльність має послідовний характер і здійснюється впродовж кримінального провадження [151, с. 106–111].

М. В. Дементьєв розглядає достовірність як змістову властивість доказу, що відображає відповідність доказової інформації фактичним обставинам і не може ототожнюватися із суб’єктивним переконанням судді чи дотриманням формальних процесуальних вимог [40]. Поділяючи цю позицію, вважаємо, що

оцінювання достовірності висновку експерта має поєднувати внутрішню перевірку наукової обґрунтованості дослідження, правильності застосованих методів і методик, достатності вихідних даних та логічної узгодженості результатів із зовнішньою перевіркою їх відповідності іншим доказам кримінального провадження.

При цьому достовірність висновку експерта доцільно розглядати з урахуванням її об'єктивного та суб'єктивного аспектів: перший пов'язаний із фактичними даними й результатами експертного дослідження, другий – з їх пізнанням та оцінюванням суб'єктом доказування. Внутрішнє переконання виступає способом оцінювання достовірності, а не самостійним критерієм її встановлення [104, с. 209–211].

Вагомого значення перевірка достовірності висновку експерта набуває в умовах змагальності кримінального провадження, закріпленої ст. 22 КПК України, яка передбачає рівність процесуальних можливостей сторін, зокрема щодо використання спеціальних знань шляхом залучення експерта та отримання його висновку відповідно до ст. 243 КПК України.

У цьому контексті вагомого значення набуває належне оцінювання висновків експертів, одержаних як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, оскільки їх зміст може бути недостатньо зрозумілим, не узгоджуватися з іншими доказами або містити взаємні суперечності. Попри наявність наукових праць, присвячених цій проблематиці, значна їх частина висвітлює лише певні аспекти дослідження та оцінки експертних висновків. Зазначене зумовлює необхідність комплексного розгляду критеріїв і порядку оцінки властивостей висновку експерта судом як під час здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування, так і в процесі судового розгляду.

Слід зауважити, що оцінювання наукової обґрунтованості висновку експерта може становити певну складність для суду, насамперед у частині визначення правильності обраних методів дослідження, коректності їх застосування та відповідності сучасному стану розвитку відповідної галузі знань. З'ясування цих аспектів потребує спеціальних знань, якими суд не

зобов’язаний володіти в обсязі, необхідному для проведення експертного дослідження. У зв’язку з цим обґрунтованим видається використання фахової допомоги незаінтересованого спеціаліста, який шляхом надання відповідних пояснень може сприяти всебічному оцінюванню висновку експерта та прийняттю судом належних процесуальних і організаційно-тактичних рішень [205, с.183].

Суд також має оцінити компетентність експерта, рівень його спеціальних знань, професійної підготовки та досвіду, а також встановити, чи дотримано ним меж відповідної компетенції. Експерт не уповноважений вирішувати питання права, надавати юридичну оцінку діям учасників кримінального провадження або формулювати висновки з питань, вирішення яких належить до виключної компетенції суду.

Як зазначалося вище, оцінювання достовірності доказів здійснюється відповідними суб’єктами кримінального провадження за внутрішнім переконанням, яке формується на підставі всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального провадження та відповідно до вимог закону. Внутрішнє переконання у цьому контексті слід розглядати як спосіб оцінки доказів, а не як самостійний критерій їх достовірності. Оскільки оцінювання здійснюється різними суб’єктами доказування, результати аналізу одного й того самого доказу можуть відрізнятися. Водночас висновок щодо його достовірності має бути обґрунтованим, логічно вмотивованим та ґрунтуватися на результатах перевірки відповідного доказу у взаємозв’язку з іншими матеріалами кримінального провадження.

Відмінності в оцінюванні достовірності доказів різними суб’єктами стали підставою для її розгляду в науковій літературі як суб’єктивної характеристики отриманого знання [38, с. 107]. Водночас така позиція потребує уточнення, оскільки висновок про достовірність доказу хоча й формується суб’єктом доказування за внутрішнім переконанням, проте має ґрунтуватися на об’єктивно встановлених фактичних даних та результатах їх перевірки. Це особливо виразно простежується під час оцінки висновку експерта, оскільки експертне

дослідження проводиться щодо матеріальних об’єктів, документів, відомостей та інших матеріалів, одержаних і зафіксованих у межах кримінального провадження.

Одним із процесуальних засобів перевірки висновку експерта під час судового розгляду є його допит. Статтею 356 КПК України визначено порядок виклику та допиту експерта, а також передбачено коло питань, які можуть бути поставлені з метою з’ясування обґрунтованості й достовірності наданого ним висновку. Зокрема, вони можуть стосуватися наявності в експерта спеціальних знань і відповідної кваліфікації, пов’язаних із предметом експертизи; використаних методик і теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких підготовлено висновок; наукового обґрунтування та методів, застосованих під час дослідження; правильності застосування відповідних принципів і методів до обставин конкретного кримінального провадження, а також інших аспектів, що мають значення для оцінки достовірності висновку експерта.

Оцінка висновку експерта передбачає перевірку не лише його змісту, а й дотримання процесуального порядку отримання. А. Ф. Волобуєв розглядає судову експертизу як процесуальний засіб отримання доказової інформації шляхом самостійного дослідження експертом відповідних об’єктів із застосуванням спеціальних знань. Науковець наголошує, що обмежені можливості безпосереднього контролю за перебігом експертного дослідження підвищують значення подальшої перевірки його результатів. При цьому на стадії досудового розслідування висновок оцінюють слідчий і прокурор, а під час судового розгляду – суд у сукупності з іншими доказами. Учений відзначає посилення ролі судового розгляду, зокрема завдяки можливості допиту експерта для роз’яснення його висновку та з’ясування питань, що виникають у сторін і суду. Такий підхід спрямований на забезпечення змагальності, запобігання неправомірному впливу на експерта та створення умов для всебічної перевірки результатів експертного дослідження [28, с. 39–43].

Під час перевірки висновку експерта слідчий має встановити повноту відповідей на поставлені питання, дотримання встановленого порядку проведення експертизи та відповідність проведеного дослідження межам компетенції експерта. Незважаючи на те, що висновок формується із застосуванням спеціальних знань, методів і методик експертного дослідження, він підлягає критичному оцінюванню як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні. Специфіка висновку експерта як процесуального джерела доказів не надає йому наперед установленої доказової сили чи переваги порівняно з іншими доказами, а його доказове значення визначається за результатами оцінки у сукупності та взаємозв'язку з іншими матеріалами кримінального провадження.

Послідовна позиція щодо необхідності безпосереднього дослідження та належного оцінювання доказів відображена у постанові ККС ВС у справі № 398/381/16-к. Верховний Суд установив, що апеляційний суд, дійшовши інших висновків щодо доведеності винуватості, безпосередньо не дослідив докази, які були покладені в основу вироку суду першої інстанції, чим порушив засаду безпосередності їх дослідження. Крім того, Касаційний кримінальний суд звернув увагу на те, що апеляційним судом не було надано оцінки висновку експерта № 911 від 15.12.2015. Сукупність установлених порушень стала підставою для скасування ухвали апеляційного суду та призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції [132].

Розглядаючи проблему ненадання судом належної оцінки висновку експерта у судовому рішенні, слід ураховувати специфіку цього процесуального джерела доказів. Складність його дослідження та оцінки значною мірою зумовлена тим, що зміст висновку формується в результаті застосування спеціальних знань, методів і методик, належне розуміння яких може потребувати відповідної фахової підготовки.

У науковій літературі звертається увага на проблему надмірної довіри слідчих і суддів до висновку експерта та, як наслідок, завищення його доказового значення. Такий підхід може ґрунтуватися на уявленні про те, що використання

спеціальних знань, наукових методів і розрахунків саме по собі гарантує достовірність отриманих результатів. За даними наведеного авторами опитування, 82 % слідчих і 74 % суддів надавали висновку експерта більшого доказового значення порівняно з іншими процесуальними джерелами доказів. Причини такого підходу пов’язуються як із суб’єктивними, так і з об’єктивними чинниками. До перших належить підвищений рівень довіри до експерта як професійно підготовленої та неупередженої особи, зокрема якщо він працює у державній спеціалізованій судово-експертній установі. Об’єктивним чинником є складність повноцінного оцінювання наукової та методичної обґрунтованості експертного дослідження суб’єктами кримінального провадження, які не володіють відповідними спеціальними знаннями в необхідному обсязі [213, с. 357-358].

Значення дотримання процесуальних вимог під час отримання та оцінки висновку експерта простежується і в судовій практиці. Так, у постанові ВС від 05.06.2024 [133] увагу зосереджено на необхідності перевірки дотримання встановленого законом порядку проведення експертизи та належного мотивування судом оцінки відповідного висновку. Допущені процесуальні порушення підлягають оцінюванню з урахуванням їх характеру та впливу на можливість використання отриманого висновку в процесі доказування. Наведена судова практика підтверджує необхідність комплексної перевірки висновку експерта та належного обґрунтування результатів його оцінки у судовому рішенні.

Під час оцінки висновку експерта необхідно враховувати дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого, передбачених ст. 42 КПК України, а також процесуальних гарантій змагальності сторін. Важливе значення у цьому контексті має можливість сторін ставити питання експерту, ініціювати проведення відповідного експертного дослідження та його допит у суді, а також використовувати інші передбачені законом засоби перевірки експертного висновку. Сторона захисту також може залучати спеціалістів для надання консультацій, пояснень та іншої допомоги, що потребує спеціальних знань,

зокрема під час формулювання питань і аналізу результатів експертного дослідження. Суд, своєю чергою, відповідно до ст. 94 КПК України оцінює висновок експерта з точки зору належності, допустимості та достовірності, а його доказове значення визначає у сукупності та взаємозв'язку з іншими доказами. Порушення процесуальних прав учасників кримінального провадження під час отримання висновку експерта підлягає оцінюванню з урахуванням характеру такого порушення та його впливу на допустимість відповідного доказу [36, с. 88-93].

Оцінка висновку експерта здійснюються як під час досудового розслідування, так і в судовому провадженні та передбачають встановлення повноти відповідей на поставлені питання, відповідності проведеного дослідження межам компетенції експерта, дотримання встановлених процесуальних вимог, а також аналіз наукової обґрунтованості, повноти й достовірності отриманих результатів. Попри специфіку формування висновку експерта із застосуванням спеціальних знань, методів і методик, він не має наперед встановленої доказової сили та підлягає критичному оцінюванню на загальних засадах з точки зору належності, допустимості й достовірності. При цьому його доказове значення визначається за результатами комплексного дослідження змісту висновку, перевірки законності його отримання та зіставлення встановлених експертом відомостей з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Ще одним визначальним критерієм достовірності висновку експерта є відповідність проведеного дослідження науково обґрунтованим методикам судової експертизи, які забезпечують належний порядок застосування спеціальних знань, послідовність дослідницьких операцій та обґрунтованість отриманих результатів. При цьому значення має не лише формальне посилання експерта на відповідну методику, а й фактичне дотримання передбачених нею вимог, умов і процедур, правильність застосування дослідницьких методів, повнота виконаних операцій та відповідність сформульованих висновків отриманим результатам. Відступ від установленої методики або її неправильне

застосування можуть поставити під сумнів наукову обґрунтованість експертного дослідження, а отже, і достовірність його результатів.

Не менш важливою характеристикою достовірності висновку експерта є перевірюваність отриманих результатів, під якою пропонуємо розуміти можливість встановлення обґрунтованості сформульованих експертом висновків шляхом аналізу вихідних даних, застосованих методів і методик, послідовності проведених дослідницьких операцій та їх результатів. Така перевірюваність передбачає належне відображення у висновку експерта перебігу дослідження, використаних матеріалів, установлених ознак і властивостей об’єктів, проміжних результатів та логічного зв’язку між ними й остаточними висновками. Відтак достовірність експертного висновку має підтверджуватися не лише професійним авторитетом експерта чи категоричністю його відповідей, а й наявністю об’єктивних даних, які дозволяють перевірити правильність проведеного дослідження та обґрунтованість отриманих результатів.

Таким чином, методична коректність і перевірюваність результатів експертного дослідження становлять взаємопов’язані критерії оцінки достовірності висновку експерта. Перший характеризує відповідність процесу експертного пізнання науково обґрунтованим вимогам відповідної методики, тоді як другий відображає можливість незалежної перевірки дослідницьких операцій, отриманих результатів та обґрунтованості сформульованих висновків. Водночас перевірюваність не слід ототожнювати з обов’язковим відтворенням тотожних результатів повторного дослідження, оскільки така можливість залежить від характеру об’єктів, застосованих методів та умов проведення експертизи. Поєднання зазначених критеріїв створює необхідні передумови для об’єктивного оцінювання достовірності висновку експерта та визначення його доказового значення у кримінальному провадженні.

Відтак у контексті досліджуваної проблематики заслуговує на увагу позиція О. П. Макарової, яка пов’язує забезпечення достовірності висновку експерта з науковою обґрунтованістю застосованих методів дослідження, належною кваліфікацією експерта, якістю досліджуваних об’єктів та

дотриманням відповідних організаційно-правових умов проведення експертизи. Поділяючи зазначений підхід, вважаємо, що визначальне значення для оцінки достовірності висновку експерта мають методична коректність проведеного дослідження та перевірюваність його результатів. Остання передбачає можливість простежити послідовність дослідницьких операцій, встановити зв'язок між вихідними даними, проміжними результатами й остаточними висновками експерта, а також перевірити їх наукову та логічну обґрунтованість. Отже, достовірність висновку експерта повинна визначатися не лише за результатами його зіставлення з іншими доказами, а й на підставі критичного аналізу методологічних засад і фактичного перебігу експертного дослідження [95].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що висновок експерта є самостійним процесуальним джерелом доказів, специфіка якого зумовлена застосуванням спеціальних знань для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Водночас він не має наперед установленої доказової сили чи переваги порівняно з іншими доказами та підлягає оцінюванню на загальних засадах з точки зору належності, допустимості й достовірності. Належне використання висновку експерта у доказуванні передбачає дотримання встановленого законом порядку залучення експерта та проведення експертизи, забезпечення його незалежності й неупередженості, наявності необхідної професійної компетентності, а також реалізації процесуальних прав учасників кримінального провадження. При цьому перевірка достовірності висновку експерта має охоплювати аналіз наукової обґрунтованості застосованих методів і методик, повноти проведеного дослідження, логічної узгодженості отриманих результатів і сформульованих висновків, а також їх відповідності іншим фактичним даним, установленим у кримінальному провадженні. Важливе значення має використання передбачених кримінальним процесуальним законодавством засобів перевірки експертного висновку, зокрема допиту експерта для з'ясування обставин проведеного дослідження та обґрунтованості його результатів. Отже, оцінювання висновку

експерта має комплексний характер і спрямоване на визначення можливості та меж використання отриманих відомостей у кримінальному процесуальному доказуванні. Його результати повинні ґрунтуватися на всебічному, повному й неупередженому дослідженні висновку експерта як самостійного джерела доказів та у взаємозв'язку з іншими доказами, що забезпечує формування обґрунтованого внутрішнього переконання суду й ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення [206].

2.2.4. Оцінка значущості висновку експерта

Сучасний підхід до оцінки висновку експерта має передбачати не лише встановлення його належності, допустимості та достовірності, а й урахування процесуальних гарантій сторін, можливості критичної перевірки результатів застосування спеціальних знань, забезпечення незалежності експерта та наявності дієвих процесуальних засобів спростування експертного висновку, використаного стороною обвинувачення.

Висновок експерта належить до найбільш складних для оцінки процесуальних джерел доказів, адже формується в результаті застосування спеціальних знань у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла. Його оцінювання охоплює не лише аналіз змісту та результатів експертного дослідження, а й перевірку широкого кола обставин, пов'язаних із дотриманням установленого процесуального порядку, починаючи зі стадії підготовки та призначення експертизи.

У зв'язку з цим оцінка висновку експерта має ретроспективну та перспективну спрямованість: з одного боку, передбачає перевірку вже проведених дій і в цілому здійсненого експертного дослідження, а з іншого – визначення можливості подальшого використання його результатів у доказуванні. Доказове значення висновку експерта зумовлюється не лише змістом сформульованих висновків, а й законністю призначення та проведення експертизи, компетентністю експерта, достатністю й належністю наданих

матеріалів, обґрунтованістю вибору та коректністю застосування методик, а також узгодженістю отриманих результатів з іншими доказами у кримінальному провадженні [202].

Визначальними для оцінки висновка експерта є повнота проведеного дослідження, логічна послідовність викладу, наукова обґрунтованість отриманих результатів, внутрішня узгодженість висновку та відповідність сформульованих висновків змісту його дослідницької частини.

Одним із проблемних аспектів його оцінки є вплив суб'єктивного чинника на експертну діяльність, який може проявлятися під час визначення об'єктів дослідження, вибору та застосування методик і технічних засобів, інтерпретації отриманих результатів і формулювання підсумкових висновків. Найбільш суттєві ризики виникають у разі використання недостатньо апробованих методів, неповноти проведеного дослідження, виходу експерта за межі його спеціальних знань або формулювання ним висновків з питань, вирішення яких потребує правової оцінки.

Питання доказового значення висновку експерта досліджувалися в контексті його інформаційної цінності, процесуального порядку отримання та особливостей оцінювання. Зокрема, М. П. Климчук і С. І. Марко зосередили увагу на інформаційній цінності результатів експертного дослідження та можливостях їх використання у доказуванні [58]. Н. А. Панько розглянула практичні аспекти визначення доказового значення висновку експерта, запропонувавши вдосконалення порядку залучення експерта для забезпечення змагальності сторін [107]. А. С. Амеліна та Б. Л. Білоусов конкретизували обставини, що підлягають з'ясуванню під час оцінювання висновку експерта [3], тоді як В. П. Корж дослідила процесуальні підстави та криміналістичні рекомендації щодо визначення його доказового значення [68].

А. Ф. Волобуєв розмежував особливості оцінювання експертного висновку під час досудового розслідування та судового розгляду, наголосивши на значенні останнього для всебічної перевірки результатів експертного дослідження в умовах змагальності сторін [28].

Узагальнення наукових підходів свідчить про необхідність подальшого осмислення оцінювання значущості висновку експерта як визначення його здатності сприяти перевірці доказових версій, встановленню обставин кримінального провадження та обґрунтуванню процесуальних рішень. При цьому доцільно розмежовувати достовірність установлених експертом відомостей та їх доказове значення для вирішення завдань конкретного кримінального провадження.

Проведене узагальнення матеріалів слідчої та судової практики дозволяє узагальнити, що висновок експерта набуває у кримінальних провадженнях, у яких законодавець прямо передбачає обов'язковість проведення судової експертизи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи для встановлення причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану підозрюваного за наявності сумнівів щодо його осудності чи обмеженої осудності, встановлення віку особи за визначених законом умов, а також визначення розміру окремих видів шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [81].

На нашу думку, законодавче закріплення обов'язковості проведення експертизи за наведених обставин свідчить про особливе доказове значення результатів застосування спеціальних знань для встановлення відповідних фактів. Водночас обов'язковість проведення експертизи не означає надання її висновку наперед установленої доказової сили. У цьому контексті доцільно розмежовувати нормативно визначену необхідність отримання експертного висновку та фактичну значущість відомостей, що в ньому містяться, для доказування обставин конкретного кримінального провадження.

Насамперед особливе доказове значення має висновок судово-медичної експертизи, проведеної для встановлення причин смерті особи (п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України). Його значущість зумовлена необхідністю з'ясування медичних причин настання смерті, характеру патологічних і травматичних змін, можливого механізму їх виникнення та наявності причинного зв'язку між

виявленими ушкодженнями й смертю. Отримані результати можуть мати визначальне значення для перевірки версій щодо обставин події, встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками, а також кримінально-правової кваліфікації. При цьому експерт встановлює відповідні обставини в межах спеціальних медичних знань, тоді як юридична оцінка причинного зв'язку й інших елементів складу кримінального правопорушення належить до компетенції суб'єктів кримінального провадження [27; 29; 69; 88].

Особливої актуальності зазначене набуває під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із загибеллю осіб в умовах збройного конфлікту. За таких обставин судово-медичне дослідження може бути одним із небагатьох доступних способів отримання об'єктивної інформації про механізм заподіяння смертельних ушкоджень, особливо в разі втрати первинної слідової інформації або неможливості повноцінного дослідження місця події.

Не менш вагомим є висновок судово-медичної експертизи щодо встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України). Його значення для доказування у кримінальному провадженні полягає у встановленні медичних характеристик ушкоджень, їх локалізації, механізму та давності виникнення, а також ступеня тяжкості відповідно до встановлених критеріїв. Зазначені відомості необхідні для розмежування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, перевірки показань учасників провадження, встановлення обставин застосування насильства та вирішення питань кримінально-правової кваліфікації. Водночас значущість такого висновку залежить від того, наскільки повно встановлені експертом характеристики ушкоджень відповідають обставинам, що підлягають доказуванню у конкретному кримінальному провадженні.

Окреме місце посідає висновок судово-психіатричної експертизи, проведеної для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності або обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України). Його особлива значущість зумовлена необхідністю встановлення психічних розладів, їх характеру, ступеня

вираженості та впливу на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними у відповідний період. Результати такого дослідження мають істотне значення для вирішення питання про кримінальну відповідальність особи, а також можливість застосування примусових заходів медичного характеру. При цьому висновок експерта становить медичне підґрунтя для прийняття процесуальних і кримінально-правових рішень, однак не підміняє юридичного встановлення осудності чи неосудності.

Специфічним є доказове значення висновку експерта щодо встановлення віку особи (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України). Законодавець передбачає обов'язковість такого дослідження лише за сукупності двох умов: необхідності встановлення віку для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності та неможливості отримати відповідні відомості іншим способом. За таких обставин експертне дослідження спрямоване на визначення вікових характеристик особи на підставі об'єктивних біологічних показників. Його результати можуть мати вирішальне значення для встановлення досягнення особою віку кримінальної відповідальності та застосування спеціальних положень кримінального і кримінального процесуального законодавства щодо неповнолітніх. Водночас у разі встановлення не точної дати народження, а певного вікового інтервалу особливого значення набуває оцінювання меж точності експертного висновку та можливості використання отриманих результатів для вирішення конкретного правового питання.

Самостійний напрям становить оцінка значущості висновків експертиз, спрямованих на визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру та шкоди довкіллю, заподіяних кримінальним правопорушенням (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України). На відміну від попередніх підстав, обов'язковість експертного визначення розміру матеріальних збитків законодавець пов'язує з неможливістю потерпілого самостійно визначити їх розмір та відсутністю документа, що підтверджує відповідну шкоду. Отже, доказове значення такого висновку полягає у встановленні кількісних,

вартісних або інших спеціальних характеристик заподіяної шкоди, які неможливо належним чином визначити без застосування спеціальних знань.

У контексті розкриття доказової значущості висновку експерта слід звернутися до правової позиції, сформульованої об'єднаною палатою ККС ВС у справі № 420/1667/18. Предметом судового розгляду було кримінальне провадження за обвинуваченням осіб у замаху на крадіжку суцвіть соняшнику, вартість яких сторона обвинувачення визначила на підставі довідок підприємства та результатів відокремлення насіння від суцвіть, здійсненого слідчим. Водночас експертне дослідження для встановлення вартості предмета посягання та розміру матеріальних збитків не проводилося.

За результатами касаційного перегляду ВС звернув увагу на необхідність розмежування випадків, коли розмір матеріальних збитків може бути достовірно встановлений без застосування спеціальних знань, і випадків, коли встановлення відповідних обставин потребує проведення судової експертизи. Зокрема, Суд зазначив, що обов'язковість залучення експерта, передбачена п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України у редакції Закону України від 13 травня 2014 року № 1261-VII, має обмежений характер і не поширюється на випадки, коли для визначення розміру збитків достатньо загальнодоступних відомостей або простих арифметичних розрахунків. Водночас у розглянутому кримінальному провадженні визначення вартості рослинної сировини потребувало спеціальних знань, а тому відсутність висновку експерта не дозволяла вважати розмір заподіяної шкоди належним чином доведеним. Унаслідок цього ВС скасував судові рішення попередніх інстанцій та закрив кримінальне провадження у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості осіб у суді та вичерпанням можливостей їх отримання [135].

Наведена правова позиція підтверджує, що доказова значущість висновку експерта визначається передусім характером обставин, які підлягають встановленню, та об'єктивною необхідністю застосування спеціальних знань для їх достовірного з'ясування. При цьому відсутність експертного висновку у випадках, коли встановлення відповідних обставин неможливе без спеціальних

знань, може істотно впливати на достатність доказової сукупності та обґрунтованість прийнятих процесуальних рішень.

Водночас застосування зазначеної правової позиції потребує врахування дії кримінального процесуального закону в часі. ВС сформулював відповідний висновок на підставі положень ст. 242 КПК України в редакції Закону № 1261-VII, чинній під час досудового розслідування та розгляду кримінального провадження судами першої й апеляційної інстанцій. Натомість Законом України від 4 жовтня 2019 року № 187-IX, який набрав чинності 17 жовтня 2019 р., п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України було змінено, зокрема передбачено виняток щодо обов'язковості проведення експертизи для визначення розміру матеріальних збитків у випадках, коли потерпілий може самостійно визначити їх розмір і надав документ, що підтверджує відповідну шкоду. Отже, наведений приклад засвідчує вагоме значення спеціальних знань для встановлення фактичних обставин кримінального провадження, водночас питання обов'язковості проведення судової експертизи має вирішуватися з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства в редакції, чинній на момент вчинення відповідної процесуальної дії.

Залежно від характеру кримінального правопорушення для встановлення розміру матеріальних збитків можуть застосовуватися товарознавчі, економічні, будівельно-технічні, оціночно-будівельні й інші види експертних досліджень. Отримані результати використовуються для визначення розміру заподіяної шкоди, встановлення окремих кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення, обґрунтування цивільного позову та вирішення питань відшкодування збитків [34].

Особливості оцінки висновків щодо шкоди немайнового характеру зумовлені необхідністю розмежування встановлення психологічних наслідків протиправного впливу та юридичного визначення розміру належної компенсації. Висновок експерта може містити відомості про характер і вираженість психологічних змін, їх зв'язок із досліджуваними подіями й інші обставини, що потребують спеціальних психологічних знань. Проте остаточне

вирішення питання про грошову компенсацію моральної шкоди належить до компетенції суду.

У сучасній судовій практиці результати застосування комп'ютерного поліграфа в межах судової психологічної експертизи можуть набувати доказового значення за умови дотримання встановлених законодавством вимог до порядку проведення експертного дослідження, його об'єктивності та професійної компетентності експерта. При цьому слушно наголошують у науковій літературі, що необхідно розмежовувати результати позапроцесуального опитування із застосуванням поліграфа та висновок судового експерта, складений за результатами належним чином проведеної експертизи. На відміну від приватних перевірок, які не мають процесуального статусу судової експертизи, експертний висновок, отриманий із дотриманням законодавчих вимог, може використовуватися у кримінальному процесуальному доказуванні [170].

Процесуально належною формою отримання відомостей із використанням поліграфа є судова психологічна експертиза [26, с. 325–334], нормативні засади якої визначено пунктами 6.8, 6.8.1 та 6.8.2 розділу VI Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [136]. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» методики проведення судових експертиз, крім судово-медичних і судово-психіатричних, підлягають атестації та державній реєстрації [140], а згідно з п. 8 відповідного Порядку атестовані методики вносяться до Реєстру [137]. Отже, проведення такої експертизи потребує належного нормативно-методичного забезпечення та використання зареєстрованих методик [145].

Судова психологічна експертиза із застосуванням комп'ютерного поліграфа проводиться кваліфікованим судовим експертом-психологом із використанням науково обґрунтованих, валідних і надійних методик, які можуть поєднуватися з ретроспективним аналізом та психодіагностичними методами. Отриманий висновок є самостійним процесуальним джерелом

доказів, проте відповідно до ст. 94, 101 КПК України не має наперед встановленої доказової сили й підлягає оцінюванню за загальними правилами. При цьому перевіряються його належність, допустимість, достовірність, наукова обґрунтованість, компетентність експерта, дотримання методики та узгодженість результатів з іншими доказами [148, с. 360].

Спеціальні знання в галузі поліграфології можуть використовуватися шляхом залучення спеціаліста до процесуальних дій, надання консультацій і роз'яснень або проведення судової експертизи відповідно до ст. 71, 72, 228, 237, 238, 242, 332, 359, 360 КПК України [208, с. 107]. Водночас необхідно розмежовувати судову психологічну експертизу, результати якої оформлюються висновком експерта, та позапроцесуальне поліграфологічне опитування, що має переважно орієнтувальне значення для формування й перевірки слідчих версій, але не набуває автоматично статусу експертного висновку [209, с. 497]. Доказове значення результатів застосування поліграфа залежить від процесуальної форми їх отримання, науково-методичної обґрунтованості та змісту встановлених відомостей. Вони можуть опосередковано підтверджувати або спростовувати обставини кримінального провадження, однак потребують перевірки у сукупності з іншими доказами [50, с. 424].

Оцінювання висновку судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа охоплює формальну (логіко-процесуальну) та змістовну (спеціальну) перевірку, а за необхідності – допит експерта для з'ясування обставин проведення дослідження й обґрунтованості його результатів [204, с. 329; 213, с. 364–411]. При цьому перевіряються кваліфікація експерта, технічний стан обладнання, наукова обґрунтованість методик, повнота фіксації дослідницьких процедур, відповідність висновків отриманим результатам, добровільність участі особи та дотримання її процесуальних прав. Висновок також зіставляється з показаннями, речовими доказами, цифровими даними й іншими матеріалами провадження [111, с. 327]. У цьому контексті розмежовують правові (процесуальні) критерії оцінювання, пов'язані з належністю,

допустимістю та законністю проведення експертизи, і гносеологічні (пізнавальні), що охоплюють достовірність вихідних даних, придатність об’єктів дослідження та наукову обґрунтованість застосованих методів [150, с. 92]. Важливими передумовами достовірності висновку є належне отримання, збереження й надання експерту вихідної інформації, а також використання науково розроблених та атестованих методик [78].

Учені наголошують на необхідності перевірки професійної компетентності й атестації експерта, відповідності обладнання встановленим вимогам, добровільності дослідження, об’єктивності критеріїв інтерпретації фізіологічних реакцій та врахування чинників, здатних спричинити хибнопозитивні або хибнонегативні результати. А. Г. Вуйма застерігає від формулювання на підставі фізіологічних показників категоричних тверджень про винуватість особи, мотиви її поведінки чи джерела обізнаності [30]. Підвищення достовірності таких досліджень пов’язується з удосконаленням методичного забезпечення, запровадженням прозорих критеріїв оцінювання та дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства [31]. Відповідно, перевірка достовірності має охоплювати не лише остаточні висновки експерта, а й вихідні дані, дослідницькі процедури, результати та логічний зв’язок між ними [203]. Окремої уваги потребує підтвердження кваліфікації судового експерта за спеціальністю 14.1 «Психологічні дослідження», його освіти, спеціалізованої підготовки, атестації та належного матеріально-технічного забезпечення, оскільки поліграфологічна підготовка працівника правоохоронного органу не є тотожною набуттю кваліфікації судового експерта [203].

Недостатня визначеність правового регулювання застосування поліграфа у кримінальному провадженні зумовлює необхідність удосконалення нормативних положень [111, с. 319], зокрема шляхом прийняття спеціального закону або внесення змін до КПК України [99, с. 40]. Отже, доказове значення висновку судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа визначається законністю його отримання, науковою обґрунтованістю

дослідження, дотриманням прав учасників кримінального провадження та змістом установлених відомостей, а не самим фактом використання технічного засобу.

Висновки експертиз щодо шкоди довкіллю мають істотне значення для встановлення характеру, масштабів і наслідків негативного впливу на природні об’єкти, зокрема під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та воєнних злочинів [6]. Водночас передбачена ч. 2 ст. 242 КПК України обов’язковість проведення експертизи засвідчує необхідність застосування спеціальних знань для встановлення певних обставин, але не надає відповідному висновку наперед установленої доказової сили. Його значущість залежить від змісту отриманих результатів, зв’язку з предметом доказування та можливості використання для перевірки доказових версій і обґрунтування процесуальних рішень.

Організаційні особливості судово-експертної діяльності можуть впливати на процедуру перевірки висновків експертів. Державні спеціалізовані установи мають внутрішні механізми забезпечення якості досліджень і контролю за оформленням їх результатів [136; 140]. Натомість діяльність атестованих судових експертів, які не працюють у таких установах, не передбачає аналогічного постійного внутрішньоустановчого контролю, хоча й підлягає встановленим законодавством процедурам атестації та перевірки.

За таких умов оцінювання висновку експерта потребує перевірки його кваліфікації та повноважень, дотримання процесуальних вимог, повноти дослідження, наукової обґрунтованості методик і відповідності сформульованих висновків отриманим результатам. Водночас організаційно-правовий статус суб’єкта судово-експертної діяльності сам собою не визначає достовірності чи доказової значущості висновку. Вирішальними залишаються якість проведеного дослідження, дотримання законодавчих вимог та перевірюваність його результатів.

Отже, відмінності в організації судово-експертної діяльності зумовлюють необхідність диференційованого підходу до перевірки експертних висновків з

урахуванням наявних механізмів забезпечення їх якості. При цьому доказова значущість висновку експерта повинна визначатися не належністю експерта до державної установи чи здійсненням ним незалежної професійної діяльності, а фактичною спроможністю отриманих результатів підтверджувати або спростовувати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та сприяти прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень.

Окремої уваги в контексті оцінювання доказової значущості висновку експерта заслуговує його використання як засобу перевірки інших доказів у кримінальному провадженні. Значущість такого висновку може полягати не лише у встановленні нових фактичних обставин, а й у підтвердженні або спростуванні відомостей, отриманих з інших процесуальних джерел доказів, виявленні й усуненні суперечностей між ними, а також перевірці обґрунтованості версій сторін кримінального провадження. Зокрема, результати експертного дослідження можуть використовуватися для перевірки показань потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених, з'ясування відповідності повідомлених ними відомостей об'єктивним обставинам події, підтвердження або спростування версії сторони захисту, а також встановлення узгодженості фактичних даних, отриманих унаслідок проведення різних процесуальних дій [28; 67; 68; 71; 84].

Показовим у цьому аспекті є використання висновків судових інженерно-транспортних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами. Зокрема, у випадках, коли учасники дорожнього руху або очевидці події повідомляють суперечливі відомості щодо швидкості руху транспортних засобів, їх взаємного розташування, траєкторії руху, моменту виникнення небезпеки, дорожньої обстановки чи послідовності дій водіїв, виникає необхідність перевірки відповідності таких відомостей об'єктивним даним про механізм дорожньо-транспортної пригоди. За цих обставин проведення судової автотехнічної, транспортно-трасологічної або комплексної експертизи дозволяє із застосуванням спеціальних знань дослідити технічні характеристики події,

механізм взаємодії транспортних засобів, слідову інформацію та інші вихідні дані, необхідні для перевірки повідомлених учасниками провадження обставин.

Наприклад, якщо один із водіїв стверджує, що рухався з дозволеною швидкістю та не мав технічної можливості уникнути зіткнення, тоді як інший учасник події повідомляє про перевищення ним швидкості або несвоєчасне застосування гальмування, висновок експерта може мати істотне значення для перевірки відповідних тверджень. Зокрема, на підставі дослідження слідів гальмування, характеру й локалізації пошкоджень транспортних засобів, параметрів дорожньої обстановки та інших об’єктивних даних експерт у межах своєї компетенції може визначити окремі технічні характеристики дорожньо-транспортної пригоди, зокрема розрахункову швидкість руху, взаємне розташування транспортних засобів у певні моменти часу та наявність у водія технічної можливості запобігти зіткненню за визначених вихідних умов. Отримані результати дозволяють перевірити відповідність показань учасників події встановленим технічним обставинам, виявити суперечності між ними та визначити, які з повідомлених відомостей узгоджуються з результатами об’єктивного дослідження.

Водночас необхідно враховувати, що можливості такої перевірки залежать від повноти, достовірності та достатності вихідних даних, наданих експерту. Якщо експертне дослідження ґрунтується на альтернативних вихідних обставинах, повідомлених різними учасниками провадження, його результати можуть мати умовний характер і відображати технічні наслідки кожного із запропонованих варіантів розвитку події. За таких умов експерт не визначає достовірність показань конкретної особи як правове питання, а встановлює відповідність відповідних вихідних даних технічним закономірностям і результатам дослідження. Остаточне вирішення суперечностей між доказами належить до компетенції суб’єктів кримінального провадження, які здійснюють їх оцінювання.

Окремим напрямом визначення доказової значущості висновку експерта є кримінальні провадження, у яких встановлення обов’язкових ознак складу

кримінального правопорушення безпосередньо пов’язане з необхідністю дослідження природи, властивостей та видової належності предмета протиправного посягання. Насамперед це стосується кримінальних правопорушень, предметом яких виступають об’єкти, вилучені з цивільного обігу або обмежені в обігу, правомірне придбання, зберігання, використання чи переміщення яких потребує дотримання спеціального правового режиму, зокрема отримання відповідних дозволів або інших передбачених законодавством документів.

До таких предметів, залежно від особливостей кримінально-правової заборони, можуть належати вогнепальна та холодна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори, а також інші об’єкти, щодо яких законодавством установлено спеціальні правила обігу. Специфіка доказування у відповідних кримінальних провадженнях полягає в тому, що зовнішні ознаки предмета, його найменування, спосіб використання або відомості, зазначені в супровідних документах, не завжди дозволяють достовірно встановити його належність до категорії об’єктів, визначених кримінальним законом. З’ясування таких обставин може потребувати застосування спеціальних знань у галузі судової балістики, дослідження холодної зброї, вибухотехніки, хімії та інших галузей експертної діяльності.

Особливого значення зазначене набуває під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним переміщенням відповідних предметів через митний кордон України. У таких випадках результати експертного дослідження можуть бути необхідними для встановлення фактичних характеристик переміщуваних об’єктів, від яких залежить вирішення питання про наявність предмета контрабанди як обов’язкової ознаки відповідного складу кримінального правопорушення. Зокрема, експертне дослідження може забезпечувати встановлення належності вилученого предмета до вогнепальної чи холодної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, визначення хімічного складу, природи та

кількісних характеристик наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Водночас необхідно розмежовувати встановлення експертом спеціальних характеристик предмета та визначення його кримінально-правового статусу. Завдання експерта полягає у дослідженні фактичних властивостей об'єкта, його конструктивних, фізичних, хімічних або інших характеристик, що потребують спеціальних знань. Натомість вирішення питань про належність установлених властивостей до юридичних ознак предмета конкретного кримінального правопорушення, поширення на нього відповідного правового режиму, наявність або відсутність необхідних дозвільних документів, а також правильність кримінально-правової кваліфікації належить до компетенції уповноважених суб'єктів кримінального провадження.

За таких обставин висновок експерта може набувати особливо високої доказової значущості, тому що встановлені в ньому відомості становлять фактичне підґрунтя для підтвердження або спростування обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення. Якщо відповідні ознаки неможливо достовірно встановити без застосування спеціальних знань, відсутність належного експертного дослідження або істотні недоліки його проведення можуть унеможливити формування достатньої доказової сукупності для обґрунтування кримінально-правової кваліфікації. При цьому значущість висновку експерта визначається не формальною належністю досліджуваного об'єкта до категорії предметів з обмеженим обігом, а тим, наскільки результати експертизи дозволяють встановити фактичні характеристики, необхідні для доказування конкретної юридично значущої обставини.

Доцільність виокремлення кримінально-правової зумовленості доказової значущості висновку експерта, під якою запропоновано розуміти залежність його значення для доказування від здатності встановлених відомостей підтверджувати або спростовувати обставини, що становлять зміст обов'язкових чи кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення. Найвиразніше така залежність виявляється у провадженнях, де встановлення

властивостей предмета кримінального правопорушення потребує спеціальних знань. Водночас кримінально-правова значущість результатів експертного дослідження не надає висновку наперед установленої доказової сили.

Самостійним проявом доказової значущості висновку експерта є його перевірочна функція, яка полягає у підтвердженні, уточненні або спростуванні інших доказових відомостей, встановленні фактичного механізму події та перевірці доказових версій. При цьому значущість висновку визначається змістом установлених обставин та їх впливом на результати доказування, а не кількістю підтверджених чи спростованих відомостей. Доказова значущість висновку експерта визначається його фактичним впливом на встановлення обставин кримінального провадження та обґрунтованість процесуальних рішень.

Висновки до розділу 2

1. Обґрунтовано, що вільна оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні становить процесуально регламентовану інтелектуально-логічну діяльність, яка здійснюється на основі внутрішнього переконання суду та спрямовується на встановлення належності, допустимості, достовірності й доказового значення результатів експертного дослідження. Доведено, що свобода оцінки висновку експерта не передбачає необмеженого суддівського розсуду, адже реалізується в межах установлених кримінальним процесуальним законодавством вимог щодо всебічності, повноти й неупередженості дослідження обставин кримінального провадження, відсутності наперед установленої доказової сили кожного доказу та належного мотивування судових рішень.

Аргументовано, що внутрішнє переконання судді має комплексний характер, зумовлений взаємозв’язком гносеологічного, логічного, психологічного, юридичного та соціального аспектів. Під час оцінки висновку експерта слід ураховувати юридичний аспект, який запропоновано розглядати

через взаємодію національних процесуальних гарантій і конвенційних стандартів справедливого судового розгляду, відображених, зокрема у практиці ЄСПЛ. Такий підхід дозволяє визначити правові межі самостійності суду під час оцінювання результатів експертного дослідження, забезпечити можливість їх перевірки й оспорювання сторонами та запобігти необґрунтованому прийняттю або відхиленню висновку експерта.

2. Установлено, що специфіка оцінки висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів зумовлюється формуванням фактичних даних щодо предмету доказування шляхом застосування спеціальних знань особою, яка не здійснює судового доказування. Відтак оцінювальна діяльність суду не може обмежуватися встановленням загальних властивостей доказів, а потребує перевірки процесуальних передумов проведення експертизи, достатності вихідних даних, повноти дослідження, наукової обґрунтованості застосованих методів і методик, логічної узгодженості отриманих результатів та їх співвідношення з іншими доказами у кримінальному провадженні. При цьому перевірка зазначених характеристик не передбачає самостійного вирішення судом питань, що потребують спеціальних знань.

Запропоновано систематизувати напрями оцінки висновку експерта за двома взаємопов’язаними групами: процесуальною, що охоплює перевірку законності залучення експерта, дотримання порядку проведення експертизи, належності її процесуального оформлення та відповідності діяльності експерта межам його компетенції; змістовною, що передбачає аналіз повноти, наукової обґрунтованості, логічної послідовності експертного дослідження та відповідності отриманих результатів поставленим завданням. Доведено, що визначення доказового значення висновку експерта потребує послідовного здійснення його самостійної оцінки та подальшого зіставлення встановлених експертом фактичних даних з іншими доказами й обставинами кримінального провадження.

3. Сформульовано авторське визначення *процесуальних гарантій вільної оцінки судом висновку експерта у кримінальному провадженні* як нормативно

закріпленої системи вимог, процесуальних засобів і механізмів судового контролю, спрямованих на забезпечення незалежного, неупередженого, всебічного й обґрунтованого формування внутрішнього переконання суду щодо належності, допустимості, достовірності й доказового значення результатів експертного дослідження, а також запобігання їх формальному прийняттю або необґрунтованому відхиленню.

Обґрунтовано подвійний характер функціонального призначення зазначених гарантій, який полягає, з одного боку, у забезпеченні самостійності суду під час визначення доказового значення висновку експерта, а з іншого – у встановленні процесуальних меж реалізації такої самостійності шляхом нормативного визначення критеріїв оцінювання, забезпечення можливостей перевірки результатів експертного дослідження та обов'язковості мотивування відповідних судових рішень.

4. Запропоновано класифікацію процесуальних гарантій вільної оцінки висновку експерта судом за критерієм їх функціонального призначення, відповідно до якої виокремлено п'ять взаємопов'язаних груп: 1) інституційно-правові, що забезпечують незалежність суду, самостійність формування його внутрішнього переконання та недопущення надання висновку експерта наперед встановленої доказової сили; 2) нормативно-регулятивні, які визначають законодавчо встановлені критерії оцінки доказів, вимоги до законності отримання висновку експерта, компетентності й неупередженості експерта, а також допустимості доказової інформації, використаної під час експертного дослідження; 3) пізнавально-процесуальні, спрямовані на забезпечення безпосереднього дослідження висновку експерта, реалізацію процесуальних засобів перевірки його повноти, наукової обґрунтованості та узгодженості з іншими доказами кримінального провадження; 4) змагально-компенсаторні, що гарантують сторонам кримінального провадження рівні процесуальні можливості щодо подання, дослідження, перевірки та оспорювання висновків експертів; 5) контрольно-мотиваційні, які забезпечують відповідність судових рішень застосовним стандартам доказування, належне мотивування результатів

оцінки висновку експерта та можливість перевірки законності й обґрунтованості відповідних рішень судами вищих інстанцій.

У межах нормативно-регулятивних гарантій конкретизовано значення доктрини «плодів отруєного дерева» для вирішення питання про допустимість висновку експерта. Обґрунтовано необхідність установлення характеру та істотності порушень, допущених під час отримання доказової інформації, наявності причинного зв’язку між такими порушеннями й формуванням результатів експертного дослідження, а також з’ясування можливості одержання відповідних відомостей з незалежних законних джерел. Доведено, що використання експертом матеріалів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, потребує оцінки правових наслідків такого порушення для допустимості висновку експерта з урахуванням обставин його формування.

У контексті контрольно-мотиваційних гарантій визначено, що належне мотивування судом прийняття або відхилення висновку експерта є самостійним процесуальним засобом забезпечення обґрунтованості сформованого внутрішнього переконання та перевірюваності результатів судової оцінки. Водночас установлено, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» застосовується до доведеності винуватості особи на підставі сукупності доказів, а не передбачає вимоги безсумнівності кожного висновку експерта. Обґрунтовано, що дотримання відповідного стандарту доказування, належне мотивування судових рішень та можливість їх перегляду забезпечують процесуальний контроль за реалізацією свободи суддівського переконання без втручання в самостійність судової оцінки доказів.

5. Обґрунтовано, що допустимість висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів визначається дотриманням сукупності нормативно встановлених вимог, які регламентують підстави та порядок залучення експерта, проведення експертного дослідження, процесуальне оформлення його результатів і використання відповідної доказової інформації у кримінальному провадженні. Встановлення допустимості висновку експерта не може обмежуватися формальною перевіркою його відповідності вимогам ст. 102

КПК України, а потребує з'ясування законності процесуального походження досліджуваних об'єктів і матеріалів, належності повноважень експерта, дотримання прав учасників кримінального провадження та передбачених законом умов використання результатів експертного дослідження.

Установлено, що оцінка допустимості висновку експерта потребує диференційованого підходу до визначення характеру процесуальних порушень, допущених під час підготовки, проведення й оформлення результатів експертного дослідження. Зокрема, необхідно розмежовувати порушення, які безпосередньо впливають на законність отримання доказової інформації, недоліки процесуального оформлення, що можуть бути перевірені або усунені передбаченими законом засобами, та обставини, які стосуються насамперед наукової обґрунтованості й достовірності експертних висновків. Наявність окремих формальних недоліків не повинна автоматично зумовлювати визнання висновку експерта недопустимим без встановлення їх правового значення та передбачених законом процесуальних наслідків.

6. Запропоновано критеріальний алгоритм перевірки відповідності висновку експерта вимогам допустимості як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, що передбачає послідовне встановлення дев'яти взаємопов'язаних обставин: 1) законності залучення експерта та проведення судової експертизи; 2) належності правового статусу, компетенції та компетентності експерта, відсутності обставин, що виключають його участь у кримінальному провадженні; 3) законності походження, отримання, збереження та використання об'єктів експертного дослідження; 4) належності й достатності матеріалів, наданих для проведення експертизи, зокрема придатності порівняльних зразків і правильності визначення їх дослідницького призначення; 5) відповідності форми та змісту висновку експерта встановленим процесуальним вимогам; 6) дотримання вимог щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність; 7) забезпечення прав учасників кримінального провадження, засад змагальності та рівності процесуальних можливостей сторін; 8) дотримання процесуального порядку дослідження та використання висновку

експерта; 9) визначення характеру виявлених порушень, їх істотності та процесуальних наслідків.

7. З'ясовано, що достовірність висновку експерта є змістовою властивістю доказової інформації, яка характеризує відповідність установлених відомостей об'єктивній дійсності та визначається шляхом їх послідовної оцінки. Обґрунтовано взаємозв'язок об'єктивного складника достовірності, що охоплює фактичні дані та результати експертного дослідження, і суб'єктивного, пов'язаного з їх сприйняттям та інтерпретацією суб'єктом доказування. При цьому внутрішнє переконання суду є способом встановлення достовірності, а не самостійним критерієм її визначення.

Запропоновано здійснювати оцінювання достовірності висновку експерта шляхом поєднання внутрішньої перевірки, спрямованої на встановлення достатності вихідних даних, науково-методичної обґрунтованості, повноти та логічної узгодженості результатів дослідження, і зовнішньої, що передбачає їх зіставлення з іншими доказами кримінального провадження.

8. Визначено, що самостійними взаємопов'язаними критеріями оцінювання достовірності висновку експерта є методична коректність дослідження та перевірюваність його результатів. Методична коректність передбачає відповідність проведених дослідницьких операцій науково обґрунтованим методам і методикам, дотримання послідовності їх застосування та обґрунтованість сформульованих висновків. Запропоновано під перевірюваністю розуміти можливість встановлення обґрунтованості експертних висновків шляхом аналізу вихідних даних, застосованих методик, перебігу дослідження, проміжних і кінцевих результатів та логічного зв'язку між ними.

Обґрунтовано необхідність забезпечення належних процесуальних можливостей перевірки достовірності висновку експерта, зокрема шляхом його допиту відповідно до ст. 356 КПК України та використання фахової допомоги спеціаліста. Доведено, що реалізація сторонами права на дослідження й оспорювання експертного висновку в поєднанні із самостійним оцінюванням

судом його достовірності та належним мотивуванням прийнятих рішень сприяє запобіганню некритичному сприйняттю результатів експертного дослідження й формуванню обґрунтованого внутрішнього переконання суду.

9. Доведено, що оцінка значущості висновку експерта є самостійним змістовим напрямом оцінювальної діяльності, спрямованим на визначення його фактичної ролі у встановленні обставин кримінального провадження, перевірці доказових версій та обґрунтуванні процесуальних рішень. На відміну від належності, допустимості й достовірності, значущість характеризує вплив результатів експертного дослідження на процес доказування. Встановлено ретроспективну спрямованість оцінювання висновку експерта, що охоплює перевірку законності та обґрунтованості його отримання, і перспективну, пов’язану з визначенням можливостей подальшого використання встановлених відомостей.

Виокремлено перевірочну функцію висновку експерта, яка полягає у підтвердженні, уточненні або спростуванні інших доказів, виявленні суперечностей та перевірці доказових версій. Визначено, що за використання альтернативних вихідних даних результати експертного дослідження можуть мати умовний характер, а встановлення достовірності відповідних обставин належить до компетенції суб’єктів доказування. Доведено динамічний характер значущості висновку експерта, яка змінюється залежно від стадії кримінального провадження, змісту інших доказів та результатів їх оцінювання.

Наголошено на необхідності розмежування висновку психологічної експертизи із застосуванням поліграфа як процесуального джерела доказів і результатів позапроцесуального поліграфологічного опитування, що можуть мати орієнтувальне значення. Визначено, що оцінювання результатів відповідної експертизи потребує перевірки компетентності експерта, добровільності участі особи, належності обладнання, наукової обґрунтованості методик, правильності інтерпретації показників та врахування ризиків помилкових результатів. Наголошено на неприпустимості використання поліграфа для категоричного встановлення винуватості особи або підміни судового оцінювання доказів.

РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ НА РІЗНИХ СТАДІЯХ ТА В ОКРЕМИХ ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Особливості оцінки висновку експерта слідчим суддею при здійсненні судового контролю під час досудового розслідування кримінального провадження

Оцінювання висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів здійснюється не лише судом під час судового розгляду, а й слідчим суддею в межах реалізації повноважень із судового контролю на стадії досудового розслідування.

Ураховуючи викладені у науковій літературі позиції [93; 177; 201] можемо зауважити, що судовий контроль під час досудового розслідування – це врегульована кримінальним процесуальним законодавством діяльність слідчого судді, спрямована на забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження шляхом перевірки законності й обґрунтованості процесуальних рішень, дій чи бездіяльності уповноважених суб'єктів, вирішення питань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволів на проведення визначених законом процесуальних дій та здійснення інших контрольних повноважень у межах установленої компетенції.

Аналіз наукових підходів до оцінювання висновку експерта слідчим суддею свідчить про дискусійність меж такої діяльності. О. О. Торбас обґрунтовує необхідність законодавчого закріплення повноважень слідчого судді визнавати очевидно недопустимі докази [176], тоді як В. В. Михайленко розмежовує оцінювання їх допустимості під час судового контролю та остаточне вирішення цього питання судом [96]. Ю. Є. Радзієвський наголошує на необхідності повноцінного оцінювання доказів навіть за застосування стандарту обґрунтованої підозри, застерігаючи від формального характеру такої діяльності

[143; 144]. На нашу думку, оцінювання висновку експерта слідчим суддею має бути достатнім для для вирішення конкретного процесуального питання в межах судового контролю, без вирішення питання про його остаточне доказове значення для встановлення винуватості чи невинуватості особи, що належить до повноважень суду під час розгляду кримінального провадження по суті

А. Ф. Волобуєв звертає увагу на особливості оцінювання експертного висновку на стадії досудового розслідування [28], а О. В. Баулін та О. І. Ізотов досліджують процесуальні й криміналістичні аспекти його перевірки [11]. Вважаємо, що обмеженість процесуальних засобів дослідження висновку експерта не знижує вимог до обґрунтованості рішення слідчого судді. Водночас оцінювання має охоплювати не лише законність отримання висновку, а й узгодженість його змісту, належність вихідних даних і наявність істотних суперечностей. З урахуванням положень В. В. Бажанюка щодо змагальності сторін під час проведення експертизи [10] обґрунтовано необхідність застосування однакових критеріїв оцінювання експертних висновків незалежно від сторони, яка ініціювала їх отримання.

Окремого значення набувають процесуальні передумови проведення експертизи, зокрема примусове відібрання біологічних зразків, проблеми нормативного регулювання якого досліджували О. А. Лейба [86] та Є. В. Тирлич [172]. На нашу думку, вирішення відповідних клопотань потребує перевірки не лише необхідності майбутнього експертного дослідження, а й законності та пропорційності втручання у права особи. Отже, специфіка оцінювання висновку експерта слідчим суддею визначається поєднанням доказового та правозахисного аспектів судового контролю, що передбачає перевірку достатності фактичних і правових підстав для ухвалення конкретного процесуального рішення без остаточного вирішення питань доказування.

З огляду на викладене пропонуємо розглядати оцінку висновку експерта слідчим суддею як здійснювану в межах судового контролю інтелектуально-процесуальну діяльність, спрямовану на встановлення належності, допустимості, достовірності та доказової значущості відомостей, викладених у

висновку експерта, для вирішення конкретного процесуального питання без остаточного визначення доказової сили такого висновку під час судового розгляду кримінального провадження по суті.

Водночас діяльність слідчого судді, пов’язану з перевіркою необхідності призначення експертизи, отримання зразків для її проведення або продовження строку досудового розслідування у зв’язку з незавершеністю експертних досліджень, доцільно розглядати як окремий напрям судового контролю за передумовами формування експертного доказу. Таке розмежування дозволяє уникнути необґрунтованого ототожнення оцінювання вже отриманого висновку експерта з оцінюванням потенційного значення результатів майбутнього експертного дослідження.

Попри те, що слідчий суддя не вирішує питання про винуватість особи та не здійснює остаточного оцінювання доказів у кримінальному провадженні, виконання покладених на нього процесуальних функцій у низці випадків потребує дослідження й оцінювання відомостей, отриманих за результатами застосування спеціальних знань.

Висновок експерта може враховуватися під час вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що ілюструють обставини справи № 991/5673/24, відображені в ухвалі Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13 серпня 2024 р. та окремій думці судді щодо цього рішення. Зокрема, детектив Національного антикорупційного бюро України звернувся з клопотанням про накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації та відшкодування шкоди, посилаючись, серед іншого, на результати експертних досліджень, якими встановлено розмір шкоди, завданої охоронюваним законом інтересам ПрАТ «НЕК «Укренерго», у сумі понад 10 млн грн. Ухвалою від 2 липня 2024 р. слідчий суддя Вищого антикорупційного суду задовольнив клопотання про арешт майна, визнавши недоведеними підстави для забезпечення спеціальної конфіскації, проте встановивши достатність підстав для забезпечення можливого відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Апеляційна палата Вищого

антикорупційного суду ухвалою від 13 серпня 2024 р. залишила зазначене рішення без змін [180].

Водночас в окремій думці один із суддів апеляційної інстанції висловив незгоду з таким рішенням, звернувши увагу на відсутність заявленого цивільного позову, а також відомостей про оцінку вартості майна, на яке накладено арешт, що, на його переконання, унеможливлювало належне встановлення співмірності застосованого заходу забезпечення кримінального провадження розміру ймовірно заподіяної шкоди [102].

Отже, висновок експерта може використовуватися слідчим суддею для встановлення фактичних обставин, необхідних для вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема визначення розміру ймовірно заподіяної шкоди під час розгляду клопотання про арешт майна. Водночас результати експертного дослідження, навіть за умови підтвердження ними розміру шкоди, не усувають необхідності самостійної перевірки слідчим суддею інших передбачених законом підстав застосування відповідного заходу, включно з його необхідністю та співмірністю. Отже, оцінювання висновку експерта в межах судового контролю має цільовий характер і здійснюється у взаємозв’язку з іншими матеріалами кримінального провадження та процесуальними умовами ухвалення відповідного рішення.

В іншій справі слідчим суддею оцінювався висновок експерта під час розгляду клопотання про скасування арешту майна. Слідчий суддя дослідив висновок експерта, відповідно до якого вилучені респіраторні маски належали до протиаерозольних фільтрувальних напівмасок і не були медичними виробами. Зважаючи на те, що прокурор не спростував зазначених обставин, слідчий суддя дійшов висновку про відсутність достатніх правових підстав для подальшого застосування арешту майна та задовольнив відповідне клопотання [189]. Наведений приклад демонструє значення висновку експерта для перевірки фактичних підстав застосування заходу забезпечення кримінального провадження.

Прикладом використання висновку експерта слідчим суддею є справа за фактом імовірного привласнення бюджетних коштів, у якій проведено судово-економічну експертизу. З урахуванням результатів судово-товарознавчої експертизи експертним дослідженням було документально підтверджено розмір імовірно заподіяної матеріальної шкоди в сумі майже 500 тис. грн. Зазначений висновок експерта був одним із матеріалів кримінального провадження, які враховувалися слідчою суддею під час розгляду клопотання про скасування арешту автомобіля Toyota Land Cruiser Prado 150. За результатами судового розгляду в задоволенні клопотання було відмовлено, зокрема з огляду на необхідність збереження арештованого майна як речового доказу [187]. Цей приклад засвідчує, що висновок експерта може використовуватися слідчим суддею під час перевірки фактичних обставин кримінального провадження, які мають значення для вирішення питання про подальше застосування заходів його забезпечення. Водночас результати експертного дослідження оцінюються у взаємозв'язку з іншими матеріалами провадження, а їх доказова значущість визначається предметом судового контролю.

Іншим прикладом використання результатів експертних досліджень слідчим суддею під час здійснення судового контролю є кримінальне провадження, обставини якого відображені в матеріалах судової справи № 306/1235/24. Зокрема, під час досудового розслідування було проведено судову технічну експертизу документів, за результатами якої складено висновок експерта № СЕ-17/107-24/6654-ДД, а також судову трасологічну експертизу транспортного засобу, оформлену висновком експерта № СЕ-19/107-24/6655-КДТЗ. Під час розгляду клопотання про скасування арешту майна слідчий суддя врахував факт проведення зазначених експертних досліджень та інші матеріали кримінального провадження. За результатами розгляду клопотання було частково задоволено, зокрема скасовано арешт ключа запалювання автомобіля BMW, тоді як в іншій частині заявлених вимог відмовлено [188]. Наведений приклад демонструє, що під час здійснення судового контролю значення можуть мати не лише відомості, встановлені за результатами експертного дослідження,

а й сам факт його проведення, який враховується під час перевірки необхідності подальшого застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Значення результатів експертного дослідження для здійснення судового контролю простежується також під час вирішення слідчим суддею питання про продовження строку досудового розслідування. Так, ухвалою Вищого антикорупційного суду від 26 грудня 2024 року у справі № 991/14118/24 було продовжено строк досудового розслідування до восьми місяців, зокрема з огляду на необхідність отримання висновків судових комп'ютерно-технічних та судово-економічної експертиз. Слідчий суддя врахував складність кримінального провадження, тривалість проведення експертних досліджень, а також вагомість доказового значення відомостей, які передбачалося встановити за їх результатами [184].

Показовим прикладом оцінювання слідчим суддею необхідності отримання висновків експертів під час здійснення судового контролю є ухвала Вищого антикорупційного суду від 17 березня 2021 року у справі № 991/1761/21. У межах кримінального провадження детектив звернувся з клопотанням про продовження строку досудового розслідування до дванадцяти місяців, обґрунтовуючи його, зокрема, необхідністю проведення та завершення низки призначених судових експертиз, серед яких експертизи звукозапису, комп'ютерно-технічна та семантико-текстуальні експертизи.

Розглядаючи клопотання, слідчий суддя звернув увагу на відсутність належного підтвердження можливості завершення відповідних експертних досліджень протягом додаткового чотиримісячного строку, на який сторона обвинувачення просила продовжити досудове розслідування. Зокрема, матеріали клопотання не містили достатніх відомостей про прийняття окремих експертиз до виконання, а повідомлення експертних установ свідчили про тривалі строки їх проведення. Щодо однієї з експертиз звукозапису зазначалося, що її виконання потребуватиме щонайменше сімнадцяти місяців, тобто виходитиме за межі строку, на який детектив просив продовжити досудове розслідування [183].

За таких обставин слідчий суддя визнав необґрунтованими доводи сторони обвинувачення щодо необхідності продовження строку досудового розслідування для проведення або завершення зазначених експертиз, оскільки вони не підтверджувалися об'єктивними даними про можливість одержання відповідних висновків у запропонований строк [183].

Наведений приклад засвідчує, що під час здійснення судового контролю слідчий суддя оцінює не лише необхідність отримання висновку експерта для встановлення обставин кримінального провадження, а й реальність його одержання протягом додаткового процесуального строку, обґрунтованість причин незавершення експертного дослідження та належність підтвердження таких обставин стороною обвинувачення. Отже, факт призначення судової експертизи або відсутність її результатів не становить безумовної підстави для продовження строку досудового розслідування. Вирішення цього питання потребує перевірки конкретних обставин, які об'єктивно зумовлюють необхідність додаткового часу для отримання доказової інформації.

Наведений приклад засвідчує, що під час здійснення судового контролю предметом оцінювання слідчого судді може бути не лише вже отриманий висновок експерта, а й обґрунтованість необхідності його одержання, зокрема з погляду доказового значення очікуваних результатів експертного дослідження та наявності об'єктивних причин, які перешкоджали завершенню експертизи у встановлений строк. Відтак перспективна оцінка значущості майбутнього висновку експерта може впливати на прийняття процесуального рішення про продовження строку досудового розслідування.

Ще одним важливим аспектом реалізації функції судового контролю є надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків для проведення експертизи, а також здійснення інших повноважень, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Аналіз судової практики вирішення клопотань про примусове відібрання біологічних зразків для проведення експертизи засвідчує наявність низки проблемних питань, пов'язаних із визначенням достатності підстав для застосування такого процесуального примусу,

встановленням необхідності проведення експертного дослідження й оцінюванням його потенційного доказового значення. Заслуговує уваги неоднаковий підхід слідчих суддів до встановлення процесуальних передумов примусового відібрання зразків, зокрема щодо необхідності документального підтвердження факту призначення відповідної судової експертизи.

Так, ухвалою Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська задоволено клопотання слідчого про примусове відібрання зразків крові, букального епітелію, відбитків та відтисків рук і долонь у межах кримінального провадження щодо застосування вогнепальної зброї, внаслідок чого загинули дві особи. Обґрунтовуючи прийняте рішення, слідчий суддя виходив із доведеності необхідності проведення експертних досліджень, результати яких могли бути використані для встановлення обставин кримінального правопорушення [181].

Натомість ухвалою Богунського районного суду м. Житомира відмовлено в задоволенні клопотання про примусове відібрання зразків букального епітелію у підозрюваного для проведення молекулярно-генетичної експертизи. Попри відмову підозрюваного від добровільного надання відповідних зразків, слідчий суддя визнав клопотання недостатньо обґрунтованим, зокрема через відсутність доказів призначення судової експертизи, для проведення якої передбачалося використати зазначені зразки [182].

Порівняння наведених судових рішень актуалізує питання про співвідношення фактичної необхідності отримання біологічних зразків і формального підтвердження призначення експертизи. Положення ст. 245 КПК України визначають процесуальний порядок отримання зразків для експертизи, проте не встановлюють безпосередньої вимоги щодо обов’язкового попереднього призначення експертизи як самостійної умови надання дозволу на їх примусове відібрання. Водночас відсутність відповідного процесуального документа може ускладнювати перевірку слідчим суддею мети отримання зразків, їх зв’язку з предметом запланованого експертного дослідження та необхідності застосування примусу. Відтак проблемним видається як формальне ототожнення відсутності документа про призначення експертизи з відсутністю

підстав для відібрання зразків, так і надання дозволу на таке відібрання без належного обґрунтування їхнього значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Інший проблемний аспект простежується в ухвалі Звягельського міськрайонного суду Житомирської області, постановленій за результатами розгляду клопотання про примусове відібрання букального епітелію у неповнолітньої особи для проведення молекулярно-генетичного дослідження у кримінальному провадженні щодо зникнення безвісти військовослужбовця. Відмовляючи в задоволенні клопотання, слідча суддя звернула увагу на відсутність доказів призначення експертизи, недостатню конкретизацію порядку примусового отримання біологічних зразків і неналежне обґрунтування необхідності втручання у права неповнолітнього [186].

Зазначене рішення порушує питання про межі допустимого процесуального примусу під час отримання біологічних зразків у осіб, які не мають статусу підозрюваного, зокрема неповнолітніх родичів осіб, місцеперебування яких невідоме. У таких випадках потенційна доказова значущість результатів молекулярно-генетичного дослідження має оцінюватися у взаємозв’язку з характером і ступенем втручання у фізичну недоторканність і приватне життя особи, можливістю застосування менш обтяжливих способів отримання необхідної інформації, а також наявністю додаткових процесуальних гарантій захисту прав неповнолітнього.

Таким чином, аналіз наведених судових рішень дає підстави виокремити чотири взаємопов’язані проблеми правозастосування: по-перше, неоднозначність підходів до визначення достатності обґрунтування необхідності проведення експертизи та її документального підтвердження; по-друге, невизначеність щодо процесуальної послідовності призначення судової експертизи та примусового відібрання біологічних зразків, зокрема стосовно того, чи має експертиза бути призначена на момент звернення до слідчого судді з відповідним клопотанням, чи її призначення допускається після отримання судового дозволу на відібрання зразків; по-третє, складність оцінювання

обґрунтованості примусового відібрання біологічних зразків з огляду на потенційне доказове значення результатів експертного дослідження, які на момент розгляду клопотання ще не отримані; по-четверте, необхідність забезпечення належного балансу між завданнями кримінального провадження та гарантіями прав, свобод і законних інтересів особи, щодо якої передбачається застосування відповідного процесуального примусу.

На нашу думку, під час вирішення відповідних клопотань слідчий суддя має оцінювати не лише формальне дотримання процесуальних вимог, а й сукупність обставин, які підтверджують необхідність отримання зразків, їх придатність для вирішення конкретних експертних завдань, неможливість або істотну ускладненість досягнення відповідної мети менш обтяжливими засобами та пропорційність передбачуваного втручання у права особи. При цьому перспективне оцінювання доказового значення майбутнього висновку експерта не повинно підмінятися припущенням про його наперед визначену достовірність чи доказову силу.

Отже, особливість судового контролю в зазначеній категорії проваджень полягає в тому, що слідчий суддя фактично оцінює передумови формування майбутнього доказу у вигляді висновку експерта, а не сам висновок експерта як завершений результат застосування спеціальних знань. Це зумовлює необхідність розмежування оцінювання висновку експерта й оцінювання обґрунтованості процесуальних дій, спрямованих на його отримання.

Особливості оцінки висновку експерта слідчим суддею полягає в його функціональній обумовленості предметом судового контролю та процесуальним питанням, що підлягає вирішенню. Так, під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу результати експертного дослідження можуть використовуватися для перевірки обґрунтованості підозри, встановлення обставин, на які посилаються сторони кримінального провадження, та оцінювання достатності фактичних підстав для прийняття відповідного рішення. Водночас встановлення обґрунтованості підозри не є тотожним доведенню

винуватості особи, а тому оцінювання висновку експерта здійснюється виключно в межах завдань відповідної процедури судового контролю.

Прикладом оцінки висновку експерта слідчим суддею під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу є кримінальне провадження № 22014150000000018, обставини якого відображені в ухвалі Центрального районного суду м. Миколаєва від 8 травня 2014 р. У межах зазначеного провадження слідчий звернувся з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, підозрюваної у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111 та ч. 1 ст. 263 КК України.

На підтвердження обґрунтованості підозри стороною обвинувачення, серед інших матеріалів кримінального провадження, було надано висновок експерта НДЕКЦ УМВС України в Миколаївській області № 734 від 30 квітня 2014 р., відповідно до якого вилучений під час обшуку автомобіля пістолет STALKER 917S є нестандартною вогнепальною зброєю. Оцінюючи зазначений висновок у сукупності з протоколами обшуків, огляду вилучених предметів та іншими матеріалами кримінального провадження, слідчий суддя дійшов висновку про обґрунтованість повідомленої особі підозри. Водночас, визнавши недоведеними обставини, які б свідчили про недостатність застосування більш м’яких запобіжних заходів, слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про тримання під вартою та застосував до підозрюваного цілодобовий домашній арешт [190].

Наведений приклад засвідчує, що під час здійснення судового контролю висновок експерта може використовуватися для перевірки фактичної обґрунтованості підозри, зокрема встановлення обставин, які потребують застосування спеціальних знань. Водночас підтвердження експертним шляхом окремих обставин кримінального правопорушення та визнання підозри обґрунтованою не зумовлюють автоматичного застосування запобіжного заходу, про який клопоче сторона обвинувачення. Слідчий суддя має самостійно перевірити наявність передбачених кримінальним процесуальним законом

ризиків, а також достатність чи недостатність більш м’яких запобіжних заходів для їх запобігання.

Подібні аспекти відображені в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 27 листопада 2023 р. у справі № 991/9448/23. У межах кримінального провадження за підозрою у заволодінні майном в особливо великому розмірі сторона обвинувачення обґрунтовувала підозру сукупністю доказів, серед яких були висновки експертів № 239/1-2/23 від 29 вересня 2023 р. та № 92/4 від 20 грудня 2022 р.

Водночас сторона захисту поставила під сумнів обґрунтованість одного з висновків експертів, посилаючись на залежність його результатів від вихідних даних щодо ринкової вартості товару. На підтвердження своєї позиції захистом було надано, зокрема, висновок будівельно-технічної експертизи № 1448/12-2022 від 30 грудня 2022 р. та довідку спеціаліста, складену за результатами аналізу висновку експертів сторони обвинувачення. Дослідивши надані сторонами матеріали, слідчий суддя дійшов висновку про наявність достатніх фактичних підстав для визнання підозри обґрунтованою, наголосивши, що під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу не здійснюється остаточне встановлення винуватості особи [185].

Наведений приклад демонструє специфіку оцінювання висновку експерта в межах судового контролю, коли його зміст і обґрунтованість стають предметом процесуальної дискусії між сторонами кримінального провадження. При цьому слідчий суддя оцінює відповідні матеріали в обсязі, необхідному для перевірки обґрунтованості підозри, тоді як остаточне вирішення суперечностей між експертними висновками та встановлення їх доказової сили належить до завдань подальшого кримінального провадження.

Специфіка оцінки висновку експерта слідчим суддею визначається предметом і завданнями судового контролю на стадії досудового розслідування. Відомості, встановлені експертом, можуть підтверджувати обставини, необхідні для обґрунтування підозри, однак не мають наперед визначеної доказової сили, не замінюють перевірки інших підстав застосування

запобіжного заходу та не вирішують питання про винуватість особи. Попри закріплені ст. 94 КПК України загальні критерії оцінювання доказів, на практиці перевірка висновку експерта слідчим суддею переважно зосереджується на його належності до предмета конкретного судового провадження, тоді як допустимість і достовірність, зокрема науково-методична обґрунтованість результатів дослідження, не завжди підлягають поглибленій перевірці. Це зумовлює необхідність розмежування обмеженості предмета судового контролю та повноти оцінки висновку експерта в його межах, оскільки вирішення конкретного процесуального питання потребує належної перевірки доказових матеріалів без остаточного визначення їх значення для встановлення винуватості особи.

3.2. Особливості оцінки висновку експерта судом під час розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції

Під час оцінки висновку експерта суд ураховує позиції та аргументи інших учасників кримінального провадження, проте остаточну оцінку висновку експерта здійснює самостійно відповідно до свого внутрішнього переконання.

Предметом оцінки у широкому розумінні є результати проведеного експертного дослідження, тоді як у вузькому він охоплює конкретні властивості та характеристики висновку експерта як процесуального джерела доказів і документа, у якому відображено перебіг та результати застосування спеціальних знань. При цьому важливого значення набуває визначення того, який саме аспект висновку підлягає оцінюванню, зокрема його процесуальна, змістовна чи науково-методична складова. Повнота й обґрунтованість такої оцінки безпосередньо залежать від визначеності й наукової розробленості критеріїв, за якими вона здійснюється.

За результатами оцінки висновку експерта можливі різні процесуальні рішення залежно від установлених характеристик такого висновку. Зокрема: 1) якщо висновок є повним, обґрунтованим і має значення для встановлення

обставин кримінального провадження, він оцінюється у сукупності з іншими доказами та використовується у доказуванні; 2) у разі встановлення його неповноти може виникнути необхідність у проведенні додаткової експертизи; 3) недостатня ясність або зрозумілість окремих положень висновку може зумовити потребу в допиті експерта для їх роз'яснення чи уточнення; 4) необґрунтованість висновку, виникнення сумнівів у його правильності або суперечність іншим матеріалам кримінального провадження можуть слугувати підставою для вирішення питання про проведення повторної експертизи; 5) якщо за результатами оцінювання суд не погоджується з висновком експерта, таке рішення має бути належним чином вмотивоване у відповідному судовому рішенні [57, с. 174].

Підставами оцінки висновку експерта є критерії, що становлять основу для формування судом відповідних оціночних суджень. Без їх визначення належна й обґрунтована оцінка результатів експертного дослідження є неможливою. Такими критеріями виступають норми права, професійні знання судді, положення науки та судово-експертної практики, обставини кримінального провадження, пов'язані з предметом експертизи, а також відповідні наукові й довідкові джерела.

У фаховій літературі виокремлюються різні аспекти висновку експерта, що підлягають оцінюванню судом. До предмета такої оцінки відносять його належність, допустимість, достовірність і доказове значення, компетентність експерта, обґрунтованість та інформативність висновку; процесуально-організаційну, фактичну, методичну, логічну, мовну та ілюстративну складові; дотримання процесуальних вимог, повноту й аргументованість сформульованих висновків, їх узгодженість з іншими доказами, а також відповідність юридичним, гносеологічним та етичним критеріям [106, с. 730].

Отже, предмет оцінки висновку експерта охоплює сукупність взаємопов'язаних аспектів, чітке розмежування яких не завжди є можливим з огляду на комплексний характер такого оцінювання. У зв'язку з цим відповідні властивості та характеристики висновку мають досліджуватися не ізольовано, а

в їх взаємозв'язку та сукупності. Обґрунтованість результатів такої оцінки значною мірою залежить від правильного визначення критеріїв, за якими вона здійснюється. Загальні критерії оцінювання висновку експерта є єдиними на різних стадіях кримінального провадження. Водночас порядок і характер їх застосування мають певну специфіку, зумовлену завданнями відповідної стадії та особливостями здійснюваної в її межах процесуальної діяльності.

На стадії досудового розслідування слідчий і прокурор оцінюють докази з огляду на наявність підстав для прийняття відповідних процесуальних рішень, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також перспективу доведення обвинувачення в суді. Під час судового провадження оцінювання доказів спрямоване на встановлення доведеності або недоведеності винуватості особи та ухвалення на цій основі відповідного судового рішення [160, с. 45].

Аналітична діяльність з оцінювання висновку експерта охоплює декілька взаємопов'язаних напрямів: формальну (логіко-процесуальну) оцінку, змістовну (спеціальну) оцінку результатів експертного дослідження, а за необхідності також допит експерта з метою уточнення та роз'яснення положень наданого ним висновку [213, с. 364-411].

Формальна (логіко-процесуальна) оцінка висновку експерта охоплює такі напрями: 1) перевірку дотримання процесуальних вимог під час призначення та проведення експертизи; 2) встановлення відповідності об'єктів, наданих експерту, тим об'єктам, які фактично були ним досліджені; 3) оцінювання повноти й обсягу проведеного дослідження, а також ясності сформульованих висновків; 4) аналіз логічної обґрунтованості висновків експерта; 5) визначення належності встановлених у результаті експертного дослідження відомостей до обставин конкретного кримінального провадження; 6) зіставлення висновків експерта з іншими доказами, наявними у матеріалах кримінального провадження.

Змістовна (спеціальна) оцінка висновку експерта охоплює: 1) визначення достатності кількості та обсягу об'єктів, наданих для вирішення поставлених

перед експертом питань; 2) оцінювання придатності об’єктів дослідження та правильності вихідних даних; 3) аналіз застосованої експертом методики, зокрема її відповідності науково обґрунтованим і апробованим методам та методикам експертного дослідження; 4) оцінювання повноти проведеного дослідження, що передбачає встановлення дотримання передбачених обраною методикою процедур; 5) перевірку правильності опису та інтерпретації виявлених ознак об’єктів; 6) оцінювання наукової обґрунтованості проміжних і кінцевих висновків; 7) оцінювання компетентності експерта. Остання визначається з урахуванням його професійної підготовки та здатності належним чином вирішувати поставлені завдання і потребує комплексного аналізу змісту та результатів проведеного дослідження. Сукупність зазначених операцій дає змогу сформувати судження щодо обґрунтованості та достовірності сформульованих експертом висновків [8, с. 110-113].

Допит експерта в суді є одним із допоміжних процесуальних засобів дослідження та оцінювання його висновку. Проведення допиту дає змогу з’ясувати положення висновку, які потребують додаткового пояснення, уточнити зміст сформульованих експертом суджень та усунути труднощі в їх розумінні. Під час допиту експерта сторонами кримінального провадження та судом можуть бути роз’яснені використана спеціальна термінологія, сутність і порядок застосування методів дослідження, а також інші питання, необхідні для належного розуміння та оцінювання висновку експерта [148, с. 362]. Крім того, оцінюванню висновку експерта в судовому провадженні сприяє використання інших процесуальних засобів. До них, зокрема, належать заявлення сторонами клопотань щодо визнання висновку експерта недопустимим доказом, допит іншого експерта відповідної спеціалізації, а також ініціювання проведення додаткової чи повторної експертизи. Застосування таких засобів дає змогу перевірити обґрунтованість експертних висновків, усунути наявні сумніви та встановити їх доказове значення у кримінальному провадженні [194, с. 445-447].

Таким чином, висновок експерта є важливим процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, адже застосування спеціальних знань у

науковій, технічній, медичній та інших сферах дає змогу встановлювати обставини, з'ясування яких потребує відповідної фахової компетентності. Водночас висновок експерта не має наперед установленої доказової сили та підлягає оцінюванню нарівні з іншими доказами. Оцінка такого висновку є складовою процесу доказування та має комплексний характер, охоплюючи аналіз його процесуальної допустимості, обґрунтованості, достовірності, а також науково-методичної коректності проведеного експертного дослідження [8, с. 113].

Оцінка кожного висновку експерта у кримінальному провадженні є обов'язковим, а його результати відображаються у процесуальних рішеннях та можуть враховуватися під час підготовки інших процесуальних документів. Оцінюванню передує перевірка висновку, яка охоплює не лише логічний аналіз, а й, за необхідності, проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Особливого значення це набуває за наявності суперечливих висновків експертів, коли суд має зіставити їх зміст, перевірити обґрунтованість вихідних даних, узгодженість з іншими доказами та мотивувати надання переваги одному з них.

Показовою є справа № 753/10028/18 за обвинуваченням особи за ч. 1 ст. 286 КК України, у якій сторона захисту надала висновок експертів для спростування доказів обвинувачення. Суд першої інстанції дослідив обидва висновки та надав перевагу комплексній судовій автотехнічній і фототехнічній експертизі, що ґрунтувалася на ширшому обсязі вихідних даних та узгоджувалася з відеозаписом ДТП. Визначальним стало встановлення моменту виникнення небезпеки для руху, який, відповідно до відеозапису, настав раніше, ніж було визначено в експертному дослідженні сторони захисту. Додатково суд допитав експерта, який роз'яснив методологічні засади проведеного дослідження. ККС ВС визнав такий підхід обґрунтованим, зазначивши, що право сторони захисту спростовувати експертні висновки обвинувачення не зумовлює обов'язку суду надавати перевагу представленим нею доказам [118].

Наведене судове рішення демонструє, що оцінювання суперечливих висновків експертів передбачає не формальне визначення їх доказової сили залежно від суб'єкта ініціювання експертизи, а зіставлення використаних вихідних даних, перевірку узгодженості результатів дослідження з іншими доказами та врахування пояснень експерта щодо застосованих методів. Відтак реалізація засади вільної оцінки доказів у суді першої інстанції набуває практичного змісту через мотивоване встановлення причин, з яких одні результати експертних досліджень визнаються переконливішими за інші.

Інший аспект оцінки висновку експерта, пов'язаний із перевіркою його процесуальної допустимості та компетентності особи, яка проводила дослідження, простежується у кримінальному провадженні № 721/265/17. За результатами судового розгляду місцевий суд постановив виправдувальний вирок, поклавши в його основу, зокрема, висновок додаткової судової будівельно-технічної експертизи від 27 березня 2018 р. Водночас на момент проведення цього дослідження особа, якій було доручено його виконання, вже була позбавлена кваліфікації судового експерта.

Як установив ККС ВС, експерт попередньо повідомляв суд першої інстанції про неможливість проведення дослідження у зв'язку з припиненням експертної діяльності. Попри це місцевий суд повторно направив йому ухвалу про призначення додаткової експертизи, а отриманий висновок визнав належним і допустимим доказом.

Крім того, ВС звернув увагу на необґрунтованість призначення додаткової експертизи, оскільки наявні у кримінальному провадженні висновки експертів не містили суперечностей, які б об'єктивно зумовлювали необхідність нового дослідження, а достатніх підстав вважати їх неповними, неправильними або необґрунтованими встановлено не було. З огляду на допущені істотні порушення кримінального процесуального законодавства судові рішення було скасовано з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції [117].

Аналіз зазначеного рішення дозволяє дійти висновку, що перевірка процесуальної допустимості висновку експерта не може обмежуватися

встановленням формальної відповідності його змісту вимогам до експертного документа. Самостійне значення має перевірка наявності у відповідної особи належних повноважень і кваліфікації на момент проведення дослідження. При цьому наукова обґрунтованість викладених у висновку суджень не усуває порушень процесуальних вимог щодо суб'єкта проведення експертизи. Водночас сама необхідність призначення додаткової експертизи повинна мати об'єктивне обґрунтування, пов'язане з конкретними недоліками раніше проведених досліджень.

Важливе значення для визначення меж використання процесуальних засобів перевірки висновку експерта має також судова практика щодо необхідності його роз'яснення шляхом допиту експерта. Зокрема, у кримінальному провадженні № 373/1916/21, в якому особу було засуджено за ч. 2 ст. 121 КК України, сторона захисту під час касаційного оскарження порушувала питання про необхідність повторного допиту учасників провадження та виклику експертів.

За результатами перегляду судових рішень ККС ВС у постанові від 17 серпня 2026 р. встановив, що суд першої інстанції повно та всебічно дослідив наявні висновки експертів, які містили чіткі й категоричні відповіді щодо механізму та причин настання смерті потерпілого, а також інших істотних обставин кримінального провадження. Верховний Суд наголосив, що сама по собі незгода учасника провадження з результатами експертного дослідження не є достатньою підставою для повторного допиту експерта за відсутності належно обґрунтованих обставин, які потребують додаткового з'ясування [122].

Наведена правова позиція дозволяє конкретизувати співвідношення обов'язку суду перевірити висновок експерта та процесуальної доцільності застосування додаткових засобів такої перевірки. Зокрема, необхідність допиту експерта повинна визначатися наявністю конкретних неясностей, суперечностей або обґрунтованих сумнівів щодо результатів дослідження, а не виключно незгодою сторони кримінального провадження з його висновками. Водночас відмова в задоволенні відповідного клопотання потребує належного

мотивування з урахуванням характеру заявлених заперечень та їх значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Узагальнення судової практики засвідчує комплексний характер оцінювання висновку експерта судом першої інстанції, що передбачає перевірку його допустимості, компетентності експерта, обґрунтованості вихідних даних та узгодженості результатів дослідження з іншими доказами. Водночас основними ризиками є необґрунтоване надання висновку експерта переважної доказової сили або його безпідставне відхилення. Запобігання таким недолікам потребує дотримання засади вільної оцінки доказів, забезпечення змагальності сторін і належного мотивування судових рішень. Окремої уваги потребує оцінювання висновку експерта у провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру, специфіка якого зумовлена особливим процесуальним порядком, правовим статусом неповнолітнього, обставинами доказування та необхідністю забезпечення його найкращих інтересів.

Проблематика застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх досліджувалася українськими науковцями переважно в контексті визначення правової природи зазначених заходів, особливостей кримінального провадження, встановлення обставин, що характеризують особу неповнолітнього, та забезпечення індивідуалізації виховного впливу.

Зокрема, О. О. Юхно, досліджуючи особливості матеріального та процесуального права при застосуванні примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, звертає увагу на проблеми нормативного регулювання відповідного провадження та необхідність удосконалення правових механізмів застосування таких заходів [225]. О. В. Крикунов і Г. В. Денісова предметно досліджують встановлення умов життя та виховання неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження. Науковці аналізують зміст відповідних фактичних обставин і процесуальні засоби їх доказування [77]. У контексті оцінювання висновку експерта зазначений підхід є важливим, тому що результати психологічного дослідження неповнолітнього

повинні співвідноситися з іншими відомостями, що характеризують його особу, соціальне оточення та умови виховання.

Окремі аспекти досліджуваної проблематики висвітлено у працях М. О. Якимець та Ю. В. Цуркан-Сайфуліної. Зокрема, М. О. Якимець обґрунтовує комплексний характер інституту застосування примусових заходів виховного характеру, що поєднує матеріально-правові та кримінальні процесуальні положення [226]. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, аналізуючи правову природу та види зазначених заходів, звертає увагу на недостатню визначеність критеріїв їх вибору, формалізм правозастосування та необхідність урахування вікових особливостей неповнолітніх [196]. Такі положення актуалізують питання про значення спеціальних знань для належного обґрунтування судом індивідуалізованого виховного впливу.

Водночас аналіз зазначених публікацій засвідчує, що питання оцінювання саме висновку експерта судом у провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру не становить їх самостійного предмета дослідження. Це зумовлює необхідність подальшого наукового опрацювання особливостей перевірки допустимості, достовірності й обґрунтованості експертних висновків, зокрема судово-психологічних і комплексних психолого-психіатричних експертиз, а також визначення меж використання їх результатів під час вирішення питання про необхідність та вид примусового заходу виховного характеру.

На відміну від кримінального провадження, у якому вирішується питання про винуватість особи та призначення їй покарання, провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру передбачає встановлення не лише фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, а й передумов застосування до неповнолітнього відповідного заходу кримінально-правового характеру. Актуалізована потреба дослідження індивідуальних характеристик неповнолітнього, його вікового та психологічного розвитку, умов життя і виховання, соціально-психологічних особливостей, а також інших обставин, що

можуть впливати на визначення необхідності та виду примусового заходу виховного характеру.

Нормативною основою здійснення такого провадження є положення глави 38 КПК України, які визначають підстави застосування примусових заходів виховного характеру, порядок досудового розслідування, особливості судового розгляду та зміст відповідного судового рішення. Зокрема, відповідно до ст. 498 КПК України окремий порядок кримінального провадження передбачений щодо особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Згідно з ч. 1 ст. 501 КПК України під час постановлення ухвали суд з'ясовує, чи мало місце суспільно небезпечне діяння; чи вчинено його неповнолітнім у відповідному віці; чи слід застосувати до нього примусовий захід виховного характеру та, у разі позитивного вирішення цього питання, який саме. Зазначені обставини визначають особливості предмета судового дослідження, а отже, безпосередньо впливають на зміст і спрямованість оцінювання висновків експертів.

У цьому контексті доцільно розмежовувати два взаємопов'язані напрями використання результатів судових експертиз. Перший пов'язаний зі встановленням обставин суспільно небезпечного діяння, зокрема його механізму, наслідків, характеру заподіяної шкоди та інших фактичних даних, що можуть бути з'ясовані із застосуванням спеціальних знань. Другий напрям стосується дослідження індивідуальних особливостей неповнолітнього, які мають значення для вирішення питання про необхідність застосування примусового заходу виховного характеру та визначення його виду.

У межах другого напряму зростає важливість висновків судово-психологічних і комплексних психолого-психіатричних експертиз. Відповідно до ст. 486 КПК України комплексна психолого-психіатрична експертиза призначається за необхідності з'ясування наявності психічного захворювання чи

затримки психічного розвитку неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, а також його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації. Водночас психологічна експертиза може призначатися для встановлення рівня розвитку та інших соціально-психологічних рис особи, які необхідно враховувати під час обрання заходу виховного характеру.

Разом із тим застосування зазначених положень у провадженні, передбаченому ст. 498 КПК України, потребує врахування особливого процесуального статусу неповнолітнього, який не досяг віку кримінальної відповідальності [81]. Відповідно, питання щодо необхідності та предмета експертного дослідження повинні визначатися з урахуванням обставин, які підлягають встановленню саме в такому провадженні, без механічного ототожнення його з провадженням щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого.

Специфіка оцінки висновків зазначених експертиз полягає насамперед у необхідності розмежування спеціальних знань, використаних для встановлення психологічних або психіатричних характеристик неповнолітнього, та правової оцінки обставин, яка належить до виключної компетенції суду. Зокрема, експерт може встановити особливості інтелектуального, емоційно-вольового та особистісного розвитку неповнолітнього, характер його психологічного реагування, здатність до усвідомлення значення власної поведінки, а також інші обставини в межах відповідної експертної спеціальності. Водночас визначення наявності правових підстав для застосування примусових заходів виховного характеру та обрання конкретного заходу не може підмінятися висновком експерта.

У зв’язку з цим оцінка висновку експерта судом повинно охоплювати не лише загальні критерії належності, допустимості, достовірності та достатності у сукупності з іншими доказами, а й перевірку відповідності поставлених перед експертом питань межам його спеціальних знань, обґрунтованості використаних методів дослідження з огляду на вікові особливості неповнолітнього, повноти

врахування індивідуальних характеристик досліджуваної особи та значення отриманих результатів для вирішення конкретних питань, визначених кримінальним процесуальним законом.

При цьому встановлені експертом психологічні особливості неповнолітнього мають оцінюватися у взаємозв'язку з відомостями про умови його життя та виховання, поведінку до і після вчинення суспільно небезпечного діяння, характер соціального оточення, ставлення до вчиненого та іншими обставинами, що характеризують його особу. Такий підхід дозволяє уникнути необґрунтованого надання результатам психологічного дослідження самостійного визначального значення під час обрання примусового заходу виховного характеру.

Особливості використання спеціальних знань у провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру простежуються в постанові ККС ВС від 31 жовтня 2019 р. у справі № 202/4405/17. Предметом перегляду стали судові рішення про направлення неповнолітньої, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, до професійного училища соціальної реабілітації строком на два роки за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 296 КК України. ВС встановив неповноту дослідження обставин, необхідних для індивідуалізації виховного впливу, зокрема відомостей про особу неповнолітньої, її роль у вчиненому діянні та поведінку після нього. Визначальним порушенням стала відсутність медичного огляду, необхідного для встановлення можливих протипоказань до направлення у спеціальну навчально-виховну установу. Водночас медичний огляд і судова експертиза мають різне процесуальне призначення, тому встановлене порушення не стосувалося безпосередньо оцінювання висновку експерта [124].

На нашу думку, зазначена правова позиція засвідчує необхідність урахування результатів застосування спеціальних знань під час індивідуалізації примусових заходів виховного характеру. Зокрема, висновки судово-психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи, за наявності підстав для їх проведення, можуть сприяти встановленню

особливостей психічного розвитку, емоційно-вольової сфери та поведінки неповнолітнього. Проте вони не визначають необхідності застосування конкретного заходу, оскільки це належить до компетенції суду. Отже, специфіка оцінювання висновку експерта у провадженнях цієї категорії полягає не у зміні загальних критеріїв оцінки доказів, а в необхідності врахування значення результатів експертного дослідження для ухвалення індивідуалізованого, пропорційного судового рішення, що відповідає найкращим інтересам дитини.

Поряд із особливостями оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру уваги потребує специфіка такої оцінки у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Незважаючи на належність зазначених проваджень до особливих порядків кримінального провадження, вони істотно відрізняються за правовими підставами, предметом доказування та обставинами, встановлення яких потребує застосування спеціальних знань. Якщо у провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру результати експертних досліджень можуть використовуватися, зокрема, для з'ясування індивідуальних особливостей неповнолітнього та обґрунтування виховного впливу, то у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру особливого доказового значення набуває висновок судово-психіатричної експертизи. Його оцінка пов'язана з необхідністю встановлення психічного стану особи, її здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними, а також обставин, що мають значення для вирішення питання про необхідність застосування відповідного заходу. Зазначена специфіка зумовлює необхідність окремого дослідження наукових підходів до оцінки висновку експерта судом у провадженнях цієї категорії.

Особливості оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру становлять окремий напрям дослідження, що перебуває на перетині проблематики кримінального процесуального доказування, судово-експертної діяльності та забезпечення прав осіб із психічними розладами. У науковій

літературі відповідні питання висвітлюються переважно через дослідження особливостей предмета доказування, проведення судово-психіатричної експертизи, перевірки її результатів під час судового розгляду та обґрунтування судових рішень про застосування примусових заходів медичного характеру.

Проблеми дослідження та оцінювання доказів у провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру розглядалися в працях А. Крикунова, О. П. Макарової та О. І. Тищенко. Зокрема, А. Крикунов обґрунтував доцільність участі експертів-психіатрів у судовому розгляді, що сприяє перевірці методичних засад дослідження та обґрунтованості експертних висновків [76]. О. П. Макарова дослідила організаційно-правові, теоретичні й методологічні засади судово-психіатричної експертизи, зокрема критерії експертної оцінки юридично значущих здібностей учасників кримінального провадження [94]. О. І. Тищенко проаналізувала особливості ухвалення судових рішень щодо застосування примусових заходів медичного характеру до обмежено осудних осіб [173], а також специфіку використання результатів посмертної судово-психіатричної експертизи [174]. Узагальнення зазначених наукових положень свідчить, що проблематика досліджувалася переважно в контексті судового розгляду, проведення експертизи та ухвалення процесуальних рішень. Водночас подальшого наукового осмислення потребують питання комплексного оцінювання висновку судово-психіатричної експертизи, зокрема перевірки його наукової обґрунтованості, повноти й актуальності відомостей про психічний стан особи, співвідношення експертних суджень із юридичними підставами застосування примусових заходів медичного характеру та меж самостійності суду під час оцінювання відповідних результатів.

Особливості оцінки висновку судово-психіатричної експертизи у провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру простежуються у практиці ККС ВС, зокрема щодо актуальності результатів експертного дослідження та меж самостійності суду під час визначення виду відповідного заходу.

Так, у постанові від 9 березня 2023 р. у справі № 295/3716/18 ВС звернув увагу на необґрунтованість застосування примусового заходу медичного характеру на підставі висновку судово-психіатричної експертизи, проведеної майже за п’ять років до ухвалення судового рішення. Суд наголосив на необхідності встановлення актуального психічного стану особи, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 513 КПК України видужання або зміна стану здоров’я можуть зумовлювати відсутність потреби в застосуванні такого заходу. Крім того, ВС встановив порушення засади безпосередності дослідження доказів апеляційним судом, у зв’язку з чим скасував його ухвалу та призначив новий розгляд [119]. Зазначена правова позиція засвідчує, що достовірність експертних відомостей на момент проведення дослідження не завжди означає їх актуальність на момент ухвалення судового рішення.

Інший аспект розкрито в постанові ВС від 14 червня 2023 р. у справі № 243/1294/21, у якій суд першої інстанції застосував госпіталізацію із суворим наглядом, попри рекомендацію експерта щодо посиленого нагляду. ВС визнав таке рішення обґрунтованим, зазначивши, що рекомендація експерта стосовно виду примусового заходу медичного характеру не є обов’язковою для суду. Відповідно до ст. 94 КК України та ст. 513 КПК України суд самостійно визначає вид заходу, враховуючи характер і тяжкість психічного захворювання, тяжкість суспільно небезпечного діяння та ступінь небезпечності особи [121].

Отже, аналіз судової практики дозволяє виокремити дві особливості оцінювання висновку судово-психіатричної експертизи: необхідність перевірки актуальності відомостей про психічний стан особи на момент судового розгляду та розмежування компетенції експерта щодо встановлення обставин медичного характеру і компетенції суду щодо визначення юридичних підстав та виду примусового заходу. Реалізація цих положень потребує належного мотивування судових рішень з огляду на істотний характер обмежень прав і свобод особи.

Оцінка висновку експерта судом першої інстанції є комплексною інтелектуально-аналітичною та процесуальною діяльністю, спрямованою на визначення доказового значення результатів застосування спеціальних знань

для встановлення обставин кримінального провадження й ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення. Її зміст не обмежується перевіркою формальної відповідності висновку експерта вимогам кримінального процесуального законодавства, а охоплює дослідження процесуальних, фактичних, логічних і науково-методичних характеристик експертного дослідження, зокрема компетентності експерта, належності та достатності вихідних даних, обґрунтованості застосованих методів, повноти дослідження, достовірності отриманих результатів та їх узгодженості з іншими доказами.

Така діяльність повинна здійснюватися за взаємопов’язаними напрямами формальної (логіко-процесуальної) та змістовної (спеціальної) оцінки, результати яких становлять основу для формування внутрішнього переконання суду щодо доказового значення відповідного висновку. При цьому використання судом спеціальних знань для перевірки наукової обґрунтованості експертних суджень не означає підміни ним експерта чи самостійного проведення експертного дослідження. У разі виникнення обґрунтованих сумнівів, неясностей або суперечностей суд може застосовувати передбачені законом процесуальні засоби перевірки, зокрема допит експерта, а за наявності відповідних підстав – вирішувати питання про проведення додаткової чи повторної експертизи. Вибір таких засобів повинен визначатися характером виявлених недоліків і необхідністю їх усунення, а не лише незгодою учасників кримінального провадження з результатами експертного дослідження.

Аналіз судової практики засвідчив, що найбільш істотні проблеми оцінювання висновків експертів пов’язані з неналежною перевіркою компетентності експерта, необґрунтованим визначенням переваги одного експертного висновку над іншим, недостатнім дослідженням використаних вихідних даних, а також формальним вирішенням клопотань про застосування додаткових процесуальних засобів перевірки. Встановлено, що наявність суперечливих експертних висновків зумовлює необхідність їх змістовного зіставлення з урахуванням методологічних засад дослідження та сукупності

інших доказів. Водночас жоден висновок експерта не може набувати переважного доказового значення виключно з огляду на суб'єкта ініціювання експертизи, а прийняття чи відхилення результатів експертного дослідження потребує належного мотивування.

Особливості оцінки висновку експерта у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного та медичного характеру зумовлені специфікою предмета доказування, правового статусу особи та характеру обставин, установлення яких потребує спеціальних знань. У провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру особливого значення набуває оцінка результатів експертних досліджень у взаємозв'язку з індивідуальними характеристиками неповнолітнього, умовами його життя та виховання, що необхідно для забезпечення обґрунтованості й індивідуалізації виховного впливу. У провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру специфічними аспектами оцінювання висновку судово-психіатричної експертизи є перевірка актуальності відомостей про психічний стан особи на момент судового розгляду та розмежування медичних висновків експерта і юридичних критеріїв застосування відповідного заходу.

Таким чином, специфіка оцінки висновку експерта судом першої інстанції визначається не лише необхідністю встановлення його належності, допустимості та достовірності, а й функціональним значенням результатів експертного дослідження для вирішення конкретних питань кримінального провадження. Незалежно від виду судового провадження визначення юридичних наслідків установлених експертом обставин залишається виключною компетенцією суду. Відтак належна оцінка висновку експерта передбачає поєднання самостійності судового оцінювання, науково обґрунтованої перевірки результатів застосування спеціальних знань, забезпечення змагальності сторін та обов'язкового мотивування висновків суду щодо доказового значення експертного дослідження.

3.3. Особливості оцінки висновку експерта під час апеляційного та касаційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні

Особливості оцінки висновку експерта судом апеляційної інстанції становлять самостійний напрям дослідження проблематики кримінального процесуального доказування, що зумовлено перевірочним характером апеляційного провадження, специфікою його процесуальних завдань та законодавчо визначеними межами дослідження доказів.

На відміну від суду першої інстанції, який безпосередньо досліджує докази з метою встановлення фактичних обставин кримінального провадження, суд апеляційної інстанції насамперед перевіряє законність, обґрунтованість і вмотивованість оскаржуваного судового рішення. Водночас реалізація зазначених повноважень не виключає можливості повторного дослідження висновку експерта, отримання й оцінювання нових експертних висновків, допиту експерта, а також вирішення питання про проведення експертизи за наявності передбачених законом підстав [81].

Окремі аспекти проблематики оцінювання висновку експерта судом касаційної інстанції висвітлено в наукових працях, присвячених процесуальним засадам касаційного перегляду судових рішень та особливостям використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Зокрема, Я. П. Скоковська у дисертаційному дослідженні «Касаційний розгляд кримінальних проваджень» розглянула правову природу касаційного провадження, його процесуальні межі та повноваження суду касаційної інстанції, що становить теоретичне підґрунтя для визначення особливостей перевірки законності оцінювання доказів судами попередніх інстанцій [155].

Узагальнення наукового доробку учених [11; 28; 71; 210-220] свідчить, що питання процесуальних меж касаційного перегляду та оцінювання висновку експерта переважно досліджувалися як самостійні напрями кримінальної процесуальної науки. Водночас подальшого опрацювання потребують особливості їх взаємозв’язку, зокрема розмежування перевірки законності

оцінювання експертного висновку та неприпустимої переоцінки його достовірності, визначення критеріїв істотності процесуальних порушень під час дослідження результатів експертизи, а також меж касаційної перевірки обґрунтованості відмови в допиті експерта чи проведенні експертизи.

Окремі аспекти оцінки висновку експерта в апеляційному провадженні досліджено В. В. Легких, який розглянув використання спеціальних знань у взаємозв'язку з межами апеляційного перегляду, повторним дослідженням доказів і реалізацією засади безпосередності. Науковець наголошує, що повторне дослідження доказів має спрямовуватися на встановлення або спростування судових помилок, а не на відтворення судового розгляду в повному обсязі [85, с. 78–80]. У контексті оцінки висновку експерта це передбачає перевірку законності його отримання, повноти дослідження, обґрунтованості визначення доказового значення та мотивів прийняття чи відхилення судом першої інстанції. Відповідно до ч. 3 ст. 404 КПК України повторне дослідження обставин здійснюється за наявності визначених процесуальних підстав, зокрема неповноти або порушень їх дослідження судом першої інстанції [85, с. 79–82]. В. В. Легких також звертає увагу на неоднозначність практики вирішення відповідних клопотань та обґрунтовує доцільність удосконалення підготовчої стадії апеляційного провадження [85, с. 80–82].

Окрему увагу дослідник приділяє можливості дослідження апеляційним судом нового висновку експерта, отриманого після ухвалення рішення судом першої інстанції, наголошуючи на недостатній визначеності процесуальних критеріїв його прийняття та необхідності посилення відповідних гарантій [85]. На нашу думку, вирішення цього питання потребує врахування законності отримання висновку, належності встановлених відомостей до предмета доказування, причин його неподання під час первинного розгляду та можливого впливу на обґрунтованість оскаржуваного рішення. При цьому дослідження нового висновку експерта може зумовлювати необхідність повторної перевірки інших взаємопов'язаних доказів.

Особливого значення для досліджуваної нами проблематики набувають питання можливості призначення експертизи безпосередньо судом апеляційної інстанції. Аналізуючи співвідношення процесуальних норм, які визначають порядок проведення експертизи та особливості апеляційного розгляду, автор доходить висновку про можливість застосування апеляційним судом відповідних процесуальних засобів за наявності встановлених законом підстав. Водночас існує певна суперечність між необхідністю використання спеціальних знань для усунення неповноти судового дослідження та законодавчими обмеженнями повторного дослідження обставин кримінального провадження. Так, вирішення питання про проведення експертизи може потребувати попереднього дослідження обставин, які визначають предмет експертного дослідження, зміст поставлених перед експертом питань та обсяг матеріалів, необхідних для їх вирішення. У випадках, коли такі обставини вже досліджувалися судом першої інстанції, виникає необхідність узгодження відповідних процесуальних дій із межами апеляційного перегляду. Отже, призначення експертизи судом апеляційної інстанції слід розглядати не як самостійну підставу для необмеженого повторного дослідження доказів, а як процесуальний засіб усунення конкретних недоліків доказування за наявності належного правового обґрунтування.

Дослідження особливостей оцінки висновку експерта судом апеляційної інстанції свідчить про наявність низки теоретичних і процесуальних проблем, які не обмежуються визначенням підстав повторного дослідження доказів та можливістю призначення експертизи під час апеляційного розгляду. Важливого значення набувають питання забезпечення повноти перевірки експертного висновку, визначення меж самостійності апеляційного суду під час його оцінювання, ефективності використання допиту експерта, дотримання засади змагальності сторін та належного мотивування судових рішень. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлено в наукових працях А. Ф. Волобуєва, О. А. Кравченко, Р. М. Заверико, Ю. Я. Олійника, Ю. В. Пілюкова та інших дослідників.

Дискусійним залишається питання достатності процесуальних засобів перевірки правильності оцінювання висновку експерта судом апеляційної інстанції. А. Ф. Волобуєв наголошує на значенні безпосереднього судового дослідження для встановлення доказової цінності експертних суджень [28]. На нашу думку, за наявності істотних недоліків експертного дослідження, не перевірених судом першої інстанції, апеляційний суд за відповідних процесуальних підстав має забезпечити безпосереднє дослідження висновку експерта. Водночас О. А. Кравченко та Р. М. Заверико обґрунтовують необхідність комплексного оцінювання процесуальної форми та змісту експертного висновку [71], що в апеляційному провадженні передбачає перевірку не лише законності його отримання, а й обґрунтованості первинної судової оцінки.

Важливим засобом перевірки висновку експерта є його допит. Ю. Я. Олійник звертає увагу на доцільність залучення спеціаліста для сприяння з'ясуванню складних питань експертного дослідження [103], а Ю. О. Пілюков досліджує процесуальні особливості допиту експерта та межі питань, що можуть бути з'ясовані під час його проведення [110]. Вважаємо, що допит експерта може бути достатнім для усунення неясностей, термінологічних розбіжностей або уточнення окремих положень висновку. Натомість суперечності, пов'язані з істотними відмінностями у вихідних даних, методиках чи результатах дослідження, можуть потребувати проведення додаткової або повторної експертизи. Отже, вибір процесуального засобу перевірки має визначатися характером виявлених недоліків і можливістю їх усунення без нових дослідницьких операцій.

Водночас оцінювання висновку експерта в апеляційному провадженні потребує забезпечення змагальності сторін, зокрема можливості заявляти обґрунтовані заперечення, клопотання про повторне дослідження доказів, допит експерта та подання нових експертних висновків за встановлених законом умов. При цьому рішення апеляційного суду щодо задоволення або відхилення відповідних клопотань мають бути належним чином мотивованими.

Самостійною проблемою є визначення вимог до мотивування судом апеляційної інстанції результатів оцінювання висновку експерта. Розкриваючи процедуру та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні, слід звертати увагу необхідність комплексної перевірки його процесуальних і змістовних характеристик та належного обґрунтування судових висновків щодо доказового значення результатів експертного дослідження.

Розвиваючи зазначені положення, вважаємо за доцільне розмежовувати вимоги до мотивування судового рішення залежно від характеру здійсненої апеляційним судом оцінки. У випадку погодження з оцінкою висновку експерта, здійсненою судом першої інстанції, мотивування повинно містити належну відповідь на істотні доводи апеляційної скарги, якими оспорюється його доказове значення. Натомість у разі зміни оцінки експертного висновку апеляційний суд повинен обґрунтувати причини відхилення висновків суду першої інстанції, визначити фактичні та правові підстави власної оцінки й пояснити її вплив на встановлені обставини кримінального провадження.

Особливої уваги потребує ситуація, коли апеляційний суд доходить іншого висновку щодо достовірності експертного дослідження, ніж суд першої інстанції. Вважаємо, що в таких випадках необхідно розмежовувати переоцінку доказового значення висновку експерта на підставі перевірки юридичних і логічних недоліків мотивування оскаржуваного рішення та формування нових фактичних висновків, що потребують безпосереднього дослідження доказів. Таке розмежування має принципове значення для забезпечення засади безпосередності, адже апеляційний суд не повинен підміняти власним припущенням результати дослідження доказів, які він безпосередньо не перевіряв, якщо характер нової оцінки вимагає здійснення відповідних процесуальних дій.

Таким чином, узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити декілька взаємопов’язаних проблем оцінки висновку експерта судом апеляційної інстанції: визначення меж повторного дослідження експертного висновку;

забезпечення комплексності перевірки його процесуальних і науково-методичних характеристик; встановлення критеріїв необхідності та достатності допиту експерта; розмежування допиту експерта і проведення додаткової чи повторної експертизи; забезпечення змагальності сторін під час використання спеціальних знань; визначення обсягу мотивування судового рішення у випадках підтвердження або зміни первинної оцінки експертного висновку. Вважаємо, що вирішення зазначених проблем потребує формування системного підходу до оцінювання висновку експерта в апеляційному провадженні, який поєднуватиме дотримання законодавчо визначених меж апеляційного перегляду з необхідністю забезпечення повноти перевірки обґрунтованості та достовірності результатів експертного дослідження.

Отже, у контексті оцінки висновку експерта судом апеляційної інстанції доцільно розмежовувати дві процесуальні ситуації. Перша виникає тоді, коли суд апеляційної інстанції повторно досліджує висновок експерта, який уже був предметом оцінювання суду першої інстанції, та встановлює необхідність отримання пояснень щодо його змісту, використаних методів або обґрунтованості сформульованих суджень. Друга пов’язана з проведенням експертизи під час апеляційного розгляду, після завершення якої може виникнути потреба в допиті експерта для перевірки й роз’яснення нового висновку. В обох випадках допит спрямований на забезпечення належного розуміння та оцінювання результатів експертного дослідження, однак відрізняється за безпосереднім процесуальним призначенням.

На нашу думку, предмет допиту експерта в апеляційному провадженні повинен визначатися характером недоліків або сумнівів, які стали підставою для відповідного процесуального рішення. Зокрема, під час допиту можуть з’ясовуватися питання щодо повноти досліджених матеріалів, обґрунтованості використаних вихідних даних, правильності застосування методів і методик експертного дослідження, причин розбіжностей між висновками експертів, а також меж категоричності сформульованих суджень. Водночас допит експерта не повинен використовуватися для фактичної заміни нового експертного

дослідження або отримання відповідей на питання, які виходять за межі проведеної експертизи та потребують самостійного застосування спеціальних знань.

В. В. Легких звертає увагу на можливість отримання нових доказів безпосередньо під час апеляційного розгляду, зокрема шляхом проведення експертизи, висновок якої підлягає дослідженню та оцінюванню судом апеляційної інстанції за загальними правилами судового розгляду з урахуванням особливостей апеляційного провадження [85, с. 155–159]. Узагальнення зазначених положень дозволяє виокремити перевірочну та дослідницьку складові оцінювання висновку експерта. Перша передбачає перевірку правильності його оцінки судом першої інстанції, друга – безпосереднє дослідження експертного висновку, допит експерта або проведення експертизи за наявності відповідних процесуальних підстав. Водночас дослідження В. В. Легких зосереджене переважно на процесуальних аспектах використання спеціальних знань, тоді як питання перевірки наукової обґрунтованості, методологічної коректності експертного дослідження та оцінювання пояснень експерта потребують подальшого опрацювання. Отже, специфіка оцінювання висновку експерта апеляційним судом полягає в поєднанні перевірки правильності первинної судової оцінки з можливістю безпосереднього дослідження результатів застосування спеціальних знань, обсяг і процесуальні засоби якого визначаються характером виявлених недоліків та потребами доказування.

Щодо особливостей оцінки висновку експерта судом касаційної інстанції, то вони здебільшого зумовлені правовою природою касаційного провадження, його процесуальним призначенням і законодавчо визначеними межами перегляду судових рішень. На відміну від судів першої та апеляційної інстанцій, які за наявності відповідних процесуальних підстав можуть безпосередньо досліджувати висновок експерта, допитувати експерта та вирішувати питання про проведення експертизи, суд касаційної інстанції здійснює перевірку правильності застосування судами норм матеріального й

процесуального права, не наділяючись повноваженнями щодо самостійного встановлення нових фактичних обставин кримінального провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК України суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, правової оцінки обставин та не має права досліджувати докази, встановлювати й визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, а також вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу [81]. Зазначені положення мають визначальне значення для встановлення процесуальних меж діяльності касаційного суду стосовно висновку експерта як одного з передбачених кримінальним процесуальним законом джерел доказів.

У зв'язку з цим вважаємо, що використання поняття «оцінка висновку експерта судом касаційної інстанції» потребує певного теоретичного уточнення. Якщо в суді першої інстанції оцінювання висновку експерта охоплює безпосереднє встановлення його належності, допустимості, достовірності та доказового значення у сукупності з іншими доказами, а в апеляційному провадженні за визначених законом умов допускається повторне дослідження відповідного висновку, то в касаційному провадженні предметом перевірки є передусім правомірність процесуальної діяльності судів попередніх інстанцій щодо отримання, дослідження та оцінювання висновку експерта.

Таким чином, оцінювання висновку експерта в касаційному провадженні має переважно опосередкований, правоперевірочний характер. Його зміст полягає не у формуванні нового судження щодо фактичної достовірності результатів експертизи, а у встановленні того, чи дотрималися суди попередніх інстанцій установлених кримінальним процесуальним законодавством правил доказування, чи забезпечили належні процесуальні гарантії дослідження висновку експерта та чи навели достатні мотиви прийняття або відхилення відповідного доказу.

Важливо насамперед розмежовувати перевірку законності процесуального порядку отримання та дослідження висновку експерта,

перевірку дотримання судами вимог щодо оцінювання доказів і перевірку належності мотивування судових рішень. Перший напрям передбачає встановлення наявності або відсутності істотних порушень кримінального процесуального закону, пов'язаних із залученням експерта, проведенням експертизи, отриманням її результатів та забезпеченням прав учасників кримінального провадження. Другий охоплює перевірку дотримання судами загальних засад кримінального процесуального доказування, зокрема вимог щодо оцінювання доказів за внутрішнім переконанням на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Третій пов'язаний із визначенням достатності наведених у судовому рішенні мотивів, якими обґрунтовується доказове значення висновку експерта або його відхилення.

Особливого значення набуває розмежування питань допустимості та достовірності висновку експерта. Якщо встановлення достовірності результатів експертного дослідження передбачає оцінювання фактичних даних, правильності вихідних положень, наукової обґрунтованості застосованих методів і відповідності сформульованих експертом суджень іншим доказам, то перевірка допустимості може охоплювати вирішення питань права щодо дотримання встановленого процесуального порядку отримання відповідного доказу. Відтак суд касаційної інстанції, не здійснюючи самостійного дослідження достовірності експертного висновку, уповноважений перевіряти правильність застосування судами норм кримінального процесуального законодавства, якими визначаються умови допустимості доказів.

Водночас зазначене розмежування не завжди є однозначним у практичному застосуванні. Зокрема, доводи касаційної скарги щодо необґрунтованості висновку експерта можуть одночасно містити посилання на порушення процесуального порядку його дослідження, неналежне мотивування судового рішення або необґрунтовану відмову в задоволенні клопотання про допит експерта. За таких обставин касаційний суд повинен визначити, чи стосуються відповідні доводи виключно переоцінки фактичної достовірності

доказу, що виходить за межі його повноважень, чи свідчать про можливе порушення норм кримінального процесуального права, яке підлягає перевірці в касаційному порядку.

Окремою проблемою є визначення меж касаційної перевірки обґрунтованості відмови судів попередніх інстанцій у проведенні допиту експерта, призначенні додаткової чи повторної експертизи. Вважаємо, що сам факт незадоволення відповідного клопотання не може автоматично свідчити про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону. Водночас касаційний суд має перевірити, чи були належним чином розглянуті доводи учасника кримінального провадження, чи містило відповідне клопотання обґрунтування необхідності застосування додаткових засобів перевірки висновку експерта та чи навів суд достатні мотиви прийнятого процесуального рішення. При цьому визначальне значення має встановлення того, чи могло допущене порушення перешкодити ухваленню законного та обґрунтованого судового рішення.

Важливо враховувати, що касаційне провадження не передбачає проведення допиту експерта з метою перевірки правильності його дослідницьких суджень або усунення суперечностей між експертними висновками. Відповідні процесуальні дії належать до засобів безпосереднього дослідження доказів, реалізація яких здійснюється судами, уповноваженими встановлювати фактичні обставини кримінального провадження. Натомість суд касаційної інстанції може перевіряти законність і належність мотивування процесуальних рішень, пов’язаних із проведенням або непроведенням допиту експерта судами попередніх інстанцій.

Не менш важливою є проблема перевірки мотивів надання судом переваги одному висновку експерта над іншим. За наявності декількох експертних висновків, що містять суперечливі результати дослідження одних і тих самих обставин, суди першої та апеляційної інстанцій повинні визначити доказове значення кожного з них з урахуванням сукупності інших доказів. Водночас суд касаційної інстанції не уповноважений самостійно

встановлювати, який із відповідних висновків є достовірнішим. Предметом його перевірки може бути дотримання судами процесуальних вимог щодо дослідження суперечливих доказів, забезпечення змагальності сторін та наведення належних мотивів прийняття одного експертного висновку й відхилення іншого.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне розмежовувати фактичну та правову обґрунтованість оцінки висновку експерта. Фактична обґрунтованість характеризує відповідність судових висновків результатам дослідження доказів і встановленим обставинам кримінального провадження. Натомість правова обґрунтованість відображає дотримання встановлених законом процедур дослідження та оцінювання доказів, належність мотивування судових рішень і відповідність здійсненої оцінки загальним засадам кримінального провадження. Перевірка правової обґрунтованості становить основний напрям діяльності суду касаційної інстанції щодо висновку експерта.

Таким чином, специфіка оцінки висновку експерта судом касаційної інстанції полягає в опосередкованому характері відповідної процесуальної діяльності, обмеженості її предмета питаннями права та неможливості самостійного встановлення достовірності результатів експертного дослідження. На відміну від судів першої та апеляційної інстанцій, касаційний суд не здійснює нового дослідження висновку експерта, не проводить його допиту та не вирішує питання про перевагу одного експертного висновку над іншим за критерієм фактичної достовірності. Його повноваження реалізуються шляхом перевірки дотримання судами попередніх інстанцій процесуального порядку отримання, дослідження та оцінювання висновку експерта, а також законності й належності мотивування відповідних судових рішень.

Аналіз практики ККС ВС свідчить, що оцінювання висновку експерта в касаційному провадженні здійснюється переважно шляхом перевірки дотримання судами попередніх інстанцій процесуальних вимог щодо його допустимості, дослідження та оцінювання. Зокрема, у постановах ВС наголошено, що невідкриття стороні захисту медичних документів,

використаних під час експертизи, не завжди зумовлює недопустимість висновку [128], а відсутність печатки за умови дотримання інших процесуальних вимог не є самостійною підставою для його відхилення [120]. Водночас ВС визнав правомірність самостійного залучення експерта стороною захисту на договірних умовах як реалізацію засади змагальності [125]. Отже, визначальне значення мають характер процесуального порушення та його вплив на права учасників кримінального провадження.

Інший напрям касаційної практики стосується перевірки обґрунтованості відмови в допиті експерта. ВС зазначає, що заявлення відповідного клопотання не зумовлює безумовного обов'язку суду його задовольнити, а необхідність допиту визначається потребою в роз'ясненні експертного висновку [123]. При цьому касаційний суд не здійснює допиту експертів, а перевіряє законність процесуальних рішень судів попередніх інстанцій щодо його проведення або відмови в ньому [122]. Окремого значення набуває належне мотивування прийняття чи відхилення суперечливих експертних висновків, оскільки жоден доказ не має наперед встановленої сили [101]. Водночас рецензія на висновок експерта не є самостійним процесуальним засобом його спростування, хоча наведені в ній аргументи можуть використовуватися для обґрунтування відповідних клопотань [134].

Узагальнення наведених правових позицій дозволяє дійти висновку, що касаційна перевірка правильності оцінювання висновку експерта характеризується насамперед правовим, а не фактичним змістом. Суд касаційної інстанції не встановлює достовірність експертного висновку шляхом нового дослідження його науково-методичних характеристик, не допитує експерта для усунення суперечностей та не визначає самостійно перевагу одного експертного висновку над іншим. Натомість він перевіряє правильність застосування судами норм кримінального процесуального законодавства, дотримання процесуальних гарантій отримання й дослідження експертного висновку, обґрунтованість процесуальних рішень щодо використання додаткових засобів його перевірки та

належність мотивування судових висновків щодо доказового значення результатів експертного дослідження.

Вважаємо, що основним критерієм розмежування допустимої касаційної перевірки оцінки висновку експерта та неприпустимої переоцінки доказів є характер питання, яке потребує вирішення. Якщо встановлення відповідної обставини вимагає нового дослідження фактичних даних, перевірки достовірності експертних суджень або встановлення переваги одного доказу над іншим, таке питання виходить за межі повноважень суду касаційної інстанції. Якщо ж доводи касаційної скарги стосуються порушення процесуального порядку отримання чи дослідження експертного висновку, необґрунтованого обмеження прав сторін або відсутності належного мотивування судового рішення, відповідні обставини можуть становити предмет касаційної перевірки з урахуванням вимог статей 412, 433 і 438 КПК України.

Висновки до розділу 3

1. Обґрунтовано, що оцінка висновку експерта слідчим суддею під час здійснення судового контролю характеризується функціональною обмеженістю реалізації засади вільної оцінки доказів, зумовленою диференційованим предметом відповідних судових проваджень. Установлено, що формування внутрішнього переконання слідчого судді здійснюється не щодо всієї сукупності обставин кримінального правопорушення, а виключно стосовно фактичних підстав, необхідних для вирішення конкретного процесуального питання. За таких умов оцінювання висновку експерта на практиці переважно зосереджується на його належності до предмета судового контролю, тоді як перевірка допустимості та достовірності, зокрема наукової обґрунтованості результатів експертного дослідження, здебільшого не набуває самостійного й поглибленого характеру.

Запропоновано розмежовувати нормативну повноту критеріїв оцінки висновку експерта та фактичну обмеженість їх реалізації під час здійснення

судового контролю. Доведено, що визначені ст. 94 КПК України критерії належності, допустимості, достовірності, достатності та взаємозв'язку доказів не зазнають нормативного звуження залежно від суб'єкта оцінювання, однак особливості процесуальної діяльності слідчого судді обумовлюють вибірковість і різну глибину їх практичного застосування. У зв'язку з цим обмеженість предмета судового контролю не повинна ототожнюватися з допустимістю формального оцінювання висновку експерта, особливо у випадках, коли результати експертного дослідження становлять визначальну фактичну підставу для обмеження прав, свобод і законних інтересів особи.

2. Розроблено диференційований підхід до визначення предмета оцінювання результатів застосування спеціальних знань слідчим суддею, відповідно до якого запропоновано виокремлювати: а) безпосереднє оцінювання висновку експерта як сформованого процесуального джерела доказів; б) оцінювання процесуального значення факту проведення або завершення експертного дослідження; в) перспективне оцінювання необхідності та обґрунтованості отримання майбутнього висновку експерта. Установлено, що зазначені напрями відрізняються предметом, критеріями та процесуальними наслідками, а їх ототожнення призводить до необґрунтованого поширення правил оцінювання доказів на процесуальні обставини, пов'язані лише з їх майбутнім формуванням.

Обґрунтовано положення про функціональну диференціацію доказового значення висновку експерта залежно від виду судового контролю. Визначено, що під час застосування запобіжних заходів висновок експерта може використовуватися для перевірки фактичної обґрунтованості підозри; під час накладення або скасування арешту майна – для встановлення обставин, що мають значення для визначення необхідності та співмірності майнових обмежень; під час вирішення питання про продовження строку досудового розслідування – значення набувають об'єктивні обставини проведення незавершених експертиз та реальність отримання їх результатів у додатковий строк. Доведено, що встановлені експертом фактичні дані не можуть підміняти

самостійної перевірки передбачених законом процесуальних підстав застосування відповідного заходу.

Удосконалено теоретичні положення щодо меж перевірки слідчим суддею достовірності висновку експерта. Аргументовано, що відсутність у слідчого судді спеціальних знань не виключає можливості критичного оцінювання змісту висновку, зокрема перевірки його логічної узгодженості, відповідності відповідей поставленим питанням, належності вихідних даних та наявності істотних суперечностей з іншими матеріалами кримінального провадження. Водночас така перевірка не повинна супроводжуватися самостійним вирішенням питань, які потребують спеціальних знань. Запропоновано розглядати обґрунтовані сумніви щодо достовірності висновку експерта як обставину, що підлягає врахуванню під час визначення достатності фактичних підстав для ухвалення відповідного процесуального рішення.

3. Аргументовано, що під час здійснення судового контролю, пов’язаного із вирішенням слідчим суддею питання примусового отримання зразків для проведення експертизи (ст. 245 КПК України), відсутність документа про призначення експертизи не повинна автоматично ототожнюватися з відсутністю підстав призначення експертизи, адже закон прямо не встановлює обов’язкового попереднього призначення експертизи як самостійної умови застосування відповідного процесуального примусу. Запропоновано під час вирішення таких клопотань перевіряти конкретність експертного завдання, необхідність отримання відповідних зразків, наявність фактичних підстав для застосування примусу, можливість досягнення процесуальної мети менш обтяжливими засобами та пропорційність втручання у права особи.

Запропоновано розглядати належне мотивування оцінювання висновку експерта як самостійну гарантію ефективності судового контролю. Обґрунтовано, що посилання на висновок експерта в судовому рішенні має супроводжуватися визначенням його значення для встановлення конкретних фактичних обставин, оцінкою істотних заперечень учасників провадження та поясненням впливу відповідних відомостей на прийняте процесуальне рішення.

Водночас обсяг такого мотивування повинен залежати від характеру процесуального питання, ступеня втручання у права особи та визначального чи допоміжного значення висновку експерта для обґрунтування судового рішення.

4. Удосконалено науковий підхід до оцінювання висновку експерта судом першої інстанції як комплексної інтелектуально-аналітичної та процесуальної діяльності, що поєднує перевірку формальних (логіко-процесуальних) і змістовних (спеціальних) характеристик експертного дослідження. Обґрунтовано взаємодоповнювальний характер цих напрямів, оскільки процесуальна допустимість висновку не гарантує достовірності його результатів, а наукова обґрунтованість не усуває процесуальних порушень. Конкретизовано критерії порівняльного оцінювання суперечливих експертних висновків, зокрема достовірність вихідних даних, придатність об’єктів, обґрунтованість застосованих методик, повноту дослідження, логічну узгодженість результатів та їх відповідність іншим доказам. Уточнено підстави застосування додаткових засобів перевірки залежно від характеру виявлених недоліків: допиту експерта для усунення неясностей, додаткової експертизи за неповноти дослідження та повторної експертизи за наявності обґрунтованих сумнівів у правильності результатів. Доведено, що вибір відповідного засобу має ґрунтуватися на конкретних обставинах, які потребують перевірки, а не лише на незгоді учасника провадження з експертним висновком.

5. Обґрунтовано функціонально диференційований підхід до оцінювання висновку експерта у провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру, який передбачає розмежування його доказового значення для встановлення обставин суспільно небезпечного діяння та індивідуальних характеристик неповнолітнього, необхідних для обрання відповідного заходу. Визначено, що специфіка оцінювання висновків судово-психологічних і комплексних психолого-психіатричних експертиз полягає у встановленні зв’язку між результатами дослідження, індивідуальними потребами неповнолітнього та обґрунтованістю обраного заходу, без підміни самостійної правової оцінки суду.

Виокремлено темпоральний аспект оцінювання висновку судово-психіатричної експертизи у провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру, що передбачає розмежування достовірності експертних відомостей на момент дослідження та їх актуальності на момент ухвалення судового рішення. Обґрунтовано необхідність додаткової перевірки таких відомостей за наявності істотного часового проміжку та обставин, що свідчать про можливу зміну психічного стану особи.

Конкретизовано межі компетенції експерта і суду: встановлення психічного стану особи, характеру й тяжкості психічного розладу належить до сфери спеціальних знань, тоді як визначення юридичних підстав, необхідності та виду примусового заходу медичного характеру є компетенцією суду. Доведено, що рекомендація експерта щодо виду такого заходу не є обов'язковою, а відступ від неї допускається за умови належного мотивування судового рішення відповідно до встановлених законом критеріїв.

6. Удосконалено науковий підхід до оцінки висновку експерта судом апеляційної інстанції шляхом виокремлення перевірочної та дослідницької складових. Перша передбачає перевірку правильності оцінювання висновку судом першої інстанції, друга – його безпосереднє повторне дослідження, дослідження нових експертних висновків, допит експерта або проведення експертизи за наявності відповідних процесуальних підстав. Конкретизовано критерії необхідності повторного дослідження висновку експерта, зокрема характер недоліків первинного оцінювання, їх вплив на правильність судового рішення та можливість усунення без повторного дослідження доказів. Уточнено умови дослідження нового висновку експерта з урахуванням законності його отримання, належності до предмета доказування, причин неподання суду першої інстанції та потенційного впливу на оскаржуване рішення. Обґрунтовано, що застосування додаткових процесуальних засобів перевірки має бути спрямоване на усунення конкретних недоліків доказування без необґрунтованого дублювання судового розгляду першої інстанції.

7. Удосконалено підхід до визначення процесуального призначення та меж допиту експерта в апеляційному провадженні шляхом розмежування допиту для перевірки висновку, дослідженого судом першої інстанції, та роз'яснення результатів нового експертного дослідження. Обґрунтовано, що достатність допиту залежить від характеру виявлених недоліків і можливості їх усунення без проведення нових дослідницьких операцій. Конкретизовано вимоги до мотивування судом апеляційної інстанції погодження з первинною оцінкою висновку експерта або її зміни, зокрема необхідність належного розгляду доводів апеляційної скарги й обґрунтування власних висновків. Визначено правоперевірочний характер діяльності касаційного суду та виокремлено три напрями перевірки: законність отримання й дослідження висновку експерта, дотримання процесуальних вимог до оцінки доказів і належність мотивування судових рішень.

8. Розкрито критерій розмежування допустимої касаційної перевірки оцінювання висновку експерта та неприпустимої переоцінки його фактичної достовірності, що визначається характером порушеного питання. Обґрунтовано, що перевірка процесуальних порушень і належності мотивування судових рішень належить до касаційних повноважень, тоді як самостійне дослідження фактичних даних, науково-методичної обґрунтованості експертних суджень або визначення переваги одного висновку над іншим виходить за їх межі. Конкретизовано підхід до встановлення істотності процесуальних порушень з урахуванням їх впливу на законність отримання доказу, реалізацію прав сторін та обґрунтованість судового рішення. Уточнено, що рецензія на висновок експерта не є самостійним процесуальним засобом його спростування, проте наведені в ній аргументи можуть слугувати підставою для обґрунтування клопотань про перевірку результатів експертного дослідження.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних і кримінальних процесуальних засад оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки.

1. Розкрито правову природу судової експертизи через взаємозв'язок її гносеологічного, процесуального, доказового та організаційно-методичного аспектів. Обґрунтовано доцільність визначення судової експертизи як процесуально регламентованої форми застосування спеціальних знань, що полягає в самостійному дослідженні експертом об'єктів, явищ і процесів із використанням науково обґрунтованих методів і методик для встановлення фактичних даних та надання висновку експерта. Запропоновано відповідне вдосконалення ст. 1 Закону України «Про судову експертизу». На підставі історико-правового аналізу розроблено п'ятиетапну періодизацію становлення судової експертизи: зародження передумов використання спеціальних знань (XI–XV ст.); формування нормативних передумов спеціальних досліджень (XVI–XVIII ст.); становлення організаційних і процесуальних засад експертної діяльності (кінець XVIII ст. – 1913 р.); інституціоналізація судової експертизи (1914 р. – 1950-ті рр.); теоретико-методологічне становлення та розвиток судової експертології (із 1960-х рр.).

2. Визначено місце судової експертизи в системі форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні як самостійної процесуальної форми їх застосування, що відрізняється дослідницьким характером діяльності експерта, нормативною регламентацією її здійснення та процесуальним оформленням результатів. Обґрунтовано необхідність розмежування судової експертизи як пізнавальної діяльності та висновку експерта як самостійного процесуального джерела доказів. Установлено, що використання спеціальних знань забезпечує встановлення фактичних даних, однак не передбачає

вирішення експертом питань права чи надання результатам дослідження наперед установленої доказової сили.

3. Систематизовано наукові підходи до класифікації судових експертиз та обґрунтовано необхідність розмежування їх наукової класифікації і процесуально-організаційної диференціації. Запропоновано авторську систему класифікації за вісьмома самостійними критеріями: предметом дослідження та характером спеціальних знань; характером експертних завдань; співвідношенням із раніше проведеними дослідженнями; кількістю експертів; характером поєднання спеціальних знань; суб'єктом проведення; процесуальною стадією; процесуальною доцільністю проведення експертизи. Уточнено підстави розмежування первинної, додаткової та повторної експертиз, а також комісійних і комплексних досліджень. Доведено, що класифікаційні характеристики експертизи мають враховуватися під час оцінювання компетенції експерта, методичного забезпечення та обґрунтованості отриманих результатів.

4. Охарактеризовано експертне дослідження як засіб кримінального процесуального доказування через взаємозв'язок його основних елементів: завдання, суб'єкта ініціювання, експерта та результату дослідження – висновку експерта. Обґрунтовано розмежування експертного завдання як пізнавальної мети дослідження та поставленого перед експертом питання як процесуальної форми її конкретизації. Визначено, що належне формування експертного завдання передбачає узгодженість змісту поставлених питань, науково-методичних можливостей їх вирішення та компетенції й компетентності експерта. Доведено необхідність перевірки судом не лише результатів експертного дослідження, а й процесуальних та пізнавальних передумов їх отримання.

5. Розкрито зміст процесуальних гарантій вільної оцінки висновку експерта судом як нормативно закріпленої системи вимог і процесуальних засобів, спрямованих на забезпечення незалежного, неупередженого й обґрунтованого формування внутрішнього переконання суду. Запропоновано

класифікацію таких гарантій за функціональним призначенням із виокремленням п’яти груп: інституційно-правових, нормативно-регулятивних, пізнавально-процесуальних, змагально-компенсаторних і контрольно-мотиваційних. Обґрунтовано подвійне призначення цих гарантій, що полягає в забезпеченні самостійності суду під час оцінки висновку експерта та встановленні процесуальних меж реалізації відповідної самостійності.

6. Удосконалено теоретичний підхід до оцінки властивостей висновку експерта шляхом виокремлення взаємопов’язаних процесуального та змістовного напрямів його перевірки. Запропоновано дев’ятиелементний алгоритм перевірки допустимості висновку експерта, що охоплює законність проведення експертизи, належність статусу й компетенції експерта, правомірність отримання та використання об’єктів дослідження, достатність наданих матеріалів, дотримання вимог до висновку, попередження експерта про відповідальність, забезпечення прав учасників провадження, законність дослідження й використання висновку та визначення наслідків виявлених порушень. Обґрунтовано доцільність внутрішньої та зовнішньої перевірки достовірності висновку експерта, визначено методичну коректність і перевірюваність результатів дослідження як самостійні взаємопов’язані критерії її оцінювання. Доказову значущість висновку експерта запропоновано розглядати як динамічну характеристику його фактичної ролі у доказуванні, що охоплює також перевірочну функцію результатів експертизи.

7. З’ясовано особливості оцінювання висновку експерта слідчим суддею, зумовлені функціональною обмеженістю предмета судового контролю. Обґрунтовано необхідність розмежування нормативної повноти критеріїв оцінки доказів і різної глибини їх практичного застосування залежно від характеру процесуального питання. Запропоновано диференціювати три напрями відповідної діяльності: безпосереднє оцінювання наявного висновку експерта; визначення процесуального значення факту проведення експертизи; перспективне оцінювання необхідності отримання майбутнього висновку. Конкретизовано критерії перевірки необхідності примусового отримання

зразків для експертизи та вимоги до мотивування судових рішень з урахуванням значення експертних відомостей і ступеня втручання у права особи.

8. Охарактеризовано оцінювання висновку експерта судом першої інстанції як комплексну діяльність, спрямовану на встановлення його процесуальної придатності, науково-методичної обґрунтованості та доказового значення. Конкретизовано критерії порівняльного оцінювання суперечливих експертних висновків, що охоплюють достатність вихідних даних, придатність об’єктів, обґрунтованість методів і методик, повноту дослідження, логічну узгодженість результатів та їх відповідність іншим доказам. Удосконалено підхід до вибору процесуальних засобів перевірки висновку експерта залежно від характеру виявлених недоліків: допиту експерта – для усунення неясностей, додаткової експертизи – для подолання неповноти дослідження, повторної експертизи – для перевірки результатів, правильність яких викликає обґрунтовані сумніви.

9. Визначено особливості оцінювання висновку експерта під час апеляційного та касаційного перегляду судових рішень. Удосконалено підхід до характеристики апеляційного оцінювання шляхом виокремлення перевірочної складової, спрямованої на встановлення правильності оцінки висновку судом першої інстанції, та дослідницької, що передбачає безпосереднє дослідження експертних висновків і застосування передбачених законом засобів їх перевірки. Обґрунтовано критерії необхідності повторного дослідження висновку експерта та умови оцінювання нових експертних висновків. Діяльність касаційного суду запропоновано характеризувати як опосередковану правоперевірочну діяльність, що охоплює перевірку законності отримання й дослідження висновку експерта, дотримання правил оцінки доказів і належності мотивування судових рішень без самостійного встановлення достовірності експертних результатів.

10. Розкрито особливості оцінювання висновку експерта у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного

характеру. Обґрунтовано функціонально диференційований підхід, що передбачає розмежування оцінювання експертних відомостей, спрямованих на встановлення фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, та результатів дослідження індивідуальних психологічних й інших характеристик неповнолітнього. Доведено необхідність встановлення взаємозв'язку між результатами експертного дослідження, індивідуальними особливостями неповнолітнього та обґрунтованістю застосування конкретного заходу виховного характеру без підміни експертними рекомендаціями самостійної правової оцінки суду.

11. Встановлено особливості оцінювання висновку судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Виокремлено темпоральний аспект оцінювання, що передбачає розмежування достовірності експертних відомостей про психічний стан особи на момент проведення дослідження та їх актуальності на час ухвалення судового рішення. Обґрунтовано необхідність додаткової перевірки актуальності експертних даних за наявності обставин, що свідчать про можливу зміну психічного стану особи. Конкретизовано межі компетенції експерта й суду: встановлення медичних характеристик психічного стану належить до завдань експертного дослідження, тоді як визначення юридичних підстав, необхідності та виду примусового заходу медичного характеру становить виключне повноваження суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2021. Вип. 41. С. 88–93.

2. Авдєєва Г. К. Оцінка достовірності висновку експерта як джерела доказів в Україні та в інших країнах: порівняльно-правовий аналіз. Судово-психологічна експертиза. *Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*: Електронне наукове фахове видання / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2021. №2 (21). С.55–71.

3. Амеліна А. С., Білоусов Б. Л. Оцінка висновку експерта та його доказове значення. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2018. № 1–2. С. 185–192.

4. Афонін Д. С. Деякі особливості використання некатегоричних висновків експерта в якості доказів. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 3. С. 191–193.

5. Ахтирська Н. М. Оцінка експертних висновків наукових суддів у практиці Європейського суду з прав людини. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. № 64. С. 125–137. DOI: 10.33994/kndise.2019.64.09.

6. Бабайлова Л. М. Відшкодування шкоди, завданої довкіллю, у кримінальному провадженні: міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 123–127. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.18.

7. Бабенко А. М., Матвєєвський О. В., Федоров І. В. Судові експертизи у кримінальному провадженні: навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2026. 241 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cd6f6a0c-b978-45da-ac8c-eaad15053ff7/content.

8. Бажанюк В. В. Оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.*

Сер.: Юриспруденція. 2021. № 54. Т. 2. С. 110–113. DOI: 10.32841/2307-1745.2021.54.2.24.

9. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні: дис. … д-ра філософії: 081 «Право» (канд. юрид. наук). Кропивницький, 2023. 256 с.

10. Бажанюк В. В. Про змагальність сторін в проведенні судової експертизи. *Правовий часопис Донбасу.* 2022. № 1 (78). С. 139–145. DOI: 10.32366/2523-4269-2022-78-1-139-145.

11. Баулін О. В., Ізотов О. І. Перевірка і оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 95–108. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.11.

12. Богатюк О. В. Становлення та розвиток принципів права у середньовічній Україні: дис. … д-ра філософії: 081. Вінниця, 2025. 262 с. URL: https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/18755.

13. Бондаренко О. О. Класифікація судових експертиз у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право».* 2012. № 1028. Вип. 12. С. 339–342.

14. Будко Т. В. Місце експертизи спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (СТЗ) в системі судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза.* 2018. Вип. 63. С. 67–80.

15. Ванджурак Р. В. Філософсько-правовий аналіз поняття внутрішнього переконання як складової суддівського розсуду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 90, ч. 5. С. 296–305. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.38.

16. Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2015. Вип. 31. Том 3. С. 78–81.

17. Вапнярчук В. В. Сутність активної та ініціативної діяльності суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія Право.* 2014. Вип. 25. С. 236–239.

18. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 524 с.

19. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

20. Вирок Вищого антикорупційного суду від 01.06.2022 у справі № 991/722/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104570166.

21. Вирок Вищого антикорупційного суду від 14.06.2023 у справі № 991/7682/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111546466.

22. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 16.02.2018 у справі № 592/5231/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72235858.

23. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 20 жовт. 2017 р. у справі № 401/12/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69714112.

24. Вирок Хмельницького апеляційного суду від 4 березня 2024 р. у справі № 688/580/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117409506.

25. Вирок Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 12 травня 2023 р. у справі № 688/580/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110830135.

26. Войцехівський С. В., Гачкевич А. О. Передумови та виклики використання поліграфа для цілей кримінального судочинства: інформація як доказ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 3 (89). С. 325–334.

27. Войчишена М. В. Судові експертизи під час розслідування воєнних злочинів: види і значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 92, ч. 4. С. 262–268. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.35.

28. Волобуєв А. Ф. Процедура оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 3, ч. 3. С. 39–43. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.3.5

29. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. .. д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/16892.

30. Вуйма А. Г. Окремі аспекти збирання й оцінки доказів, отриманих із застосуванням поліграфа. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану*: зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 7 лист. 2025 року) / упор. С. І. Мельник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 62–64.

31. Вуйма А. Г., Злотник В. О. Використання в доказуванні результатів досліджень, проведених із застосуванням поліграфа. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2025. № 4 (111). С. 284–294. DOI: 10.32631/v.2025.4.22.

32. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 231 с.

33. Горлачук О. А. Проблемні аспекти класифікації судових економічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2022. Вип. 4 (29). С. 170–187. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.10.

34. Грига М. А., Вознюк А. А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування будівель, споруд та інших об’єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 73, ч. 2. С. 123–130. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.51.

35. Грошевий Ю. М. Судове слідство за Статутом кримінального судочинства 1864 р. *Вісник Академії правових наук України.* 1995. № 4. С. 106-112.

36. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування в криміналь-ному процесі: посібник. Київ: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. 272 с.

37. Гуменський О. Про «правильну» класифікацію задач судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза.* 2022. Вип. 67. С. 76–87. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.09

38. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. Вип. 2. С. 151–154.

39. Дементьєв М. В. Внутрішнє переконання та форми висновків експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Т. 29, № 4. С. 149–159. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.08.

40. Дементьєв М. В. Гносеологічні та процесуальні засади оцінки і перевірки висновку експерта: дис. … д-ра філософії: 081 Харків, 2023. 243 с.

41. Денисенко Г. В. Межі доказування у кримінальному процесі за умови існування принципу свободи внутрішнього переконання судді під час оцінки доказів. *Наше право.* 2016. № 4. С. 111–115.

42. Дереча Л. Н. История развития судебно-экспертных учреждений. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2013. Вип. 13. С. 527–538.

43. Дідківська Г. В., Лазебний А. М. Криміналістичні дослідження підписів та коротких записів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань судової почеркознавчої експертизи. *Право та державне управління.* 2023. № 3. С. 273–280. DOI: 10.32782/pdu.2023.3.41.

44. Дроздович Н. Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 1. С. 250–258.

45. Дроздович Н. Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

46. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 253 с.

47. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

48. Дуфенюк О. М. Класифікація судових експертиз: польський підхід. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 1. С. 327–330.

49. Дуфенюк О. М. Суб'єктивізм експерта у кримінальному провадженні. *Соціально-правові студії.* 2019. Вип. 4 (6). С. 74–81. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2789/1/12.pdf.

50. Завгородній І. В., Завгородній В. Є., Чіпко Н. В. Деякі аспекти використання поліграфічних досліджень в ході розкриття та розслідування особливо тяжких кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 423–425.

51. Завдов'єва І. Г., Горбенко В. О., Дяченко О. М., Черкашина Н. О. Помилка та її значення в судово-експертній діяльності. *Криміналістичний вісник.* 2018. № 2 (30). С. 31–39. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-31.

52. Ищенко А. В. Летопись криминалистики: даты, факты, имена. Киев : УкрДГРІ, 2016. 384 с.

53. Іщенко А. В. Періодизація використання спеціальних знань у юридичній практиці на ранніх етапах слов'янської державності. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ.* 1996. № 1. С. 58–65.

54. Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.

55. Камлик М. І. Судова бухгалтерія: 5-те видання. Київ: Атіка, 2007. 552 с.

56. Капліна О.В. Кримінальний процес України: підручник / О. В. Капліна, Ю. М. Грошевой, О. В. Шило. Харків: Нац. юрид. університет ім. Ярослава Мудрого, 2013. 820 с.

57. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій. Київ: 1н Юре, 2007. 528 с.

58. Климчук М. П., Марко С. І. Інформаційна цінність висновку експерта, як джерела доказів у кримінальній справі. *Правова інформатика.* 2011. № 3–4 (31). С. 81–88.

59. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2018. 298 с.

60. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 22 с.

61. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ, Юрінком Інтер, 2006. 631 с.

62. Ковальова В. В. Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2001. 254 с.

63. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.

64. Кодекс суддівської етики: затв. рішенням XX чергового з’їзду суддів України від 18.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24.

65. Козаченко І. М. Батько й син Бокаріуси – видатні фундатори вітчизняної судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2016. Вип. 16. С. 427–435. DOI: 10.32353/khrife.2016.56

66. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського НДІ судових експертиз 1914–1941 рр. Одеса: Юридична література, 2002. 512 с.

67. Коренській С. А. Деякі проблемні питання отримання пояснень та показань під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 314–320. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.4.44.

68. Корж В. П. Оцінка висновку експерта: процесуальні підстави, криміналістичні рекомендації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 229–232. URL: https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/14968.

69. Короткевич Л., Зозуля В., Скубенко А. Аналіз комісійних та комплексних судово-медичних експертиз у випадках настання смерті, проведених в Житомирському обласному бюро судово-медичної експертизи за 2010–2014 рр. *Судово-медична експертиза.* 2016. № 1. С. 27–30. DOI: 10.24061/2707-8728.1.2016.5.

70. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі: навч. посіб. Київ: НМК ВО, 1990. 88 с.

71. Кравченко О., Заверико Р. Комплексна оцінка висновку експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 120–129. DOI: 10.33994/kndise.2020.65.12.

72. Кравченко Ю. М., Ольховський В. О., Дунаєв О. В. Еволюція харківської судово-медичної служби за 228 років її існування. *Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини.* 2025. № 2. С. 93–99. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstreams/edad9c9c-0955-4187-a28f-e6334f9f189c/download.

73. Кравченко Ю. М., Ольховський В. О., Дунаєв О. В. Організаційне становлення Харківської судово-медичної служби. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики :* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 246–249. URL: https://dspace.nncise.org.ua/server/api/core/bitstreams/deff6de7-ada4-4a37-a7cd-7f51013afcf0/content?trackerId=4bf13a3c723657aa.

74. Крамаренко Ю. М. Дослідження та оцінка доказів у провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному порядку. Вісник кримінального

судочинства. 2018. № 3. С. 15–23. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/293.

75. Крет Г. Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *International Journal of «Supremance of Law» (Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»).* 2018. № 2. С. 113–118.

76. Крикунов А. Особливості судового слідства в справах про застосування примусових заходів медичного характеру. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 2. С. 131–135. URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/619.

77. Крикунов О. В., Денісова Г. В. Встановлення умов життя та виховання неповнолітнього, щодо якого здійснюють кримінальне провадження. *Історико-правовий часопис.* 2022. Т. 18, № 1. С. 87–94. DOI: https://doi.org/10.32782/2409-4544/2022-1/11.

78. Криміналістика: підручник / [В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.]; за ред. В. М. Шевчука; Нац. юрд. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. С. 488–511.

79. Криміналістика: підручник. 4 вид., перероб. і доп. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 464 с.

80. Кримінальний процес; підручник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

81. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI (зі змін. та доп.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

82. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

83. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон Української РСР від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

84. Кучинська О. П., Пилипчук О. П. Дослідження висновку експерта у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 19–25. DOI: 10.33994/kndise.2020.65.02.

85. Легких В. В. Теоретичні питання та реалізація апеляційного судового розгляду в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 256 с.

86. Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 65. С. 308–313. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.65.56.

87. Литовські статути 1529, 1566, 1588 // *Суспільно-політичні процеси.* 2016. Вип. 3. С. 206–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9.

88. Лісіцина Ю. О., Афтанасів В. М. Репатріація тіл загиблих військовослужбовців як виклик для судово-медичної експертизи: криміналістична оцінка трупних змін і відтворення механізму смерті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2026. Вип. 93, ч. 5. С. 20–27. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.93.5.2.

89. Лоза Т. В. Класифікація судових експертиз у кримінальному процесі. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 339–347. DOI: 10.32782/pdu.2023.2.49.

90. Лоза Т. В. Оцінювання висновку експерта у кримінальному процесі. *Економіка. Фінанси. Право.* 2022. № 3. С. 5–8. DOI: 10.37634/efp.2022.3.1.

91. Лотиш Т. В. Вмотивованість судових рішень як елемент права на справедливий судовий розгляд у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філософії: 081 Право / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2024. 225 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9382/1/lotysh_dis.pdf.

92. Лук’янчук О.І. Правомірність рецензування висновку експерта в судовому процесі. *Криміналістичний вісник.* 2021. № 1 (35). С. 38–47. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-35-1-38.

93. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 495 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/4b512409-c0f8-46ce-b3fa-0c2f8198e237.

94. Макарова О. П. Історія розвитку судово-психіатричної експертизи. *Правовий часопис Донбасу.* 2023. № 2 (83). С. 87–90. DOI: 10.32782/2523-4269-2023-83-87-90.

95. Макарова О. П. Науково-методичні засади формування достовірного висновку експерта. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 322–333. DOI: 10.32631/vca.2024.2.23.

96. Михайленко В. В. Проблемні аспекти оцінки доказів слідчим суддею у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 3. С. 225–230. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/66fd0b70-7b79-4b06-85f4-7123ed6cc7d6.

97. Михайличенко Б. В. Медицина судова. Енциклопедія Сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Т. 19. URL: https://esu.com.ua/article-67442/.

98. Молчанов В. І., Молчанова В. П. Класифікація судових експертиз. *Молодий вчений.* 2020. № 4 (80). С. 461–464. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-4-80-97.

99. Мотлях О. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. № 1 (27). С. 31-44.

100. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

101. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР за червень 2024 року. Київ: Верховний Суд, 2024. С. 45–46. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_06_2024.pdf.

102. Окрема думка судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13 серпня 2024 р. у справі № 991/5673/24 (провадження № 11-cc/991/539/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121081076.

103. Олійник Ю. Я. Допит експерта у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 309–313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.46.

104. Павлишин А. А. Достовірність доказів. Велика Українська юридична енциклопедія: в 20 т. Том. 19. Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. Харків: Право, 2020. С. 209–211.

105. Паладійчук О. Ю. Значення судової експертизи у вирішенні завдань кримінального провадження. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту. Серія ПРАВО.* 2015. Вип. 34. Т. 3. С. 87–89.

106. Панько Н. А. Висновок експерта та його оцінка. *Форум права.* 2012. № 1. С. 728–733.

107. Панько Н. А. Доказове значення висновку експерта: практичний аспект. *Право і суспільство.* 2014. № 1. С. 260–265.

108. Перлін С. І. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 2. С. 283–287.

109. Пирогов Микола Іванович (1810–1881) / матеріал підгот. О. С. Покусова; оновили Є. Ф. Демида, С. В. Лапаєнко, Т. М. Деревянко. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. URL: https://dnpb.gov.ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/pyrohov-m-i/.

110. Пілюков Ю. Допит експерта в суді як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні*

проблеми правознавства. 2021. № 2 (26). С. 176–179. DOI: 10.35774/app2021.02.176.

111. Погорецький М. А. Використання поліграфу у доказуванні у кримінальних провадженнях: практика США, країн ЄС, ЄСПЛ та України. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2025. № 26. С. 318–335. DOI: 10.32782/ln.2025.26.37

112. Погорецький М. А. Розшук злочинців та доказування їхньої вини за часів Руської Правди. *Право і безпека.* 2002. № 3. С. 73–77.

113. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : моногр. Харків, 2007. 576 с.

114. Попович І. М. Гносеологічні та процесуальні засади оцінки і перевірки висновку експерта за кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 499–502. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/122.

115. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.11.2019 у справі № 1-07/07. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85869105.

116. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.04.2020 у справі № 1-305/2009, провадження № 13-97зво19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89082877.

117. Постанова Верховного Суду від 02 лютого 2021 р. у справі № 721/265/17 (провадження № 51-568км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738004.

118. Постанова Верховного Суду від 05 серпня 2020 р. у справі № 753/10028/18 (провадження № 51-121км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90906049.

119. Постанова Верховного Суду від 09 березня 2023 р. у справі № 295/3716/18 (провадження № 51-2462км22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109547997.

120. Постанова Верховного Суду від 09 червня 2021 р. у справі № 623/3335/17 (провадження № 51-6154км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97657165.

121. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2023 р. у справі № 243/1294/21 (провадження № 51-761км22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614197.

122. Постанова Верховного Суду від 17 серпня 2026 р. у справі № 373/1916/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/139178137.

123. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2024 р. у справі № 169/546/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122679658.

124. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р. у справі № 202/4405/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85542821.

125. Постанова Верховного Суду від 31 липня 2025 р. у справі № 991/2084/23 (провадження № 51-5047км24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129342879.

126. Постанова Верховного Суду від 07 вересня 2023 р. у справі № 686/24376/20 (провадження № 51-2179км23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396794.

127. Постанова Верховного Суду від 01 квітня 2026 р. у справі № 759/12716/22 (провадження № 51-4423км25). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135479259.

128. Постанова об’єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 січня 2020 р. у справі № 754/14281/17 (провадження № 51-218кмо19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256.

129. Постанова Верховного Суду від 29 січня 2020 р. у справі № 473/3712/18 (провадження № 51-4540км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87365800.

130. Постанова Верховного Суду від 14 серпня 2024 р. у справі № 688/580/22 (провадження № 51-2222км24). Протокол : юридичний інтернет-ресурс.
URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_14_08_2024_roku_u_spravi_688_580_22/.

131. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2026 р. у справі № 293/1108/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134323104.

132. Постанова Верховного Суду від 07 травня 2019 р. у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258км18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722349.

133. Постанова Верховного Суду від 05 червня 2024 р. у справі № 490/10276/18 (провадження № 51-522км24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119653331.

134. Постанова Верховного Суду від 08 серпня 2024 р. у справі № 708/1253/15-к (провадження № 51-3802км23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120948713.

135. Постанова об’єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 листопада 2019 р. у справі № 420/1667/18 (провадження № 51-10433кмо18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86070671.

136. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призачення судових експетиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 03.11.1998 № 705/3145. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text.

137. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 р. No 595. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595–2008-%D0 %BF#Text.

138. Про права і обов'язки державних медичних експертів: Постанова Народного комісаріату охорони здоров'я від 28 січня 1919 р. URL: http://istmat.info/node/35535.

139. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 (із змінами, внесеними постановою № 15 від 25.05.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text.

140. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. і доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

141. Проценко А. М. Процесуальні, організаційні та тактичні засади проведення експертизи в суді : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2023. 251 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0823U101127.

142. Пучко Д. В. Належність і допустимість висновку експерта як критерії оцінювання судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. Вип. 22. С. 226–239. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.17.

143. Радзієвський Ю. Є. Оцінка доказів при застосуванні слідчими суддями стандарту доказування «обґрунтована підозра». *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 628–633. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/300070.

144. Радзієвський Ю. Є. Попередня (розумна) оцінка доказів слідчим суддею як причина ухвалення необґрунтованих кримінальних процесуальних рішень під час здійснення судового контролю. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. Т. 3, № 1. С. 131–135. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.01.3.20.

145. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/page/28.

146. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Криміналістика і судова експертиза.* 2015. Вип. 60. С. 94–103.

147. Садченко О. Ознака і властивість як об'єкт експертного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. № 66. С. 80–88.

148. Саєнко Г. Ю. Оцінка судом висновку експерта як джерела доказів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) Редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 359–362.

149. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 212 с.

150. Сергєєва Д. Б. Доказове значення результатів інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 2. С. 91–100.

151. Сергєєва Д. Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. № 4. С. 106–111.

152. Сергєєва Д. Б. Судові експертизи у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : Алерта, 2025. 262 с.

153. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Психологічні особливості внутрішнього переконання судді. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2022. № 11. С. 51–57.

154. Сіренко О. В., Дорошенко Ю. І., Барановська В. В. Формування недопустимості доказів у контексті доктрини «плодів отруєного дерева». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 261–265. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.63.45.

155. Скоковська Я. П. Касаційний розгляд кримінальних проваджень : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2024. 255 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/28693.

156. Скорейко В. В. Когнітивна оцінка доказів судом (на прикладі впливу недопустимих доказів на формування внутрішнього переконання суддів). *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. Вип. 14. С. 198–203. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-198-203.

157. Словник іноземних слів / за ред. чл.-кор. АН УССР О.С. Мельничука. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. 776 с.

158. Словник української мови: в 11 т. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BD%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8.

159. Слюсарчук Х. Р., Мазур М. Р. Стандарт доказування у кримінальному провадженні: «змінний» чи «ступеневий»? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 298–301. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.63.52

160. Смуригін О. Оцінка доказів як елемент процесу доказування. *Вісник прокуратури*. 2008. № 1. С. 44–49.

161. Снігерьов О. П., Андренко С. О. До питання з визначення поняття судової експертизи в адміністративному провадженні (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 231–240. DOI: 10.32353/khrife.2018.25.

162. Снігур М. Стандарт доведення «поза розумним сумнівом» у кримінальному проваджені: аналіз національного та міжнародного досвіду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 83, ч. 3. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.3.44.

163. Соколов О. В., Азаров Ю. Г., Михайличенко Б. В. Судова медицина : курс лекцій. Київ : Паливода А. В., 2007. 244 с.

164. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 464 с.

165. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. Т. 2 : Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.

166. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 2. 568 с.

167. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. URL: http://hdl.handle.net/11300/7009.

168. Страшок А. А. Історичний розвиток правового статусу суб'єктів, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню. *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. Вип. 85. С. 228–234. DOI: 10.32837/apdp.v0i85.1873.

169. Стрілець Г. О. Класифікація судових експертиз, які проводять в судово-експертних установах України. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Вип. 32. С. 113–117.

170. Судова психологічна експертиза з поліграфом – достовірність і науковий підхід. URL: https://morozova.center/services/2.

171. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 438 с.

172. Тирлич Є. В. Процесуальна природа та порядок отримання слідчим дозволу на примусове відібрання біологічних зразків в особи у ході досудового розслідування. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 1 (5). С. 43–48. DOI: 10.32782/2709-9261-2022-1-5-8.

173. Тищенко О. І. Особливості судового рішення у кримінальному провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади. *Аналітично-*

порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 490–495. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.04.79.

174. Тищенко О. І. Посмертна судово-психіатрична експертиза у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 78, ч. 2. С.298–303. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.78.2.47.

175. Тіщенко В., Бєлік Л., Самойленко О., Тіщенко Ю. Щодо сутності та правової природи судової експертизи у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 5–14. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.01.

176. Торбас О. О. Роль слідчого судді в процесі оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 309–312.

177. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства: монографія. Харків : Основа, 2000. 108 с.

178. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Клименко (Київ – Маріуполь 27 лют. 2018 р.). Київ-Маріуполь, 2018. С. 357–359.

179. Усенко І. Б., Романівський Є. В. Руська Правда. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Харків : Право, 2016. С. 649–654.

180. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 13.08.2024 у справі № 991/5673/24 (провадження № 11-сс/991/539/24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121081076.

181. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 31.07.2017 у справі № 200/12660/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/68168690.

182. Ухвала Богунського районного суду м. Житомира від 06.02.2020 у справі № 295/1559/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87489691.

183. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 17.03.2021 у справі № 991/1761/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95701573.

184. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.12.2024 у справі № 991/14118/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124115728.

185. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 27.11.2023 у справі № 991/9448/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115433860.

186. Ухвала Звягельського міськрайонного суду Житомирської області від 23.09.2026 у справі № 277/1287/26. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/140058484.

187. Ухвала слідчого судді від 19.07.2023 у справі № 686/703/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112284290.

188. Ухвала слідчого судді від 18.09.2014 у справі № 306/1235/24 (судове рішення № 121863061). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121863061.

189. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 22.06.2020 у справі № 766/4479/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89983808.

190. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 08.05.2014 у кримінальному провадженні № 22014150000000018. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/54572601.

191. Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Гайдай О. Д. Передісторія становлення судової експертизи об’єктів права інтелектуальної власності в контексті генезису судово-експертної діяльності в Україні (від Київського

князівства до Першої світової війни) (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. Вип. 22. С. 126–147. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.10.

192. Філіпенко Н., Барабаш Д. Становлення внутрішнього переконання при оцінці суддею висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Архів кримінології та судових наук.* 2022. Т. 6, № 2. С. 85–102. DOI: 10.32353/acfs.6.2022.07.

193. Хомутенко В., Хомутенко А. Дуалістична природа судової експертизи. *Юридичний вісник.* 2022. № 2. С. 139–147.

194. Циганюк Ю. В. Оцінка висновку експерта судом. Становлення та розвиток правової держави проблеми теорії та практики. *Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, що присвяче-на 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова*, (м. Миколаїв. 28-29 грудня 2022 р.). Львів-Торунь Liha-Pres, 2022. С. 445–447.

195. Циганюк Ю. В., Шульгін С. О. Незгода з висновком експерта як результат оцінки доказів за внутрішнім переконанням. *Криміналістичний вісник.* 2023. № 2(40). С. 16–29. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-40-2-16.

196. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Примусові заходи виховного характеру: правова природа та види. *Київський часопис права.* 2025. № 2. С. 380–387. DOI: 10.32782/klj/2025.2.51

197. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. Спец. вип.* 2011. № 57. С. 232–238.

198. Чиж С. А., Болвінов С. П. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. Т. 32, № 2. С. 983–993. DOI: 10.32631/vca.2024.2.77.

199. Чорноус Ю., Лелюк Т. Актуальні питання організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди

100-річ. ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 листопада 2023 р.). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 416–418. URL: https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/view.

200. Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права / за ред. В. Іваненка. Мюнхен; Київ : Ноосфера : Український діловий журнал, 1994. 224 с.

201. Шавкун М. Г. Процесуальний контроль органів судової влади на досудових стадіях кримінального процесу: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 229 с.

202. Шевчук В. В. Загальні правила оцінки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 2 (72). С. 238–247. DOI: 10.33270/05267202.25.

203. Шевчук В. В. Критерії оцінки судом достовірності висновку судової психологічної експертизи із використанням комп'ютерного поліграфа. *Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз* : зб. матеріалів панельної дискусії IX Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 26 верес. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 163–169.

204. Шевчук В. В. Особливості оцінки висновку експерта в суді. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 325–332.

205. Шевчук В. В. Проблеми оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни*: зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 181–188.

206. Шевчук В. В. Процедура та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 5. Т. 2. С. 255–264. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.5.2.32.

207. Шевчук В. В. Характеристика елементів експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2026. Т. 38, № 1, ч. II. С. 53–62. DOI: 10.32631/vca.2026.1.p2.06.

208. Шевчук В. М. Психофізіологічні дослідження із використанням поліграфа та їх доказове значення. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4–5 трав. 2018 р.). Харків, 2018. С. 106–109.

209. Шевчук В. М., Капустіна М. В. Криміналістична поліграфологія / Криміналістика: підручник / [В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.]; за ред. В. М. Шевчука; Нац. юрд. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2007. С. 488–511.

210. Щербаковський М. Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Ліра-К, 2019. С. 81–88.

211. Щербаковський М. Г. Підстави класифікації судових експертиз. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 609–611.

212. Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права.* 2016. № 5. С. 199–203. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cb461600-7bd0-4481-bee1-dde6a3c7f68d/content.

213. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

214. Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.03.

215. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 522 с.

216. Щербаковський М. Г. Типові завдання судово-експертного дослідження. *Право і безпека.* 2016. № 4 (63). С. 6–11.

217. Щербаковський М. Г., Дементьєв М. В. Перевірка висновку експерта. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2022. № 3 (98). С. 206–216. DOI: 10.32631/v.2022.3.19.

218. Щербаковський М. Г., Дементьєв М. В., Проценко А. М. Критерії та види процесуальних порушень як підстави недопустимості висновку експерта. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 173-186. DOI: 10.33766/2524-0323.99.173-186.

219. Щербаковський М. Г., Проценко А. М. Експертизи в судовому провадженні: монографія. Харків: Право, 2024. 280 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/93856ef3-a236-4f22-9261-a1196a27fc99/content.

220. Щербаковський М. Г., Проценко А. М. Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2023. Вип. 1 (30). С. 50–69. DOI: 10.32353/ khrife.1.2023.04.

221. Юридична енциклопедія: у6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ, 2002. Т. 4: Н-П. 720 с.

222. Юсупов В. В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Право України.* 2021. № 8. С. 44–64. DOI: 10.33498/louu-2021-08-044.

223. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 564 с.

224. Юсупов В. В. Передумови створення експертних установ в Україні за часів Російської імперії на початку XX століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2012. № 5. С. 211–218.

225. Юхно О. О. Особливості матеріального та процесуального права при застосуванні примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Форум права.* 2022. № 1 (72). С. 38–49. DOI: 10.5281/zenodo.5529548.

226. Якимець М. О. Проблема визначення застосування примусових заходів виховного характеру як правового інституту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 370–375. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.3.56.

227. Яновська О. Г. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» при перегляді судових рішень за виключними обставинами. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу* : зб. ст. за матеріалами наук.-практ. конф. з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2020. С. 213–219.

228. Bloemberg R. G. The Development of the ‘Modern’ Criminal Law of Evidence in English Law and in France, Germany and the Netherlands: 1750–1900. *American Journal of Legal History*. 2019. Vol. 59, № 3. P. 358–401. DOI: 10.1093/ajlh/njz014.

229. Donovan J. M. Juries and the Transformation of Criminal Justice in France in the Nineteenth & Twentieth Centuries. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2010. 272 p. DOI: 10.5149/9780807895771_donovan.

230. Loiseau J., Lacoste P., Bénézech M. L’intime et la conviction ? Annales Médico-psychologiques, revue psychiatrique. 2012. Vol. 170, № 2. P. 132–133. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S000344871200008X.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список публікацій здобувача:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Шевчук В. В. Процедура та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 5. Т. 2. С. 255–264. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.5.2.32.

2. Шевчук В. В. Характеристика елементів експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. Т. 38, № 1, ч. ІІ. С. 53–62. DOI: 10.32631/vca.2026.1.p2.06.

3. Шевчук В. В. Загальні правила оцінки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 2 (72). С. 238–247. DOI: 10.33270/05267202.25.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Шевчук В. В. Проблеми оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 181–188.

5. Шевчук В. В. Особливості оцінки висновку експерта в суді. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 325–332.

6. Шевчук В. В. Критерії оцінки судом достовірності висновку судової психологічної експертизи із використанням комп’ютерного поліграфа. *Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз*: матеріали панельної дискусії IX

Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 26 верес. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 163–169.

Додаток Б. Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення та результати дисертаційного дослідження В. В. Шевчука апробовано під час таких наукових заходів:

1. Науково-практичний круглий стіл «Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни» (м. Харків, 14 грудня 2023 р.). Форма участі – заочна.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз», присвячена 125-річчю від дня народження професора М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листопада 2024 р.). Форма участі – заочна.

3. Панельна дискусія «Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз» у межах IX Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.). Форма участі – заочна.

Додаток В. Акти про провадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор

Олег ТОДОЩАК

«21» 09 2026 р.

АКТ
впровадження в освітній процес
Національного університету «Одеська юридична академія»
результатів дисертаційного дослідження

«21» 09 2026 року м. Одеса

Шевчука Віталія Вікторовича
на тему «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні»
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Комісія у складі:

1) начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Л.В.

2) завідувача кафедри криміналістики, судових експертиз таполіграфології Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Аркуші Л.І.

3) доцента кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології Національного університету «Одеська юридична академія», кандидата юридичних наук, доцента Гресь Ю.О.

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» Шевчука Віталія Вікторовича на тему: «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Шевчук В. В. Процедура та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2025. № 5. Т. 2. С. 255–264. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.32.
2. Шевчук В. В. Характеристика елементів експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2026. Т. 38, № 1, ч. II. С. 53–62. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2026.1.p2.06.

3. Шевчук В. В. Загальні правила оцінки висновку експерта в кримінальному провадженні. Наука і правоохорона. 2026. Вип. 2 (72). С. 238–247. DOI: https://doi.org/10.33270/05267202.25.

4. Шевчук В. В. Проблеми оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни: зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 181–188.

5. Шевчук В. В. Особливості оцінки висновку експерта в суді. Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 325–332.

6. Шевчук В. В. Критерії оцінки судом достовірності висновку судової психологічної експертизи із використанням комп'ютерного поліграфа. Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз : зб. матеріалів панельної дискусії IX Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 26 верес. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 163–169.

За результатами ознайомлення зі змістом дослідження й оцінювання його науково-практичної значущості комісією прийнято рішення щодо впровадження одержаних результатів в освітній процес і наукову діяльність Національного університету «Одеська юридична академія». Підставою для прийняття зазначеного рішення стали такі положення:

1. У дисертаційному дослідженні розвинуто теоретичні положення щодо правової природи висновку експерта як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні, визначено його місце в системі кримінального процесуального доказування та охарактеризовано зміст діяльності суду з дослідження й оцінки результатів судової експертизи. Автором систематизовано наукові підходи до розуміння сутності оцінки висновку експерта, розкрито її процесуальні та пізнавальні аспекти, а також обґрунтовано значення дотримання встановлених кримінальним процесуальним законодавством правил оцінки доказів для забезпечення законності й обґрунтованості судових рішень.

2. У роботі сформульовано науково обґрунтовані положення щодо процедури та критеріїв оцінки судом висновку експерта, зокрема перевірки його належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку з іншими доказами у кримінальному провадженні. Визначено зміст і послідовність аналітичних дій суду під час дослідження висновку експерта, звернуто увагу на необхідність перевірки повноти, логічної послідовності й аргументованості викладених у ньому результатів, а також відповідності сформульованих експертом висновків дослідницькій частині експертного документа. Запропоновані автором підходи становлять науково-методичну основу для

поглиблення знань здобувачів вищої освіти з питань використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

3. Практичну цінність мають розроблені автором рекомендації щодо виявлення та вирішення проблемних питань, які виникають під час судової оцінки висновку експерта, зокрема при встановленні його наукової обґрунтованості, перевірці застосованих методів експертного дослідження, з'ясуванні повноти наданих відповідей і визначенні доказового значення встановлених експертом обставин. Висвітлені положення можуть бути використані для вдосконалення методики викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу, передусім кримінального процесу, криміналістики та судової експертології, а також під час розроблення навчально-методичних матеріалів, практичних завдань і ситуаційних вправ, спрямованих на формування навичок аналізу й оцінки експертних висновків.

З огляду на викладене, члени комісії дійшли висновку, що дисертаційне дослідження Шевчука Віталія Вікторовича «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні» характеризується належним рівнем наукової обґрунтованості, теоретичною значущістю та практичною спрямованістю одержаних результатів. Викладені в роботі положення ґрунтуються на комплексному опрацюванні кримінального процесуального законодавства, наукових підходів до оцінки доказів і проблем використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Запропоновані автором висновки та рекомендації сприяють поглибленню теоретичних знань щодо процесуального порядку дослідження й оцінки висновку експерта, формуванню практичних навичок його аналізу та вдосконаленню науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх правників.

Ураховуючи зазначене, комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути використані в освітньому процесі Національного університету «Одеська юридична академія», зокрема, під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Судові експертизи», «Тактика захисту та судова експертологія», «Психофізіологічна діагностика та негласні методи розслідування», «Використання спеціальних знань у правоохоронній діяльності».

Члени комісії: **Людмила КУЗНЕЦОВА**

Лариса АРКУША

Юлія ГРЕСЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора з наукової роботи
Національного наукового центра
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Ганна СПІЦИНА

«____» _____ 2026 року

А К Т
про впровадження в освітній процес і науково-дослідну діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України результатів дисертаційного дослідження Шевчука Віталія Вікторовича на тему «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні»

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
2. Петрової Ірини Анатоліївни, головного наукового співробітника Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, доктора юридичних наук, професора;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт про те, що комісією розглянуто основні положення та результати дисертаційного дослідження Шевчука Віталія Вікторовича на тему «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні», а також наукові праці, в яких висвітлено одержані автором результати. За результатами їх опрацювання встановлено можливість і доцільність упровадження сформульованих наукових положень, висновків і рекомендацій в освітній процес та науково-дослідну діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Шевчук В. В. Процедура та особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2025. № 5. Т. 2. С. 255–264. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.32.

2. Шевчук В. В. Характеристика елементів експертного дослідження як засобу кримінального процесуального доказування. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2026. Т. 38, № 1, ч. II. С. 53–62. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2026.1.p2.06.

3. Шевчук В. В. Загальні правила оцінки висновку експерта в кримінальному провадженні. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 2 (72). С. 238–247. DOI: https://doi.org/10.33270/05267202.25.

4. Шевчук В. В. Проблеми оцінки висновку експерта судом у кримінальному провадженні. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни*: зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 181–188.

5. Шевчук В. В. Особливості оцінки висновку експерта в суді. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 325–332.

6. Шевчук В. В. Критерії оцінки судом достовірності висновку судової психологічної експертизи із використанням комп'ютерного поліграфа. *Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз* : зб. матеріалів панельної дискусії IX Харківського міжнар. юрид. форуму (м. Харків, 26 верес. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 163–169.

За результатами проведеного аналізу комісією встановлено, що наукові праці В. В. Шевчука містять теоретично обґрунтовані положення та практичні рекомендації щодо сутності й особливостей висновку експерта як процесуального джерела доказів, процедури та критеріїв його оцінки судом, перевірки належності, допустимості, достовірності та взаємозв'язку з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Сформульовані автором положення та рекомендації можуть бути використані в освітньому процесі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України під час підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів, проведення навчальних занять з питань судової експертизи, кримінального процесу та оцінки висновку експерта, а також при розробленні й удосконаленні навчальних програм, лекційних матеріалів, навчальних і методичних посібників та методичних рекомендацій.

Практичне значення результатів дослідження полягає також у можливості їх використання для вдосконалення підготовки висновків експертів з урахуванням вимог, що впливають на їх подальшу оцінку в кримінальному

провадженні, зокрема щодо повноти, обґрунтованості, зрозумілості та належного відображення ходу і результатів експертного дослідження.

Комісією також констатовано, що наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані В. В. Шевчуком, можуть бути використані в науково-дослідній діяльності Центру при виконанні науково-дослідних робіт з проблем судово-експертного забезпечення кримінального провадження, удосконалення теоретичних і методичних засад судової експертизи, а також здобувачами вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук при проведенні відповідних наукових досліджень.

Ураховуючи наукову обґрунтованість, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, комісія дійшла висновку, що положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження Шевчука Віталія Вікторовича на тему «Оцінка судом висновку експерта у кримінальному провадженні», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», слід вважати впровадженими в освітній процес і науково-дослідну діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова **Олег МИХАЛЬСЬКИЙ**

Члени комісії: **Ірина ПЕТРОВА**

Дар'я ДАВИДЕНКО